

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Adres: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13 / 14 Fax: 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2602-2567

Aralık/December

2021
Sayı/Issue 10

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences
ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567
Sayı/Issue 10 • Aralık/December 2021

İmtiyaz Sahibi/Owner

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına
On Behalf of the Deanery of Science and Literature Faculty
Dekan/Dean
Prof. Dr. D. Duygu KILIÇ (0000-0001-6425-6062)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)
E-mail: songul.kurt@amasya.edu.tr

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Kürşat EFE (0000-0002-3856-718X)
E-mail: kursat.efe@amasya.edu.tr

İngilizce Editörleri/English Revisers

Öğr. Gör. Dr. Özge Çetin (0000-0002-7249-8755)
Arş. Gör. Esra Nur Topçu (0000-0002-6859-5966)

Alan Editörleri/Field Editors

Tarih, Prof. Dr. Mehmet Evsile (0000-0001-5289-8703)
Coğrafya, Prof. Dr. Asım Çoban (0000-0002-7860-7561)
Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu (0000-0002-9674-3292)
Sanat Tarihi, Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT (0000-0002-4352-3413)
Felsefe, Doç. Dr. Mehmet Fatih Doğrucan (0000-0003-4578-7671)
Sosyoloji, Doç. Dr. Çağrı Eryılmaz (0000-0001-9972-9245)
Arkeoloji, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan Şahin (0000-0002-8819-7666)

Editöryal Sekreteryä/Editorial Secretariat

Ece Ayşenur EREN (0000-0001-7420-0150)
E-mail: ece.eren@amasya.edu.tr

İletişim/Contact

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13-14 Fax: 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480

ISSN: (Online) 2602-2567

**Yılda 2 sayı yayımlanır.
Biannualy**

Sayı/Issue 10

Amasya

Aralık/December 2021

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (ASOBİD) temel amacı sosyal bilimler alanında bilimsel normlara ve yayın etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları yayımlayarak alanın ilgililerine ulaştırmaktır. Düzenli aralıklarla yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir dergi olma prensibiyle yayın hayatına başlayan ASOBİD, sosyal bilimler alanında saygın, tercih ve takip edilen, uluslararası itibarı olan bir dergi olmayı amaçlamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde (ASOBİD) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji Coğrafya ve Çeviribilim alanlarındaki bilimsel makalelere yer verilmektedir.

ASOBİD şu dizinler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

MLA International Bibliography

İslam Araştırmaları Merkezi

Eurasian Scientific Journal Index

Root Indexing,
Journal Abstracting and Indexing Service

Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Open Access
Scholarly Resources

Asos İndeks

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue 10 • Aralık/December 2021

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Cengiz Alyılmaz

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey

Dr. Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Dimitar Atanassov

Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Dr. İhsan Bulut

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpasha University, Turkey

Dr. Nihada Delibegović Džanić

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Tuzla University, Bosnia & Herzegovina

Dr. Gisela Procházka-Eisl

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Süleyman Elmacı

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Mehmet Evsile

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Zafer Gölen

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Osman Horata

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Kamibek Isakov

Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Osh State University, Kyrgyzstan

Dr. Mücahit Kaçar

İstanbul Üniversitesi, Türkiye
İstanbul University, Turkey

Dr. M. Fatih Köksal

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Kültür University, Turkey

Dr. Ludmila Dmitrevna Lebedeva

Moskova Pozitif Teknoloji ve Danışma
Enstitüsü, Rusya

Dr. Ema Miljkovic

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
University of Belgrade, Serbia

Dr. Benedek Péri

Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan
Eötvös Loránd University, Hungary

Dr. Kemal Polat

Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Anadolu University, Turkey

Dr. Nadija Rebronja

Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
State University of Novi Pazar, Serbia

Dr. M. Saffet Sarıkaya

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Suleyman Demirel University, Turkey

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue 10 • Aralık/December 2021

Danışma Kurulu/Advisory Board

Dr. Anna Alexieva

Sofya Üniversitesi, Bulgaristan
University of Sofia, Bulgaria

Dr. Hasan Babacan

M. Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
M. Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Salahaddin Bekki

Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Ahi Evran University, Turkey

Dr. Faik Bilgili

Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Erciyes University, Turkey

Dr. Bernt Brendemoen

Oslo Üniversitesi, Norveç
University of Oslo, Norway

Dr. Eva Csaki

Pázmány Péter Katolik Üniv., Macaristan
Pázmány Péter Catholic Uni., Hungary

Dr. Özkul Çobanoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Masoumeh Daei

Tabriz Payame Noor Üniversitesi, İran
Tabriz Payame Noor University, Iran

Dr. Mehmet Demiryürek

Hitit Üniversitesi, Türkiye
Hitit University, Turkey

Dr. Marija Djindjic

Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Sırbistan
Serbian Academy of Sciences & Arts, Serbia

Dr. İlhan Ekinci

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Ordu University, Turkey

Dr. Gürer Gülsevin

Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Turkey

Dr. Osman Köse

Polis Akademisi, Türkiye
Police Academy, Turkey

Dr. Yıldırım Özbek

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Oqtay Quliyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniv., Azerbaycan
Azerbaijan State Uni. of Economics, Azerbaijan

Dr. Marijan Premović

Montenegro Üniversitesi, Karadağ
University of Montenegro, Montenegro

Dr. İbrahim Şahin

Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Osmangazi University, Turkey

Dr. Burhan Varkıvaç

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Vachkov Igor Viktorovich

Moskova Eğitim ve Psikoloji Üniv., Rusya
Moscow City Uni. of Psyc. and Edu., Russia

Dr. Nagima Zhaulibaykızı

Al Farabi Kazak Devlet Üniv., Kazakistan
Al- Farabi Kazakh National Uni., Kazakhstan

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567
Sayı/Issue 10 • Aralık/December 2021

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Doç. Dr. Serap ERKOÇ
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Nergis BİRAY
Pamukkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sultan Sevinç KURT
KONAKOĞLU
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hayriye AVARA
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan KASAPOĞLU
Atatürk Üniversitesi

Öğr. Gör. Salih SOSLU
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan ÖNİZ
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gazi ÖZDEMİR
Bayburt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN
Bartın Üniversitesi

Prof. Dr. Serap TAŞDEMİR
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Fevziye EKER
Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Murat HANILÇE
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hadi BELGE
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. Oktay ESER
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Onur BALCI
Cumhuriyet Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Yaşar ARLI

İzmit Müzesi'nden Yayımlanmamış Erkek Baş

01-10

Çiğdem DİKMEN-Ferruh TORUK

Somut Kültür Mirasının Korunması Kapsamında Göreme Anıtsal Yapılarının İrdelenmesi

11-54

Mehmet EVSİLE

Demokrat Parti Bütçe Görüşmelerinde Din ve Lâiklik Konusundaki Tartışmalar

55-74

Habibe KAZANCIOĞLU

II. Meşrûtiyet Döneminde İlköğretimler İçin Hazırlanmış Bir İslâm Tarihi Kitabı: Târîh-i İslâm Okuyorum

75-119

Orsolya SARAÇ

Babarahîm Meşreb Menâkıbnâmesi'nde Zikredilen Kalmuk Hükümdarı Kongtaçi

121-142

Davut YİĞİTPAŞA-Orhan Alper ŞİRİN

Yeni Veriler Işığında Amisos Altın Eserleri Üzerine Gözlemler

143-216

Gürkan CEVGER

Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798)

217-235

Mehmet YILDIZ

A Translation Quality Assessment Tool Proposed

237-266

Muhammet Fatih BOZAN-Murat HANİLÇE

Gül Baba (Macaristan, Budapeşte) Hakkında Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

267-288

İZNİK MÜZESİ'NDEN YAYIMLANMAMIŞ ERKEK BAŞI UNPUBLISHED MAN HEAD FROM İZNIK MUSEUM

Arş. Gör. Dr. Yaşar ARLI*
Akdeniz Üniversitesi
yasararli@akdeniz.edu.tr

Öz

İznik Müzesi'nde korunan, fakat buluntu yeri bilinmeyen ve iri tanecikli beyaz mermerden yontulan portre başın sırasıyla durum, tanım ve değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Portre baştaki alın merkezinin hemen sağ kısmındaki çatal motifi, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemine özgü üslup özelliklerindedir. Alın merkezinde ya da alın merkezinin hemen sağında veya solunda yer alan bu çatal motifi, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı'nın kurucu imparatoru Augustus portrelerinden başlayıp, hanedanlığın son imparatoru Nero'nun IV. tip portrelerine kadar süregelmiştir. İznik eserindeki bu üslup özelliğiyle beraber yüzdeki karakteristik özellikler de gerçekçi bir şekilde aktarılmıştır. Bu da eserin, hanedanlık içerisinde kesin bir döneme tarihlendirilmesine yardımcı olmuştur. Çünkü Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemi resmi ve özel portrelerinde Roma idealizmi söz konusuydu. Bu da portresi yapılan kişilerin karakteristik özelliklerinin idealize edilerek aktarılmasıydı. Yalnızca imparator Claudius ve dönemi portrelerinde karakteristik özellikler gerçekçi bir şekilde verilmiştir. İrdelenen eserde de saç stiliyle birlikte diğer karakteristik özelliklerinin de gerçekçi aktarılması, erkek başının Claudius dönemine verilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca eserdeki

* ORCID: orcid.org/0000-0001-7799-6764

plastik sanatından da yola çıkılarak atölye varsayımı dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İznik Müzesi, Erkek başı, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı, Claudius dönemi.

Abstract

The situation, description and evaluation of the portrait head, preserved in the Iznik Museum, findspot unknown and sculpted from coarse-grained white marble, were carried out respectively. The bifurcation motif on the right of the center of the portrait head is one of the stylistic features of the period of the Iulius-Claudian Dynasty. This bifurcation motif in the center of the forehead or just to the right or left of the center of the forehead, began with the portraits of Augustus, the founding emperor of the Claudian Dynasty, and continued until IVth century type portraits of Nero, the last emperor of the dynasty. Along with this stylistic feature in İznik piece, the characteristic features on the face are also realistically depicted. This helped to date the piece to a definite period within the dynasty because there was Roman idealism in the official and private portraits of the Iulius-Claudian Dynasty. This was the transfer of the characteristic features of the people who were portrayed by idealising them. Characteristic features are given realistically only in emperor Claudius' portraits and portraits of the Claudius period. The realistic depiction of the other characteristic features along with the hair-style in the studied piece, made it possible to date the man's head to the Claudian period. In addition, the workshop hypothesis was based on the plastic art of the piece.

Keywords: İznik Museum, Man head, Iulius-Claudian Dynasty, Claudian period.

Giriş

Günümüze kadarki süreçte Anadolu'daki Roma İmparatorluk dönemi portre sanatıyla ilgili en kapsamlı çalışmalar 1966 (İnan ve Rosenbaum, 1966) ve 1979 (İnan ve Rosenbaum, 1979) yıllarında J. İnan ve E. A. Rosenbaum'un birlikte kaleme aldıkları iki önemli çalışmadır. Başyapıt niteliğindeki bu iki çalışmadan ilki İngilizce yazılmış olup, diğeri ise Almanca olarak yayımlanmıştır. Her iki çalışmanın da Türkçe başlığı "Asia Minor'daki Roma ve Erken Bizans Portre Heykelleri"dir. Bu iki çalışmadan sonra ise özellikle de dili açısından oldukça önemli olan üç eser yayımlanmıştır. R. Özgan, kaleme aldığı bu eserlerde Anadolu'dan ele geçen bazı heykeltıraşlık eserlerine yer vermiş olsa da çoğunluğu yurt dışı kökenli eserler oluşturmaktadır

(Özgan, 2013a; Özgan, 2013b; Özgan, 2015). Eserin tarihlendirildiği hanedanlık sürecindeki portreler kapsamında tüm Anadolu'yu irdeleyen bir diğer çalışma ise S. Erkoç'un 2012 yılında tamamladığı doktora tezidir (Erkoç, 2012). Bu yayınlarda irdelenmeyen belki de bu yayınlardan sonra keşfedilen portre baş, ilk kez bilim dünyasıyla paylaşılmıştır. Bu yapılırken de buluntu yeri bilinmeyen ve İznik Müzesi'nde korunan erkek başı, uluslararası portre araştırmacılığı kriterlerine uygun kaleme alınmıştır. Gerçekleştirilen irdelemeler ve yapılan karşılaştırmalar neticesinde de dönem önerisinde bulunulmuştur. Öncelikle portre başın koruna gelen durumu belirtilerek sonrasında da tanımı gerçekleştirilmiştir. Eserdeki saç stili ve diğer karakteristik özelliklerinin aktarılışı, yorumlanan eserin tarihlendirilmesini mümkün kılmıştır.

1. Eserin Envanter Bilgileri

Erkek başı (Figür 1-2-3).

İznik Müzesi (Env. No. 1826).

Buluntu yeri bilinmiyor.

Yükseklik: 28,2 cm, Genişlik: 19,5 cm

İri tanecikli beyaz mermer.

Claudius dönemi.

Alındığı Kaynak: Yayınlanmamıştır.

2. Eserin Durumu

Baş, boyundan itibaren kopuk. Yüzde aşınma ve zedelenme söz konusu. Burun kırık. Kaş, ağız ve kulaklarda eksiklikler ve kopmalar mevcut. Üst ve alt dudak tanımsız.

3. Eserin Tanımı

Günümüze kadar burun ve ağız kısmındaki kısmi tahribat dışında oldukça iyi korunmuş vaziyetteki portre baş, yetişkin bir erkeğe aittir. Baş, hafif soluna döndürülmüştür. Saçlar başa yapışıktır. Alına doğru taranan kısa ve hacimli saç bukleleri alın merkezinin hemen sağ kısmında küçük bir çatal motifi oluşturmaktadır. Çatal motifinden her iki yana doğru taranan saç buklelerinin uç kısımları dalgalıdır. Alın gerisindeki saç bukleleri işlenmemiş olup, kabaca bırakılmıştır. Alın üzerindeki saç

bukleleriyle sınırlandırılan alın, basık ve köşelidir. Alnın alt kısmı şişkindir. Kaşlar ince ve yay şeklindedir. Üst göz kapağı, alt kapağa oranla daha etlidir. Alt göz kapağı, göz akıyla birleştirilmiştir. Üst göz kapağının uç kısımları sivri sonlandırılmıştır. Gözler, iri ve göz pınarlarına doğru uzamaktadır. Göz bebeği ve iris işlenmemiştir. Gözler, uzağa bakmaktadır. Elmacık kemikleri belirgin, avurtlar ise çöküktür. Kulaklar, yüz anatomisine uygundur. Yüzdeki deri kuru ve zayıftır. Çene, dolgun ve sivridir. Uzun yüz, çeneye doğru sivrilmiştir.

4. Eserin Değerlendirilmesi

Erkek başındaki saç stili, Iulius - Cladiuslar Hanedanlığı dönemine özgüdür (Özgan, 2013a). Hacimli ve kısa saç buklelerinin alın merkezinde ya da alın merkezinin sağında veya solunda çatal motifi oluşturması, hanedanlığın ilk ve kurucu imparatoru Augustus (Stavridis, 1985: 347; Fittschen ve Zanker, 1985: 3: lev. 4-6; Boschung, 1993: 174: lev. 101,1) portrelerinden başlayarak sırasıyla Tiberius (Poulsen, 1973: 82: lev. 76, 77; Pollini, 2005: 60 vd.), Caligula (Vermeule, 1968: 195: res. 124; Hertel, 1982: 260: lev. 40, 41; Boschung, 1989: 32 vd.), Claudius (Kreikenbom, 1992: 200, 201: no. III. 65; Rose, 1997: 92, 93: no. 17) ile hanedanlığın son imparatoru Nero'nun (Poulsen, 1951: 121: no. 2; Boschung, 1993: 76, 77) son portre tipi yani IV. portre tipine (Delbrück, 1912: 48: lev. 35; Heintze, 1961: 9, 10, 19: lev. 14; Hiesinger, 1975: lev. 17: res. 9-11; Bergmann ve Zanker, 1981: 331, 332: res. 11a-c) kadar süregelen bir saç stilidir. İznik Müzesi'nde korunan erkek başında da kısa ve hacimli saç buklelerinin alın merkezinin hemen sağında çatal motifi oluşturmasıyla birlikte yüzdeki karakteristik özelliklerin de Roma idealizmden uzak gerçekçi bir şekilde aktarılmış olunması ana tipteki Claudius portrelerini anımsatmaktadır (Kreikenbom, 1992: 200, 201: no. III. 65; Rose, 1997: 100: no. 29: res. 97; Boschung, 2002: 54: no. 10. 3: lev. 36. 3; Özgan, 2013a: 250). İrdelenen portre başı, Kopenhag Ny Carlsberg Glyptothek (West, 1933: 210, 211: no. 249: lev. 57) ve British Müzesi'ndeki (İnan ve Rosenbaum, 1966: 64: lev. 12: res. 1, 2) ana tipteki Claudius portreleriyle de karşılaştırıldığında bu görüşü doğrulamaktadır. Fakat erkek başındaki saç stiliyle birlikte karakteristik özelliklerin

de gerçekçi aktarılması dışında portre baştaki diğer fizyonomik özellikler, imparator Claudius portreleriyle benzer değildir. İmparatorun portreleri gözlemlendiğinde Claudius'un yuvarlak ve geniş bir kafatasına, dörtgenimsi deri kırışıklıkları ile dolu bir alına, derine yerleştirilmiş gözler ve gözyaşı torbaları ile yağlı ve sarkık bir gerdana sahip olduğu görülmektedir. İznik eserinde ise etli göz kapakları, iri gözler, kuru ve zayıf yüz ile çeneye doğru sivrilen uzun yüz gibi karakteristik özellikler portresi yapılan kişinin kendine has karakteristik özelliklerindedir. Bu yüzdendir ki yorumlanan erkek başı, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı imparatorlarından Claudius dönemine (MS 41 - 54) tarihlenen özel bir portredir.

Sonuç

İznik Müzesi'nde korunan, buluntu yeri ve yapı bağlantısı tespit edilemeyen portre baş, ilk kez bilim dünyasıyla paylaşılmıştır. Erkek başındaki kısa ve hacimli saç buklelerinin alın merkezinin hemen sağ kısmında çatal motifi oluşturması, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemi (MÖ 27 – MS 64) resmi ve özel portrelerinde görülen üslup özelliklerindedir. Bu üslup özelliği yalnızca MS 65 yıllarında imparator Nero'nun yeni bir portre tipi olarak ortaya çıkan IV. tip portrelerinde görülmemektedir (Hiesinger, 1975: lev. 17: res. 9-11; Bergmann ve Zanker, 1981: 331, 332: res. 11a-c; Özgan, 2013a: 262, 263: res. 178a, b, c). Bununla birlikte bu hanedanlığı tanımlayabilmedeki bir diğer önemli üslup özelliği de güçlü idealizm etkisiyle portresi yapılan kişilerin karakteristik özelliklerinin idealize edilerek aktarılmasıdır (Erkoç, 2012). Bu üslup özelliği de sadece imparator Claudius ve dönemi portrelerinde söz konusu değildir. Çünkü MS 41 yılında 51 yaşında iken tahta çıkan imparator, yaşam felsefesine uygun bir halk adamı olarak yaşamayı tercih etmiş ve karakteristik özelliklerini de Roma idealizmden uzak gerçekçi bir şekilde tasvir ettirmiştir (Erkoç, 2012: 23; Özgan, 2013a: 250). Hanedanlık içerisindeki bu ayırt edici stilistik özellik de erkek başı hakkında net bir dönem önerisi yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Bulunduğu yer ve ele geçtiği mimari yapı bilinmeyen; fakat İznik Müzesi'nde korunan ve bugüne kadar da yayınlanmayan erkek

başı, büyük ihtimalle Nikea ya da çevresinden ele geçmiş olmalıdır. Yontulan mermer kalitesinin düşük olması ve bunun da maliyeti düşürebilmek amacıyla çevredeki yerel malzemenin yapılmış olması yine eserin özel bir portre olabileceğinin göstergesidir; çünkü resmi portreler, üstün kalitedeki mermerlerden yontulmaktaydı. Yontulan malzemenin çevreden olması da eserin, yerel bir atölyede işlendiğine işaret etmektedir. Gerçekleştirilen irdellemeler ve varsayımlarla bilim dünyasına kazandırılmak istenen portre baş, korunduğu müze ve çevresindeki Roma İmparatorluk dönemi portre sanatının yorumlanabilmesi için her ne kadar yetersiz olsa da anlaşılabilmesi için de ipuçları vermektedir. Bu yorumlamalar ışığında kaleme alınan erkek başı, Claudius dönemi eseridir.

Kısaltmalar

Cm	Santimetre
Env. No.	Envanter Numarası
Lev.	Levha
MS	Milattan Sonra
No.	Numara
Res.	Resim
Vd.	Ve diğerleri

Kaynakça

Bergmann, Marianne ve Zanker, Paul (1981). "Damnatio Memoriae" Umgearbeitete Nero und Domitiansporträts. Zur Ikonographie der Flavischen Kaiser und des Nerva. *Jahrbuch des Deutschen Archäologoschen Instituts* 96, s. 317-412.

Boschung, Dietrich (1989). *Die Bildnisse des Caligula*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.

Boschung, Dietrich (1993). *Die Bildnisse des Augustus*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.

Delbrück, Richard (1912). *Antike Porträts*. Bonn: A. Marcus & E. Weber, Bonn.

Erkoç, Serap (2012). *Anadolu'da İulius - Claudiuslar Dönemi Portre Sanatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fittschen, Klaus ve Zanker, Paul (1985). *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom: Band I-Text*. West Germany: Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Fittschen, Klaus ve Zanker, Paul (1985). *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom: Band I-Tafeln*. West Germany: Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Heintze, Helga von (1961). *Römische Porträt-Plastik aus Sieben Jahrhunderten*. Stuttgart: Hans e Günther Verlag.

Hertel, Dieter (1982). Caligula-Bildnisse vom Typus Fasanerie in Spaen. *MM* 23, s. 258-295.

Hiesinger, Ulrich W. (1975). The Portraits of Nero. *AJA* 79, s. 113-124.

İnan, Jale ve Rosenbaum, Elisabeth Alföldi (1966). *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*. Londra: The Oxford University Press.

İnan, Jale ve Rosenbaum, Elisabeth Alföldi (1979). *Römische und Frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei-Text*. West Germany: Philipp von Zabern.

İnan, Jale ve Rosenbaum, Elisabeth Alföldi (1979). *Römische und Frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei-Tafeln*. West Germany: Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Kreikenbom, Detlev (1992). *Griechische und Römische Kolossalporträts bis zum Späten ersten Jahrhundert nach Christus*. Berlin: Verlag Walter de Gruyter.

Özgan, Ramazan (2013a). *Roma Portre Sanatı I*. İstanbul: Ege Yayınları.

Özgan, Ramazan (2013b). *Roma Portre Sanatı II*. İstanbul: Ege Yayınları.

Özgan, Ramazan (2015). *Roma Portre Sanatı III*. İstanbul: Ege Yayınları.

Pollini, John (2005). A New Marble head of Tiberius. Portrait typology and ideology. *Antk 48*, s. 55-71.

Poulsen, Vagn (1951). Nero, Britannicus and Others. *ActaArch 22*, s. 119-135.

Poulsen, Vagn (1973). *Les Portraits Romains: République et Dynastie Julienne Volume I*. Copenhagen: Edité par Glyptothèque.

Rose, Charles Brian (1997). *Dynastic Commemoration and Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period*. ABD: Cambridge University Press.

Stavridis, Alkmini (1985). Römische Porträts von Kindern und Jugendlichen in Griechenland. *RM 92*, s. 334-336.

Vermeule, Cornelius (1968). *Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor*. Cambridge: Harvard University Press.

West, Robert (1933). *Römische Porträt-Plastik*. Münih: F. Bruckmann K. G.

Figür 1. Özel Erkek Portresinin Cepheden Görünümü.

Figür 2. Özel Erkek Portresinin Sağ Profilden Görünümü.

Figür 3. Özel Erkek Portresinin Sol Profilden Görünümü.
(Fotoğraf: Y. ARLI, 2019).

Dikmen, Çiğdem Belgin-Ferruh Toruk (2021). "Somut Kültür Mirasının Korunması Kapsamında Göreme Anıtsal Yapılarının İrdelenmesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 11-54.

SOMUT KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI KAPSAMINDA GÖREME ANITSAL YAPILARININ İRDELENMESİ

EXAMINATION OF THE MONUMENTAL BUILDINGS OF GÖREME IN THE SCOPE OF THE PROTECTION OF THE TANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Doç. Dr. Çiğdem Belgin DİKMEN*
Yozgat Bozok Üniversitesi
cbelgin.dikmen@gmail.com

Öğr. Gör. Ferruh TORUK **
Yozgat Bozok Üniversitesi
ferruhtoruk@yahoo.com

Öz

Neveşehir iline bağlı Göreme ilçesi; İç Anadolu'nun güneydoğusunda volkanik faaliyetlerin oluşturduğu bir kuşak üzerinde yer alan ve pek çok ili kapsayan Kapadokya Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Göreme, ilk kez Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 17.10.1976/A.69 sayılı kararı ile onaylanan 1/25.000 ölçekli Kapadokya Çevre Düzeni Planı içinde yer almaktadır. Yerleşimde 1965 yılında hazırlanan imar planı uygulanmamış, yeni koruma amaçlı imar planı ise 1987 yılında onaylanmıştır. Bu plana göre; doğal ve kentsel sit alanları ile çevrili olan Göreme'de Kültür Bakanlığı Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 01.03.1989/372 sayılı kararı ile Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde dört cami (Gaferli, Aydınlı, Bahçeli ve Halil Ağa), iki kilise ve bir çeşme olmak üzere toplam yedi anıtsal yapı tescil edilmiş, bir çeşmenin de tescili önerilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0001-5975-1552

** ORCID: orcid.org/0000-0001-9851-4269

Bu çalışmanın amacı Göreme’de uygulanacak Koruma Amaçlı İmar Planı ile Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışarısında yer alan, somut kültür mirası kapsamında korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken anıtsal yapıların irdelenmesidir. Çalışma kapsamında tarihsel süreç içerisinde yerleşimin mekânsal yapısının gelişimi, somut kültür mirasına ilişkin koruma kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı çalışmaları ile yerleşimde tescillenen ve tescili önerilen anıtsal yapıların mimari özellikleri irdelenmiş, Göreme’nin bütüncül bir yaklaşımla korunmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göreme, somut kültür mirası, koruma, Koruma Amaçlı İmar Planı

Abstract

Göreme district of Nevşehir province, in the Cappadocia Region, is located on a belt formed by volcanic activities in the southeast of Central Anatolia and covers many provinces. Göreme is included in the 1/25.000 scaled Cappadocia Environmental Plan, which was approved for the first time by the decision of the High Council of Monuments, numbered 17.10.1976/A.69. The zoning plan prepared in 1965 could not be implemented in the settlement, and the new conservation zoning plan was approved in 1987. According to this plan; in Göreme, which is surrounded by natural and urban protected areas, four mosques (Gaferli, Aydınli, Bahçeli and Halil Ağa), two churches and a fountain are part of the Göreme Urban Protected Area, with the decision reference number 01.03.1989/372 of the Kayseri Cultural and Natural Heritage Preservation Board of the Ministry of Culture. The seven monumental buildings mentioned above were all registered, including four mosques, two churches and a fountain, and the registration of a fountain was proposed. The aim of this study is to examine the monumental buildings within and outside the Urban Site, which should be preserved and transferred to future generations, within the scope of tangible cultural heritage, and the Conservation Plan to be implemented in Göreme. Within the scope of the study, the following were examined: the development of the spatial structure of the settlement as a historical process; the conservation decisions regarding Göreme’s tangible cultural heritage; the works of the Conservation Zoning Plan, and the architectural features of the monumental structures both registered and proposed for registration. Suggestions were put forward for the protection of Göreme using a holistic approach.

Keyword: Göreme, tangible cultural heritage, protection, Conservation Zoning Plan

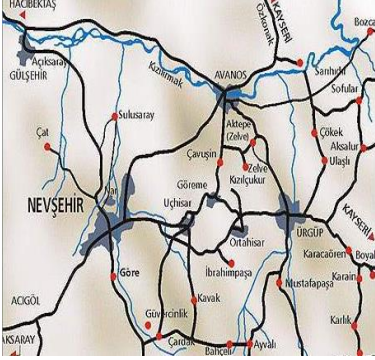
1. Giriş

Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hususları ve bunlarla ilgili gerçek ve tüzel kişilerin görev ve sorumluluklarını kapsayan 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. Maddesi taşınmaz kültür varlığı örneklerini tanımlamakta ve kültür ve tabiat varlıklarının tarih, sanat, bölge ve diğer özellikleri dikkate alınarak örnek durumda olan ve ait olduğu devrin özelliklerini yansıtan eserlerin, korunması gerekli kültür varlığı olarak belirlenmesine ilişkindir (Anonim 1). Ayrıca Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun *Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımlarına İlişkin Esasları Düzenleyen 660 No'lu İlke Kararı* yapıları, kendi başlarına bir tarihi ve estetik değer taşımaları ya da kentlerin tarihi kimliğini oluşturan kentsel sitler, sokaklar ve silüetlerin öğeleri olmak üzere iki grupta değerlendirmiştir. Buna göre toplumun maddi tarihini oluşturan kültür verileri içinde tarihsel, simgesel, anı ve estetik nitelikleriyle korunması zorunlu yapılar *Anıtsal Yapı (1. Grup Yapı)*; kent ve çevre kimliğine katkıda bulunan kültür varlığı niteliğindeki yöresel yaşam biçimini yansıtan yapılar ise *Sivil Mimarlık Örnekleri (2. Grup Yapı)* olarak tanımlanmaktadır (Anonim 2). Anıtsal ve sivil mimarlık örnekleri taşınmaz, somut kültür mirasımızı oluşturan ve sürdürülebilir bir yaklaşımla gelecek nesillere korunarak aktararak korunması gereken değerlerdir. Göreme sahip olduğu doğal yapı ve somut kültür mirası kapsamında sivil mimarlık örnekleri olan geleneksel konutları ve anıtsal yapıları ile Kapadokya Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden biridir.

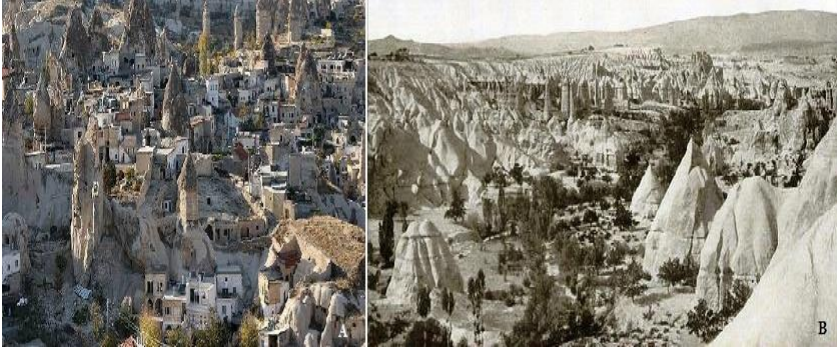
Nevşehir ilinin 12 km kuzeydoğusunda, etrafı vadilerle çevrili bir bölgede yer alan Göreme; batıda Aksaray ve kuzeybatıda Kırşehir ile komşudur. Nevşehir'in Ürgüp ve Avanos ilçeleri ile yakın konumda olan Göreme'ye yerleşimden yaklaşık 150-200 m yüksekte, doğu-batı yönünde devam eden Nevşehir-Kayseri karayolundan ulaşılmaktadır (Şekil 1). Kapadokya Bölgesi'ndeki pek çok yerleşim gibi volkanik faaliyetlerin oluşturduğu bir kuşak üzerinde yer alan Göreme; yaklaşık 60 milyon yıl önce üçüncü jeolojik devir başında yanardağların püskürttüğü lavlar ve

küllerin volkanik bir örtü olarak yayıldığı (Ramsay, 1960: 343), bazalt içeren sağlam bir kabuk üzerinde hava ile temas ederek sertleşen volkanik küllerin oluşturduğu (Alev, 2014: 7) beyaz tuf ve kaya tabakasından oluşan engebeli yüzeyler ve vadilerden oluşan bir arazi yapısına sahiptir (Ötüken, 1987: 7; Kostof, 1989: 9; Thierry, 2002: 11-13). Yerleşimin başlangıçta lavlar ve küllerden kaynaklanan arazi yapısının; süreç içerisinde su kaynakları, gece-gündüz ısı farklılıkları ve yağmur, rüzgâr, don gibi meteorolojik olayların da etkisiyle doğal olarak biçimlenmiş engebeli yüzeyler, irili ufaklı vadiler, mağaralar ve yassı, sivri kaya tepelikleri olan peri bacalarından oluştuğu söylenebilir (Fotoğraf 1). İçeri Dere ve Uzun Dere'nin birleştiği alanda kurulan yerleşim; güneyde ve doğuda yoğun yapılaşmanın olduğu alanlar ile sınır oluşturacak biçimde doğal kaya kütleleri, kuzeyde ise açık bir çanak biçiminde yükselen yerleşime uygun tepeler ile çevrilidir. Göreme'de arazi yapısını batıda Nevşehir-Kayseri karayolundan ulaşılan bakı terasları ile kademelendirilmiş, doğuda yerleşme sınırında başlayan eğimli kaya kütlelerinin sınırlandırdığı eğimli yüzeyler ve kuzeyde İçeri Dere ve Uzun Dere'nin sınır oluşturduğu tepeler ile diğer bölgelere kıyasla görece daha düz bir topografyaya sahip alanlar oluşturmaktadır. Yerleşimde birbirinden farklı özelliklerde dört jeolojik yapı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki en alt seviyede gevşek tüften oluşan, Uzun Dere'nin her iki yamacında ve güneyinde yaklaşık 150-200 m genişliğinde alanlar kaplayarak kuzeye doğru devam eden vadi içlerinde, eğimli ve şevlerle bölünmüş alanlar ile yollarda görülen oluşumlardır. Gevşek tuf alanlarının çevresini, eğimli yerleşim alanlarını, kayalıkları kaplayan ve peri bacalarını oluşturan ikinci seviye daha sıkı tuf tabakasına ve yapılaşma için en uygun zemine sahip alanlardır. Genellikle zayıf tuf yapısına sahip olan, kaya kopmaları ve peri bacalarının tahrip olmasına da neden olan üçüncü seviye; ikinci seviyenin üzerinde yaklaşık 1-2 m kalınlığındaki bir katman oluşturmaktadır. Son seviye ise dere yatakları ve yakın çevresinde yol açma nedeniyle oluşan dolgu alanlarıdır. Göreme; Nevşehir ili gibi güney-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan fay hattının dışında ve 2. ve 3. derece deprem kuşaklarında kaldığından depremlerden daha az

etkilenmekte ise de zayıf tuf yapısına sahip bazı peri bacalarının depremlerde zarar gördüğü söylenebilir.

Şekil 1: Göreme Konum (Google Görşeller, Göreme Haritası)

Fotoğraf 1: Göreme A.(Google Görşeller, Göreme) B.(Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Doğal ve arkeolojik yapısı ile geçmiş uygarlıklarla biçimlenen mekânsal yapı içerisinde geleneksel konutları ve anıtsal yapıları ile Göreme; Kapadokya Bölgesi içerisinde önemli ve markalaşmış turizm bölgelerinden biridir. Yerleşimde son yıllarda gelişen ve en önemli ekonomik faaliyet olan turizm; pek çok işkolunu desteklemekte, konaklama birimlerinin yanı sıra, günübirlik turistlerden yeme-içme, rekreatif etkinlikler ve hediyelik eşya satışında da önemli gelir elde edilmektedir. Geçmiş yıllara kıyasla aile başına düşen ortalama tarım toprağının azalması, tarım alanlarının parçalı ve sınırlı, verimin ve halkın alım gücünün düşük olması nedeniyle giderek azalan tarımsal faaliyetler

ekonomik yapıyı canlı tutan ikincil faaliyetlerdir. Göreme’de tarımsal üretim içerisinde önemli bir yer tutan üzüm; yaş ve kuru meyve, yöresel adı ile köftür (bir çeşit cevizli sucuk), pekmez, şıra ve şarap imalatı ile yöre ekonomisine katkı sağlamaktadır. Geçmişte tarımsal faaliyetler ile birlikte sürdürülen hayvancılık günümüzde yerli halkın gereksinimini karşılamaya yöneliktir. Yerleşimde tüflerin oyulması ile elde edilen depolar narenciye ve patates gibi ürünlerin muhafaza edilmesine olanak tanımaktadır. Göreme’de tarımsal faaliyetler içerisinde yer alan şarap imalatı bir diğer iş koludur. Tarımsal faaliyetler dışında düşük oranda imalat, hizmet sektörü ile küçük el sanatları yerleşim ekonomisine çeşitlilik kazandırmaktadır (Uğuz 2012: 95).

Göreme’de tuf yataklarının aşınması ile kendiliğinden oluşan doğal arazi yapısı içerisinde peri bacaları ve kayalık alanlarda insan eliyle oluşturulmuş kaya oyma mekânlar Göreme’nin somut kültür mirası içerisinde yer alan doğal öğelerdir. Kaya oyma mekânlar ve peri bacaları geçmişten günümüze konut, depo, güvercinlik ve şapel, kilise gibi işlevlerle kullanılmıştır (Alev, 2014: 8). Bundan başka Göreme’de geleneksel yapım yöntemleri ve yöresel taş, ahşap gibi çevre dostu, sürdürülebilir yapı malzemeleri ile bölge halkının yaşam biçimine uygun biçimde tasarlanmış ve uygulanmış geleneksel konutlar ile anıtsal yapılar yerleşimin somut kültür varlıklarını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı Göreme’de uygulanacak Koruma Amaçlı İmar Planı ile Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında yer alan, somut kültür mirası kapsamında korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken anıtsal yapıların irdelenmesidir. Çalışma kapsamında tarihsel süreç içerisinde yerleşimin mekânsal yapısının gelişimi, somut kültür mirasına ilişkin koruma kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı çalışmaları ile yerleşimde tescillenen ve tescili önerilen anıtsal yapıların mimari özellikleri irdelenmiş, Göreme’nin bütüncül bir yaklaşımla korunmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Somut Kültür Mirası Kapsamında Göreme’nin Mekânsal Yapısı

Göreme’nin günümüzde sahip olduğu somut kültür mirasını tüm boyutları ile algılayabilmek için öncelikle yerleşimin tarihsel

süreç içerisinde mekânsal yapısının gelişimi, Göreme'nin somut kültür mirasını oluşturan geleneksel konutlar ve anıtsal yapılara ilişkin koruma kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) çalışmaları ile somut kültür mirası kapsamında yerleşimin sahip olduğu anıtsal yapılar mimari özellikleri ile irdelenmiştir.

2.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Göreme'nin Mekânsal Yapısının Gelişimi

Göreme'nin adının Rumca Matianni (Matiano) kelimesinden geldiği ve yerleşimin yaygın kullanımla Matchan olarak bilindiği söylenmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde yerleşimin adı önce Avcılar, daha sonra Göreme olarak değiştirilmiştir. Az sayıda olmakla birlikte Kapadokya Bölgesi'nde gerçekleştirilen prehistorik araştırmalar ile ortaya çıkarılan M.Ö. 7 binlere tarihlenen yerleşimler ile M.Ö. 3000'lere tarihlenen höyükler, bölge ile birlikte Göreme ve çevresinin de Neolitik Dönem'den günümüze çeşitli uygarlıklar tarafından kullanıldığını göstermektedir.

M.Ö. 1600'lerde Hitit egemenliğinde olan Göreme'de (Efe, 2019: 1211), Hitit Dönemi'ne tarihlenen yerleşim alanlarına ilişkin veriler bulunmadığından, bu dönemde yerleşim alanları tespit edilememektedir. Daha sonra çeşitli kavimler arasında zaman zaman el değiştiren yerleşimin (Thierry, 1971: 129; Tekin, 2000: 218; Karaca, 2013: 7), Kimmerler (M.Ö. 700-650), Medler (M.Ö. 585) ve Perslerin (M.Ö. 350) egemenliğine girdiği bilinmektedir (Ötügen, 1987: 3, 9; Strabon, 2012: 47). Hristiyanlığın Anadolu'ya yayılma sürecinde misyoner olarak pek çok havarinin bölgeye geldiği bilinmekle birlikte, Göreme'de havarilerin varlığını gösterir kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak Havari Petrus'un bir mektubunda bölgede yaşayan Hristiyan cemaatin varlığından söz etmesi (Kostof, 1989: 25; Alev, 2014: 10) ve günümüzde Göreme Orta Mahallesi sınırları içinde yer alan ve mimari özelliklerinden bu dönemde inşa edildiğini söylenebilecek Bezirhane Kilisesi'nin varlığı; Göreme'de yerleşim sürecinin Erken Hristiyanlık Dönemi'nde (M.S. 300-400) ve Bezirhane Kilisesi çevresinde başlamış olabileceğini düşündürmektedir (Epstein, 1980: 29; Ostrogorsky, 2011: 90-91). Yaşadığı yer bilinmemekle birlikte Göreme'de yaşadığı aktarılan

Aziz Hieron'un varlığı da (Diehl, 1957: 112) bu görüşü desteklemektedir. Göreme çevresinde kiliselerin yapım tarihine ilişkin veriler bulunmamaktadır. Ancak yerleşim çevresinde yaşadığı bilinen Büyük Basileos, Gregorios ve Aziz Hieron gibi rahipler ile Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında yer alan Erken Hristiyanlık Dönemi'ne ait çok sayıda kilisenin varlığı (Hild and Restle, 1981: 112; Rodley, 1985: 5; Ötüken, 1987: 13; Kostof, 1989: 19; Grant, 2000: 83; Thierry, 2002: 63) ilk kaya kiliselerinin bu dönemde inşa edildiğini ve yerleşimin M.S. 4. yüzyılda bir önemli dini merkez olarak kullanıldığını göstermektedir (Akyürek, 1988: 232; Levçenko, 1999: 11; Van Dam, 2002: 15; Temiztürk, 2016: 39-40). Roma Dönemi'nde eyalet statüsü kazanan yerleşim (Rodley, 1985: 4-5) bir dönem (M.S. 284-305) Pontus'a (Tanburoğlu, 2001: 6-7; Karaca, 2013: 7; Alev, 2014: 9), daha sonra (M.S. 330) Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Hild and Restle, 1981: 64-65; Van Dam, 2002: 182; Strabon, 2012: 15-19).

18

Göreme'de 7. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasında herhangi bir yerleşim alanının varlığının olmaması, Göreme çevresinin yerleşim olmaksızın tampon bölge olarak kullanmış olabileceği düşündürmektedir (Hild and Restle, 1981: 70-84; Ostrogorsky, 1981: 318; Rodley, 1985: 4; Levçenko 1999: 197; Thierry, 2002: 72). Selçuklu Dönemi'nde din ve yönetim politikası olarak Hristiyan cemaat ibadetlerinin serbest bırakılmasına karşın, dinsel faaliyetlerin azaldığı bilinmektedir (Haldon, 2003: 34; Coşkun, 2009: 35; Alev, 2014: 14, 15). 13. yüzyılda Göreme de dâhil olmak üzere bölgenin tamamında Haçlı savaşları ile çeşitli egemenlik savaşlarının sürdüğü bilinmektedir. 16. yüzyıla kadar Göreme'de çok sayıda kilisenin varlığı; nüfusun büyük bir bölümünün Hristiyan olabileceğini düşündürmektedir (Restle, 1967: 5-20; Ostrogorsky, 1981: 264; Ötüken, 1984: 4; Rodley, 1985: 4-5; 1987: 9; Levçenko, 1999: 143, 166, 169). 19. yüzyıl sonunda ise yerleşimde Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu (Jerphanion, 1925: 3-8; Kuran, 1997: 167-170) ve o döneme kadar şapel ve kilise olarak kullanılan yapıların camiye dönüştürülerek kullanıldığı bilinmektedir.

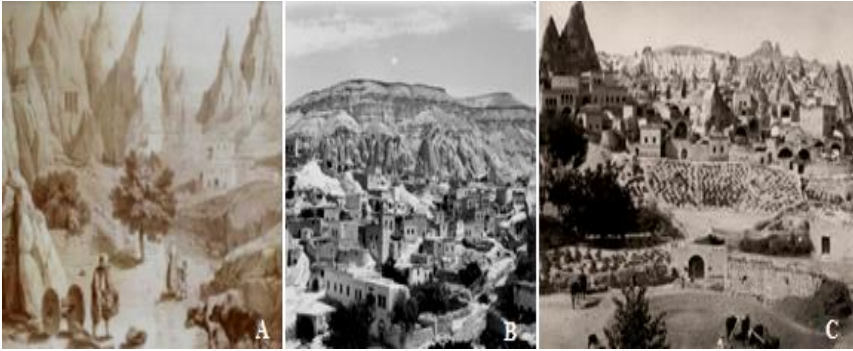
19. yüzyılın başında genellikle peri bacası ve kaya oyma konutların bulunduğu Göreme’de (Fotoğraf 2A) 19. yüzyıl sonunda İçeri Dere ve Uzun Dere’nin kesiştiği noktada günümüzde somut kültür mirası kapsamında sivil yapı örneklerini oluşturan özgün geleneksel konutların yapıldığı bilinmektedir (Fotoğraf 2B, 2C). 19. yüzyıl sonu ile 1950’li yılların başına tarihlenen geleneksel konutların ağırlıklı olarak eski yerleşim alanları olan Gaferli, Aydınli ve Orta mahallerinde yoğunlaştığı ve az sayıda örneğin İsali Mahallesi’nde yer aldığı görülmektedir.

Geleneksel konutlardan başka, bu çalışma kapsamında irdelenen adını konumlandığı Aydınli Mahallesi’nden alan Aydınli Cami 1885 yılında, Orta Mahalle’de Halil Ağa adında bir şahıs tarafından yaptırılması nedeniyle banisinin adıyla anılan Halil Ağa Cami 1868 yılında, banisi bilinmemekle birlikte adını konumlandığı Gaferli Mahallesi’nden alan ve 19. yüzyıl sonuna tarihlenen Gaferli Cami ve aynı mahallede yer alan Bahçeli Cami de 1907 yılında inşa edildiği bilinen dini anıtsal yapı örneklerindedir. Bu yapılardan başka yerleşimde biri Kentsel Sit Alanı dışında (Bezirhane Kilisesi) ve diğeri Kentsel Sit Alanı içerisinde (üzerinde bir konut olan ve bu çalışmada Adı Bilinmeyen Kilise olarak aktarılan) olmak üzere 2 kilise yapısı Bizans Dönemi’ne tarihlenen önemli anıtsal yapılardır. Ayrıca 19.yüzyıl sonuna tarihlenen Gaferli Cami’nin yakınında -İsmail Efendi Sokak üzerinde- konumlanan ve mahalle ve cami ile aynı isimle anılan Gaferli Cami Çeşmesi ile aynı mahallede, Kentsel Sit Alanı dışında Cevizler Sokak üzerinde yer alması dışında hakkında veri bulunamayan ve çalışmada Cevizler Sokak Çeşmesi olarak anılan bir başka çeşmenin varlığı Göreme yerleşiminde Gaferli, Aydınli ve Orta mahallerinin en eski yerleşim alanları olduğunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarından Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar Milli Mücadele yıllarında karargâhı Niğde’de bulunan tümenin önemli cephane depolarından birinin Göreme’de olması dışında önemli bir olaya sahne olmayan ve Türk egemenliğinde olan yerleşimde 1922 Lozan Mübadelesi’ne kadar Hristiyan toplulukların yaşadığı, ancak fazla aktif olmadıkları söylenebilir. Bununla birlikte Bektaşileri Milli Mücadele’ye

kazandırmak amacıyla 22 Aralık 1919'da Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi'nde Çelebi Cemalettin Efendi ve Tekke Şeyhi Salih Niyazi Baba ile görüşen Mustafa Kemal'in ve Sivas Kongresi'ne delege olarak katılan, bölgede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini kuran, Dellaczade Hacı Osman Efendi'nin çabalarının Nevşehir ve çevresinde Milli Mücadele'ye katılım ve katkı sağladığı söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Niğde Sancağı'na bağlı olan Nevşehir, Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te il statüsü kazanan Niğde'nin ilçelerinden biri olmuştur. Nevşehir'in 1954 yılında il olmasını takiben Kırşehir'e bağlı Avanos ve Hacıbektaş (1945'te ilçe olmuştur), Kayseri'ye bağlı Ürgüp (1935'te ilçe olmuştur) ve Niğde'ye bağlı Arapsun (1948'de Gülşehir adını almıştır) Nevşehir'in ilçeleri haline getirilmiş ve Göreme de belde statüsü kazanmıştır.

1950'li yıllardan itibaren İçeri Dere yönünde güneye, Nevşehir Yolu üzerinde kuzeybatıya ve Avanos Yolu üzerinde kuzeye doğru yol boyu gelişme gösteren Göreme'de Gaferli, Aydınli, Orta ve İsalı mahallerinden başka Beşinci Mahalle, Afet Evleri ve Avcılar Mahallesi olarak anılan yeni yerleşim alanlarının oluştuğu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda yeni açılan mahallelerde kaya düşmesi ve erozyon sorunlarının artması ile kuzeydeki düz alanlarda ve 1980'lerden sonra günümüzde belediye çevresinde odaklanan yerleşim, düz alanlar üzerinde yol boyunca; tepe ve kayalık alanlarda ise bu alanların çevresinde gelişmiştir.

Fotoğraf 2: A.19. Yüzyıl Sonunda Göreme (Texier, 1876), B.C. 1919 Yılında Göreme (Google Görseller, Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi 1, 2)

2.2. Göreme'nin Somut Kültür Mirasına İlişkin Koruma Kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı Çalışmaları

Göreme'de ilk imar planı 1965 yılında yapılmıştır. Yerleşimin somut kültür mirasını oluşturan geleneksel konut dokusunun ve anıtsal yapıların özgün yapılarının korunarak sürdürülmesini ve bölgenin olduğu gibi korunmasını amaçlayan plan ile günümüzde olduğu gibi yerleşimin kuzeyinde kalan alanlar gelişme alanları olarak belirlenmiş, plan notları ile gelişme alanlarının mevcut doku ile uyumlu olması önerilmiştir. Göreme ayrıca Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (AYK) 17.10.1976/A.69 sayılı kararı ile onaylanan 1/25.000 ölçekli Kapadokya Çevre Düzeni Planı içerisinde yer almaktadır.

Göreme çevresine kapsamlı bir şekilde yaklaşan ve yerleşimin büyük bölümünün Kentsel Sit Alanı, çevresinin ise Doğal Sit Alanları olmasını öneren Kapadokya Çevre Düzeni Planı; belirlenen doğal ve kentsel sit alanlarında kamu yararı dışında tesis yapılmasını yasaklamaktadır. 1965 yılında hazırlanan Göreme İmar Planı'nın uygulanamaması nedeniyle, 1979 yılında İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından yeni bir Koruma Amaçlı İmar Planı'nın yaptırılmasına karar verilmişse de, Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) ancak 1984 yılında ihale edilmiş, hazırlanan KAİP Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun (TKTVYK) 17.04.1987/3131 sayılı kararı ile onaylanmış ve KAİP kapsamında önerilen Kentsel Sit Alanı için ayrıntılı bir koruma planı yapılması vurgulanmıştır.

Plan ile 2500-5000 kişilik nüfus kestirimi ve tarımsal faaliyetlerin süreç içerisinde azalacağı, turizm sektörünün önem kazanacağı öngörüsü ile turizm sektörüne yatırım yapılması amaçlanmıştır (Göreme Belediyesi Arşivi KAİP Raporu, 1992). Plan kararlarında da yerleşimin geleneksel konutlar ve anıtsal yapılardan oluşan kentsel dokusunun sürdürülebilir biçimde korunması, doğal değerlerin algılanmasını engelleyecek yapılaşma kararlarından sakınılması, tarım topraklarının kısmen korunması, turizmin geliştirilmesine yönelik önerilerin sunulması ve mevcut konut alanlarına ek gelişme konut alanları ile kültür ve turizm alanlarının oluşturulması istenmiştir. KAİP ile mevcut konut alanına ek olarak konut gelişme alanları ile kültür ve turizm

alanları önerilmiştir. Bu planda içerisinde bölge halkının yaşadığı alanlar afet nedeniyle yeşil alan olarak planlanmış, bu alanların taşınmaz kültür varlıklarının yıkılması önerilmiş ve değerli bir yapı stoğunu oluşturan bu alanın yeniden değerlendirilmesi uzun zaman almıştır. Ancak yerleşim çevresi ve gelişme alanları için ayrıntılı koruma ve kullanma koşulları getirilen planda; genel yaklaşımlar dışında kentsel Sit Alanları hakkında karar üretilmemiş, bu alanların olduğu gibi korunması düşünülmüştür. 1984 yılında hazırlanıp 1987 yılında değişikliklerle onaylanan KAİP, Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun (KTVKK) 10.11.1989/589 sayılı kararı ile yetersiz bulunarak tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır.

Plana ilişkin olarak gerçekleştirilen arazi tespit çalışmalarında; Kayseri KTVKK'nın 05.03.1988/152, 30.09.1989/540, 10.11.1989/589, 31.05.1991/1037 ve Nevşehir KTVKK'nın 13.10.2011/008-009 ve 19.01.2015/1423 sayılı kararları ile Göreme merkez içerisinde toplam 38 geleneksel konut (II.Grup); Kayseri KTVKK'nın 01.03.1989/372 sayılı kararı ile Kentsel Sit Alanı içerisinde 4 cami, biri Kentsel Sit Alanı içerisinde ve diğeri dışında 2 kilise ile Kentsel Sit Alanı dışında 1 çeşmeden oluşan toplam 7 anıtsal yapı (I. Grup), Gayrimenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu'nun (GEEYK) 10.09.1976/A-9 sayılı kararı ile 40, aynı kurulun 01.03.1989/372 sayılı kararı ile 1 ve daha sonra Nevşehir KTVKK'nın 02.08 2012/371 sayılı kararı ile 1 olmak üzere toplam 42 peri bacası tescillenmiştir. Kentsel Sit Alanı içerisinde günümüzde konut olarak kullanılan bazı peri bacalarında izlenebilen fresk kalıntılarından, peri bacalarının geçmişte kilise olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra tescili önerilen 1 çeşmenin eklenmesi ile tescilli anıtsal yapı sayısı 8'e ulaşmıştır (Tablo 1). Ankara'da özel bir planlama firması tarafından hazırlanan Göreme Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı kapsamında, AYK'nın 17.10.1976 tarih, A.69 sayılı kararında belirtilen 42.25 hektarlık Kentsel Sit Alanı'nın daraltılması istemi dikkate alınmış, mülkiyet sorunu oluşturacak şekilde parselleri bölen eski Kentsel Sit Alanı 24.50 hektara düşürülerek Öneri Kentsel Sit Alanı belirlenmiştir. Göreme Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Nevşehir KVKBK'nın 10.07.2014 tarih ve

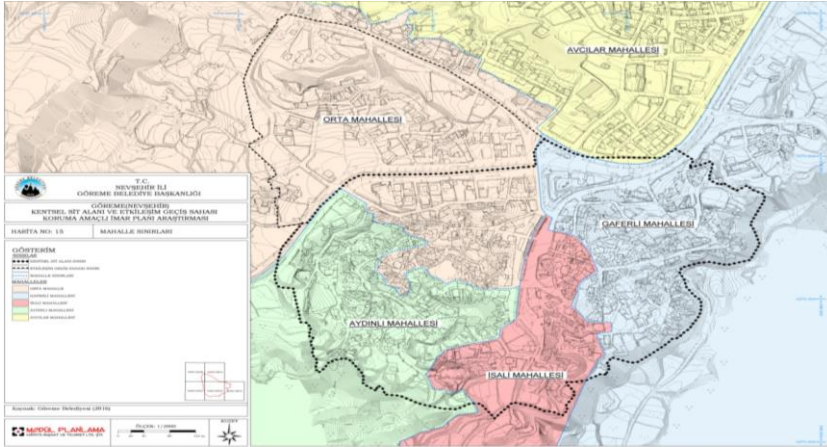
1174 sayılı kararı ile onaylanmış, Kentsel Sit Alanı'ndan düşürülen kısımda kalan tescilli Bezirhane Kilisesi'nin de koruma sınırlarının belirlenerek; hazırlanacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile korunması istenmiştir. Göreme Koruma Amaçlı İmar Planı Kentsel Sit Alanı içerisinde mahalle sınırları Şekil 2'de ve Koruma Amaçlı İmar Planı ve Kentsel Sit Alanı içerisinde tescilli anıtsal ve sivil yapılar ise Şekil 3'te görülmektedir. Önerilen ve 2019 yılından bu yana hazırlanan yeni Koruma Amaçlı İmar Planı'nda Kentsel Sit Alanı dışında bırakılan ve yerleşimin kuzeyinde kalan bölgenin Uzundere Caddesi sınır oluşturulacak biçimde yeni Kentsel Sit Alanı'nın Etkileme Geçiş Alanı olarak belirlenmesi önerilmiştir (Bkz. Şekil 3). Bu çalışmaya konu olan tescilli anıtsal yapılardan Gaferli Cami, Aydınlı Cami, Bahçeli Cami ve Halil Ağa Cami onarım geçirmiş ve günümüzde aktif olarak ibadet edilen yapılardır. Tescilli Bezirhane Kilisesi ile adı bilinmeyen diğer kilise ise metruk halde ve onarım gerektirmektedir. Gaferli Cami'nin yakınında Hacı İsmail Efendi Sokak'ta konumlanan Gaferli Cami Çeşmesi ile aynı mahallede Cevizler Sokak'ta yer alan ve bu çalışmada Cevizler Sokak Çeşmesi olarak tanımlanan diğer çeşme ise onarım görmüştür ve günümüzde mahalle halkının su gereksinimini karşılamaktadır. Tablo 1'de yer alan tescilli ve tescili önerilen yapıların kadastral bilgilere Göreme Belediyesi Arşivi'nden ulaşılmıştır. Ancak ada ve parsel numaraları olmayan yapıların ada ve parsel numaraları ? olarak belirtilmiştir.

	ADI	FOTOĞRAF	ADRES KADASTRAL BİLGİ	ŞİMDİKİ DURUMU	KURUL KARARI
Tescilli Dini Yapılar	Gaferli Cami		Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. 27L-4D Pafta, 575-578-8762 Parseller	Gaferli Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372

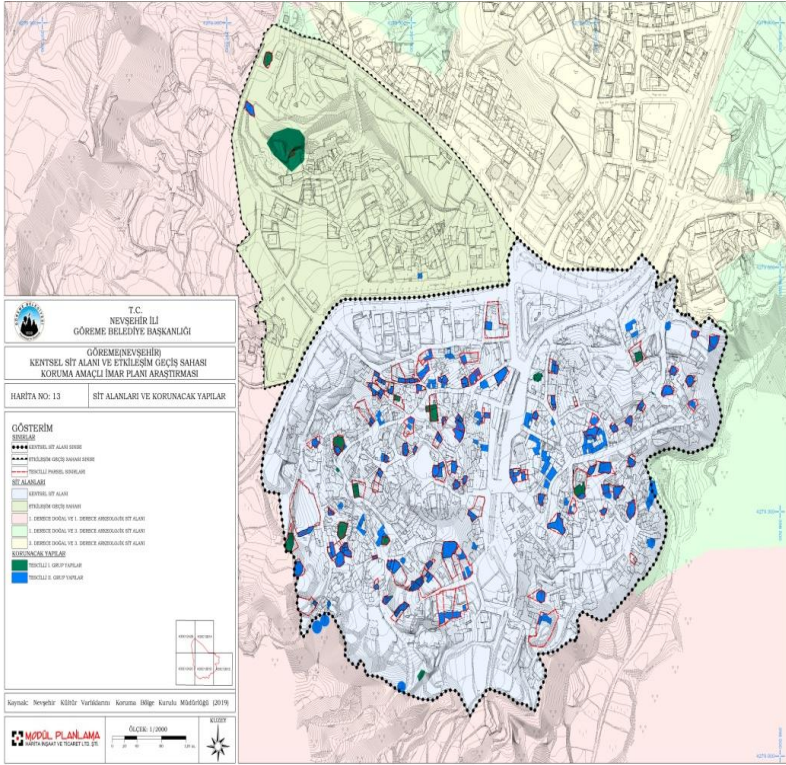
	Aydınlı Cami		Aydınlı Mh. Aydınlı Sk. 27K-3C Pafta, 263 Parsel	Aydınlı Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Bahçeli Cami		Gaferli Mh. Gerdiş Sk. 27L-4D Pafta, 471 Parsel	Bahçeli Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Halil Ağa Cami		Orta Mah. Harım Sk. No: 17 27K-3C Pafta, 381-382 Parseller	Halil Ağa Cami Onarım görmüş, ibadete açık	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Bezirhan e Kilisesi (Kentsel Sit Alanı dışında)		Orta Mh. 27K-3B Pafta	Kilise (Metruk)	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
	Adı Bilinmey en Kilise		Orta Mh. Çakır Sk. 27K-3C Pafta, 147 Parsel	Kilise Herhangi bir işlev ile kullanılmıyor	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372
Su yapıları	Gaferli Cami Çeşmesi (Kentsel Sit Alanı dışında)		Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. 27L-4D Pafta, 575 Parsel	Çeşme Onarım görmüş, halen kullanılıyor	Kayseri KVKBK 01.03.1989/ 372

Tescilli önerilen Su yapıları	Cevizler Sokak Çeşmesi		Gaferli Mh. Cevizler Sk. 501 Parsel	Çeşme Onarım görmüş, halen kullanılıyor	-
----------------------------------	------------------------------	---	---	--	---

Tablo 1: Göreme’de Tescilli ve Tescilli Önerilen Anıtsal Yapılar Listesi (F.Toruk Arşivi)

Şekil 2: Göreme Kentsel Sit Alanı KAİP ve Kentsel Sit Alanı İçerisinde Mahalle Sınırları (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Şekil 3: Göreme KAİP ve Kentsel Sit Alanı İçerisinde Tescilli Anıtsal (I. Grup) ve Sivil Yapılar (II. Grup) (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Öneri Kentsel Sit Alanı Nevşehir Göreme; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'nun (UNESCO-United Nations Educational Scientific and Cultural Organization) 1985 yılında aldığı 357 sayılı karar ile Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Bu karar; bölgede nitelikleri, benzersizlikleri ve korunmuşlukları ile kayalara oyulmuş Erken Hristiyanlık ve Bizans dönemlerine tarihlenen kiliseler; peri bacaları ve kayalara oyularak kullanılan konutlar; yöresel ve çevre dostu taş ve ahşap malzeme ile ayrı bir kentsel doku oluşturan ve mimarsız mimarlık/vernaküler mimarlık olarak da tanımlanan geleneksel konutlar ve 19. yüzyıl Osmanlı camileri ve çeşmeleri ile yerleşimin doğal ve tarihi bir kimliğinin olmasında belirleyici olmuştur. Bu boyutu ile Göreme'nin volkanik yapının taşıdığı lavlar ve tüflerden oluşan doğal arazi yapısı içerisinde, bu doku ile uyumlu ve özgün ve

yerleşime kimlik kazandıran sivil ve anıtsal yapılarla oluşmuş yapay bir çevreye sahip olduğu söylenebilir.

2.3. Göreme Tescilli ve Tescili Önerilen Anıtsal Yapılarının Mimari Özellikleri

Göreme’de Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında (Adı Bilinmeyen Kilise ve Gaferli Cami Çeşmesi) tescil edilen 7 ve tescili önerilen 1 anıtsal eser (Cevizler Sokak Çeşmesi) 19. yüzyılda yapılmıştır. Tescilli 4 cami, 2 kilise ve 1 çeşme ile tescili önerilen 1 çeşme; plan tipolojisi, malzeme, malzeme kullanım teknikleri ve bezemeleri ile -zaman içerisinde doğa ve insan eliyle bozulmalara maruz kalmalarına rağmen- özgün yapılarını koruyarak günümüze ulaşabilmiş örneklerdir. Orta Mahallesi’nde Kentsel Sit Alanı dışında kalan, ada parseli mevcut olmayan Bezirhane Kilisesi ile aynı mahallede Çakır Sokak üzerinde, 147 parselde, günümüzde bir konutun alt katında yer alan ve herhangi bir işlev doğrultusunda kullanılmayan Adı Bilinmeyen Kilise ivedilikle projeleri hazırlanarak restore edilmelidir. Göreme anıtsal yapılarının mimari özellikleri dini yapılar (cami ve kiliseler) ve su yapıları (çeşmeler) başlıkları ile değerlendirilmiştir.

2.3.1.Dini Yapılar (Cami ve Kiliseler)

2.3.1.1. Gaferli Cami (? Ada 575-578-8762 Parseller): Gaferli Mahallesi Hacı İsmail Efendi Sokak üzerinde bulunan ve adını içerisinde bulunduğu mahalleden alan caminin banisi ve yapım tarihi bilinmemekle birlikte, 19. yüzyıl sonunda inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4: Gaferli Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Nevşehir Müftülüğü tarafından avlu giriş kapısı üzerine konulan bilgi levhasında yapım tarihi M1686 olarak verilmektedir, ancak bu tarihin mesnedi bilinmediği gibi doğruluğu da tartışmalıdır (Fotoğraf 3A). Cami mülkiyeti Gaferli Cami Vakfı, Maliye Hazinesi ve Göreme Belediyesi'ne aittir. Yapı yığma yapım tekniği ve kesme taş ile inşa edilmiştir. Kuzey yönünde yüksek taş duvarlarla çevrili cami avlusuna giriş, batı yönündeki basık kemerli dar bir kapıdandır. Bunun dışında caminin kuzeybatı köşesinde basamaklı bir açıklıktan da avluya ulaşılmaktadır. Bu girişin hemen sağında avlu içerisinde son yıllarda yapıldığı bilinen mermer bir mezar ile bu mezarın biraz ilerisinde taştan bir başka mezar bulunan hazire yer almaktadır (Fotoğraf 3B, 3C). Son cemaat yeri olmayan caminin çevresi tüm yönlerde yüksek duvarlarla çevrilidir. Caminin beden duvarlarında ve çatı altından başlayan kat silmesi seviyesinde yer alan taş çörtenler özgündür (Bkz. Fotoğraf 3A).

Fotoğraf 3: Gaferli Cami A.Avlu Girişi ve Köşk Minare, B.C.Avlu İçerisinde Hazire (F. Toruk Arşivi)

Gaferli Cami plan tipolojisi açısından üç nefli (harimi tek mekânlı) düz damlı camilerdendir. Ana ibadet mekânı olarak kullanılan harimin (ana nef) batı yönündeki nef, harime kıyasla daha basık ve dardır (Fotoğraf 4A, 4B). Batı nefinin güney duvarı ortasında, son yıllarda alçıdan yapılmış olduğu anlaşılan kemerli bir mihrap ile mihrabın solunda yine son yıllarda yapıldığı anlaşılan ahşap bir vaaz kürsüsü yer almaktadır. Tavanı ahşap kaplanmış olan bu kısmın cemaatin yoğun olduğu günlerde - büyük olasılıkla- ibadet amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Batı nefine kıyasla daha küçük olan doğu nefinin kemer yayı, batı nefinde olduğu gibi duvara bağımlı ayaklara oturmaktadır (Bkz. Fotoğraf 4B). Kemerin önünde son yıllarda yapıldığı anlaşılan çift

kanatlı, demir doğramalı bir kapı ile batı nefine bağımlı olarak inşa edilmiş tek katlı imam evi yer almaktadır (Fotoğraf 4C). Ana ve yan nefler tonoz örtülü, üzerleri düz damdır. Avlu duvarı üzerinde düzenlenmiş minareye, caminin kuzeybatı ucundan taş basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Minare 4 ayak ve bu ayakların taşıdığı 4 nervürlü kemerden oluşmaktadır. Oldukça sade olan kemerlerin başlıklarının üst üste konmuş iki taştan ibaret olması, kemerler gibi başlıkların da 19. yüzyıl sonlarına ait olduğunu göstermektedir. Kuzey yönünde duvara bağımlı karşılıklı birer ayak üzerine oturan kemer yaylarının tanımladığı orta nef (harim) yan neflere kıyasla yüksek ve geniştir (Bkz. Fotoğraf 4A, Fotoğraf 5A). Askı kemerlerin taşıdığı tonoz örtülü ana nefin güney duvarı ortasında, alınlığında son yıllarda yapıldığı anlaşılan istiridye kabuğu ve yıldız motiflerinden oluşan yarı helezonik bezeme panosunun yer aldığı lentolu ve sade bir mihrap nişi bulunmaktadır (Fotoğraf 5B). Askı kemerlerden kuzey yönündeki 2 kemerin kilit taşları da dâhil olmak üzere sarı ve beyaz renkli taş ile almaşık şekilde düzenlenmiştir. Üç neften oluşan camide esas ibadet yeri olarak kullanılan ortadaki nef geniş olup, neflerin üzeri kaburgalı beşik tonoz ile örtülüdür ve bu tonozları taş örgülü giriş kemeri ile birlikte 5 askı kemer taşımaktadır (Fotoğraf 5C). 19. yüzyıla tarihlenen ve esaslı onarımlar kapsamında yenilenen cami onarımlarla değişikliklere maruz kalmışsa da, Göreme'deki tescilli camiler arasında nadide (unique) bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 4: Gaferli Cami A.Doğu Nefi ve Harim, B.Harim Girişi, C.Harim ve Batı Nefi, D.Köşk Minare (F. Toruk Arşivi)

Fotoğraf 5: Gaferli Cami, A.Harim, B.Harim Mihrap, C.Almasıık Harim Kemerleri, D.Batı Nefi (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.2. Aydınlı Cami (? Ada 263 Parsel): Aydınlı Mahallesi Aydınlı Sokak üzerinde bulunan ve adını içerisinde bulunduğu mahalleden alan caminin banisi bilinmemekle birlikte, Nevşehir Müftülüğü tarafından avlunun batı duvarında düzgün kemerli kapı üzerine konulan bilgi levhasında yapım tarihi H1303/M1885 olarak verilmektedir. Tarihin doğruluğu tartışılabilir olsa da, caminin mimari özelliklerine bakılarak 19. yüzyıl sonunda bu tarihler arasında yapılmış olabileceği söylenebilir (Şekil 5). Caminin mülkiyeti Göreme Hacı Ali Ağa Cami Vakfı'na aittir.

Şekil 5: Aydınlı Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Yığma yapım tekniği ve kesme taş ile inşa edilmiş olan yapı, avlusuyla birlikte yaklaşık 370 m² bir alana sahiptir. Yüksek taş duvarlarla çevrili cami avlusuna giriş, batı yönündeki bilgilendirme levhasının da bulunduğu düzgün kemerli kapıdandır (Fotoğraf 6A, 6B). Bilgi levhası üzerinde karşılıklı yarım ay motifleri ve Allah yazısı, kapının kemeri üzerinde 3 madalyon ve

kilit taşının üzerinde yüzeyi geometrik geçmelerden oluşan bir kabara dikkat çekmektedir. Madalyonların oturduğu kemer taşlarının son yıllarda renkli taş ile almasıyla şekilinde düzenlendiği ve kabaranın üzerinde belirgin olarak görülen kitabenin yerinin de sonradan beyaza boyandığı anlaşılmaktadır. Avlu giriş kapısı ahşap ve çift kanatlıdır. Caminin kuzey duvarı çatı seviyesini geçecek şekilde yükseltilmiştir. Yapının doğu, batı ve güney cephelerinde düzgün kemerli birer pencere yer almaktadır (Fotoğraf 6C, 6D). Avlunun kuzeydoğu köşesinde köşk minare ve küçük bir hazire yer almaktadır. Caminin 3 kemerle bölünmüş son cemaat yerinin kemerleri taş ayaklara oturmaktadır. Cami girişi son cemaat yerinin aksında, üzeri kilit taşı ve kemer yayı madalyonlar içine alınmış 6 kollu yıldız motifleriyle bezenmiş motif çıkmalı taş bir kemer ve onun çerçeveleyen ortası düzgün kemerli, yanları dikdörtgen ikincil bir taş çerçeveli taş kapıdandır. Caminin ahşap giriş kapısı üzerinde, içerisinde bir kitabe olduğu düşünülen taş çerçeve bulunmaktadır (Fotoğraf 6E). Göreme çevresinde çok sayıda örneği görülebilen ve irdelenen camilerde de karşılaştığımız köşk minare, Aydınli Cami’de yerleşim yeri olarak bu camilerden farklılık göstermektedir. Gaferli ve Halil Ağa camilerinde son cemaat yerinin kuzeybatı köşesine ve doğu duvarına bitişik konumlanan minare, Aydınli Cami’nin kuzeydoğu köşesinde ve duvara bitişiktir. Minareye Halil Ağa Cami de olduğu gibi merdivensiz ve damdan ulaşılmaktadır. Damda kuzeybatı köşesinde yüksek bir kaide üzerine oturan 4 ayak ve 4 nervürlü kemerin taşıdığı Gaferli ve Halil Ağa camilerinde olduğu gibi baldaken özelliğe sahip minare üzerinde yükselen külah alemle sonlanmaktadır (Fotoğraf 6F). Yaklaşık 82 m² bir alana sahip Aydınli Cami plan tipolojisi açısından üç nefli, beşik çatılı camilerdendir. Harim askı kemerlerinin taşıdığı mihraba dikey uzanan kaburgalı beşik tonoz örtülü harim üç sahnıdır. Diğer sahnılardan daha geniş olan ana sahnı taşıyan askı kemerler zemine kadar inmemektedir. Harimin güney duvarı aksında oldukça basit işçilikli taş mihrabın solunda, kaidesi kesme taş ve üst bölümü ahşap olan minber yer almaktadır (Fotoğraf 7A). Harimin kuzeyinde taş kapının hemen önünden başlayan, doğu ve batı yönünde taş basamaklar ile ulaşılan ahşap döşeme ve

korkuluklu kadınlar mahfilinin son yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 7B). Camide harimin askı kemerlerle taşınan kaburgalı tonoz örtüsünün üzeri beşik çatıdır ve Marsilya kiremit ile kaplanmıştır.

32

Fotoğraf 6: Aydınlı Cami A.Genel Görünüm, B.Avlu Girişi, C.Doğu Cephesi, D.Batı Cephesi, E.Portal, F.Köşk Minare (F. Toruk Arşivi)

Fotoğraf 7: Aydınlı Cami A.Harim, B.Kadınlar Mahfili (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.3. Bahçeli Cami (? Ada 471 Parsel): Gaferli Mahallesi Gerdiş Sokak üzerinde bulunan ve kitabesine göre Hafız Şükrü Efendi tarafından H1327/M1907 tarihinde yaptırılan caminin mülkiyeti kimliğine ilişkin verilere ulaşılamayan Hafız Şükrü Efendi adına kurulmuş vakfa aittir (Şekil 6) (Fotoğraf 8A). Caminin kitabesi ve mimari özelliklerine bakılarak 20. yüzyıl

başında inşa edildiği söylenebilir. Yığma yapım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olan yapıya kuzeyde yüksek taş duvarlarla çevrili avludan düzgün kemerli bir kapıdan ulaşılmaktadır (Fotoğraf 8B). Avlunun kuzeydoğu köşesinde, son yıllarda yapılan abdesthane ve tuvaletler yer almaktadır (Fotoğraf 8C). Bahçeli Cami'nin avlusunda yer alan haziredeki 3 mezar yenidir (Fotoğraf 8D). Yapının düzgün kesme taş beden duvarlarındaki dikdörtgen pencerelerin silmeleri ile saçak altı silmeler ve taş çörtlenler cepheyi zenginleştirmektedir (Fotoğraf 9A). Caminin batı cephesine bağımlı tek tonozlu mekânda da bir mihrap yer almaktadır. Bu bölümün harim kısmının yetersiz kalması neticesinde namaz kılma yeri olarak yakın bir tarihte düzenlendiği söylenebilir (Fotoğraf 9B). Avlu giriş kapısının karşısında yer alan harim kapısı basık kemerlidir. Kemerin kilit taşları dilimlidir ve madalyonlar içerisine alınmış gülbezelerle çevrilidir (Fotoğraf 9C). Üç nefli plan tipolojisindeki harime kuzey cephe dışında doğu cepheden ahşap kanatlı bir kapıdan da ulaşılmaktadır, ancak bu kapının son yıllarda açıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 9D, 9E). Harim kısmını örten askı kemerli kaburgalı tonozlar mihraba dikey uzanmaktadır. Ortada yer alan üzeri tonoz örtülü ana sahin diğer sahinlere kıyasla daha geniştir (Fotoğraf 10A, 10B). Mukarnas kavsaralı mihrap nişinin bordürlerinde ve alınlığının üstünde son yıllarda yapılmış alçı kalıplama tekniği ile geometrik geçmelerden oluşan bezemeler görülmektedir (Fotoğraf 10C). Mihrabın solunda yer alan minber ve vaaz kürsüsünün özgün olmadığı ve yakın zamanda yapıldığı anlaşılmaktadır. Minber ve vaaz kürsüsünün özgün haline ilişkin verilere ulaşılamamıştır (Fotoğraf 10D). Bahçeli Cami minaresi Aydınlı Cami de olduğu gibi doğu duvarı üzerine konumlandırılmıştır ve minareye Gaferli Cami gibi doğu duvarına bitişik taş basamaklı merdivenle ulaşılmaktadır. İrdelenen diğer camilerde olduğu gibi Bahçeli Cami köşk minaresi de taş bir kaide üzerine oturmuş 4 ayak, bu ayakların taşıdığı 4 kemer ve kemerlerin üzerinde konumlanan bir külahtan ibarettir (Fotoğraf 11A, 11B).

Şekil 6: Bahçeli Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Fotoğraf 8: Bahçeli Cami A.Genel Görünüm, B.Avlu Giriş Kapısı, C.Avlu İçerisindeki Abdethane ve Tuvaletler, D.Avlu İçerisindeki Mezarlar (F. Toruk Arşivi)

Fotoğraf 9: Bahçeli Cami A. Çörten, B. Tonozlu Bölümden Harime Geçiş, C.Harim Giriş Kapısı, D.Doğu Cephesi Harim Giriş Kapısı, E.Kuzey Cephesi (F. Toruk Arşivi)

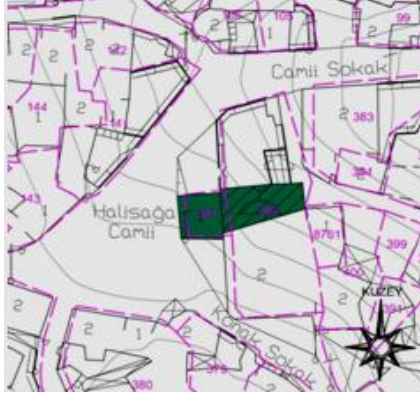
Fotoğraf 10: Bahçeli Cami A.B.Harim, C.Mihrap, D.Minber, E.Vaaz Kürsüsü (F. Toruk Arşivi)

Fotoğraf 11: Bahçeli Cami Minareye Çıkan Merdiven, B.Köşk Minare, C.Kuzey Beden Duvarı (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.4. Halil Ağa Cami (? Ada 381-382 Parseller): Orta Mahallesi Harim Cami Sokak No: 17'de yer alan caminin, Nevşehir Müftülüğü tarafından giriş kapının bulunduğu duvar yüzeyine konulan levhasında yapım tarihi H1254/M1838 olarak verilmektedir. Bu tarihin harim giriş kapısı üzerinde yer alan özgün Arapça kitabeden alındığı anlaşılmaktadır. Yöre halkının anlatımına göre caminin banisi hayırsever bir mahallelidir. Halil Ağa'nın kimliğine ilişkin bilgilere ulaşılammıştır (Şekil 7) (Fotoğraf 12A). Yığma yapım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edilmiş ve toplam kullanım alanı 100 m² olan caminin mülkiyeti Halil Ağa Cami Vakfı'na aittir. Yüksek taş duvarlarla çevrili camiye avlunun güneybatı köşesinde yer alan düzgün kemerli, çift kanatlı, ahşap ve renkli taş örgülü bir kapıdan ulaşılmaktadır (Fotoğraf 12B). Avlu girişinin sağında yer alan ve 3 düzgün kemer ile bölünmüş son cemaat yerinin üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Son cemaat yerinde kemerlerin yaylarını taşıyan ve ortada yer alan 4 ayak bağımsızdır (Fotoğraf 12C, 12D). Avluda

dört tarafı yaklaşık 30 cm. yükseklikte duvarlarla çevrili, yöresel taş ile inşa edilen ve günümüze şahide ve ayakucu taşları ile ulaşmış 7 mezarlı bir hazire bulunmaktadır (Fotoğraf 12E). Mezarların başlıklarında hafif silmeli volutvari bezemeler görülmektedir. Avlunun kuzeydoğu köşesinde ise son yıllarda yapılmış betonarme, tek katlı abdesthane ve tuvaletler yer almaktadır (Fotoğraf 12F).

36

Şekil 7: Halil Ağa Cami Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Fotoğraf 12: Halil Ağa Cami A.Genel Görünüm, B.Avlu Girişi, C.D.Son Cemaat Yeri ve Hazire, E.Avlu ve Hazire, F.Abdesthane ve Tuvaletler (F. Toruk Arşivi)

Halil Ağa Cami hariminin güney cephesinde mihrap ve minberin de yer aldığı bir bölüm, Bahçeli Cami de olduğu gibi dış

cepheden belli oranda oyularak oluşturulmuş kaya oyma mekândır. Günümüzde onarım gördüğü için kaya oyma mekâna yönelik izler güçlkle okunabilmektedir. Caminin etrafına ne zaman yapıldığı bilinmeyen üzeri kapalı su kanalının, kısmen duvarların nemlenmesine neden olduğu gözlenmektedir. Avlu kapısının sağında konumlanan, kilit taşları ile çerçevenilmiş, düzgün kemerli, çift kanatlı, ahşap kapıdan ulaşılan üzeri beşik tonozlu tek mekânın günümüzde işlevi bilinmemekle birlikte, harim kısmının ibadete yetersiz kaldığı zamanlarda kullanılmak üzere yapılmış olabileceği söylenebilir (Fotoğraf 13A). Beşik tonozun yükünün 3 askı kemer ile zemine iletildiği görülmektedir (Bkz. Fotoğraf 12A). Günümüzde bakımlı olan bu mekânda kemer üzerinde lentolu dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Dış cephede Gaferli ve Bahçeli camilerinde görülen taş çörtlenler kullanılmıştır (Bkz. Fotoğraf 12B).

Harime son cemaat yerinin ortasından ulaşılmaktadır (Fotoğraf 13A). Harim, mihrap duvarına dikey uzanan askı kemerli 3 nefe bölünmüş olup, kaburgalı beşik tonozlu bir üst örtüye sahiptir (Fotoğraf 13B). Kapının iki tarafında kareye yakın formda, lentolu, ahşap çift kanatlı pencerelerin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu pencerelerin üzerlerindeki boşaltma kemerlerini, kapı kemer alınlığı ve yan bordürlerini saran geometrik bezemeler cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Bkz. Fotoğraf 12C). Harim kısmında taş örgülü kaburgalı beşik tonozları taşıyan yine taştan askı kemerlerin beden duvarının ortalarında sonlanan uç kısımlarında üçer grup halinde sıralanmış gülbezeler ile tonozun alt seviyesinde tonozun uzunlamasına devam eden silmelerdeki dendan benzeri zikzak motifler iç mekânı zenginleştirmektedir (Fotoğraf 13C, 13F). Bundan başka harimde kaburgalı beşik tonozlarının oturduğu 4 bağımsız taşıyıcının başlıklarındaki bezemeler dikkat çekicidir. Bu bezemelerin Gaferli Cami sütunlarında da görülen stilize edilmiş geometrik bezemelere benzediği söylenebilir. Mihrap nişinin yan bordürleri hafif silmelerle hareketlendirilmiştir. Ayrıca mihrabı bir kaş kemer çerçevelemektedir (Fotoğraf 13D, 13E) Mihrabın yer aldığı güney cephe ortasından uzanan kaburgalı beşik tonozun duvarla birleştiği yerin biraz altında kareye yakın, sonradan açıldığı

anlaşılan lentolu bir pencere mevcuttur. Mihrabın solunda yer alan minber yeni olup, son yıllarda ahşaptan yapılmıştır (Fotoğraf 13E). Harimin kuzey bölümünde giriş kapısı önünden başlayan doğu-batı uzantılı üst mahfil; ahşap tavanı, korkulukları ve merdiveniyle caminin genel yapı malzemesi olan taşa karşı bir tezat oluşturmaktadır. Üst mahfilin özgün yapıda olmadığı, yakın bir tarihte ihtiyaç nedeniyle harimin kuzeyinde bir bölümünün kadınlar mahfiline dönüştürüldüğünü söylenebilir (Fotoğraf 13C, 13G). Düz damlı caminin minaresi irdelenen diğer camilerde olduğu gibi köşk minare formunda olup, son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde ve batı duvarı üzerindedir. Taş minare Gaferli Cami minaresi gibi 4 ayak üzerine oturan 4 kemer ve kemer üzerine külah ile son bulmaktadır. Ancak Halil Ağa Cami de Gaferli Cami minaresinden farklı olarak kaidenin alt seviyesindeki silmeler, kemer başlık yüzeyleri ve kemer alınlığında görülen geç dönem geometrik taş işçiliği dikkat çekicidir. Gaferli Cami minaresine taş basamaklı merdivenlerle ulaşılmakta iken, Halil Ağa Cami’de minareye ulaşım dama çıkarak sağlanmaktadır. Minarenin üzerine son yıllarda gelişigüzel yapılmış külah madeni siyah alem ile sonlanmaktadır (Bkz. Fotoğraf 12A, 12B).

Fotoğraf 13: Halil Ağa Cami A.Son Cemaat Yeri Batısında Oda, B.Harim Kapısı, C.Harim ve Mahfil, D.Mihrap, E.Minber, F.Harim Beşik Tonoz Örtü, G.Kadınlar Mahfili (F. Toruk Arşivi)

2.3.1.5. Bezirhane Kilisesi (? Ada ? Parsel): Orta Mahallesi Ayvaz Efendi Sokak'tan yaklaşık 100 m. uzaklıkta yer alan kilise adını işlevinden -son yıllara kadar bezir yağı imalathanesi (bezirhane) olarak kullanılmıştır- almıştır (Şekil 8). Kilisenin inşa tarihi bilinmemekle birlikte sütunların mimari özelliklerine bakılarak M.S. 4. yüzyılda yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Doğal bir kaya kütlesi içerisinde bulunan kilise (Fotoğraf 14A); orta mekânda üçlü gruplanmış toplam 6 sütunun kemerleri taşıdığı üç nefli plan şemasındadır. Yapıldığı dönemde de freskleri olmadığı ifade edilen (İşcen 2008: 18) kiliseye, güney cephesinde kaya kütesinin kemerli bir forma sokulmasıyla oluşturulmuş at nalı kemerli giriş kapısından ulaşılmaktadır. Kapının üzerinde ve iki yanında, at nalı biçiminde çerçeve içine alınmış boşaltma kemeri içerisinde birer pencere dikkat çekmektedir. Giriş kapısı ve at nalı çerçevenin üzerinde kareye yakın bir niş görünümündeki kısmın kuş evi olduğu düşünülmektedir. Bu nişin üzerinde bozulmalar nedeniyle net olarak anlaşılacak şekilde, kabartma tekniğinde üzüm salkımına benzer motifler görülmektedir (Fotoğraf 14B).

Bezirhane Kilisesi'nin Kapadokya Bölgesi'nde sıklıkla karşılaşılan ve Geç Roma Dönem'ine (M.S. 4. yüzyıl) tarihlenen üç nefli kaya kiliselerin gelişmiş bir versiyonu olduğu söylenebilir. Kilisenin doğu duvarı aksında yer alan apsisi, duvar yüzeyleri, kemerler ve sütunların yoğun deformasyona maruz kaldığı ve bakımsız olduğu görülmektedir. Üçlü gruplanmış sütunların ikisinin gövdesinden itibaren alt kısımlarının günümüzde kopmuş olan parçalarına ilişkin veriler bulunmamaktadır. Sıkıştırılmış toprak dolgu zemin üzerinde konumlanan kilisenin içinin Bezirhane olarak kullanıldığı dönemde tamamen isle kaplandığı ve günümüzde de duvar yüzeyinde yoğun is tabakasının izlenebildiği görülmektedir (Fotoğraf 15). Yapının ivedilikle restore edilmesi önerilmektedir.

Şekil 8: Bezirhane Kilisesi Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Fotoğraf 14: Bezirhane Kilisesi A.Doğu Cephesi, B.Giriş Cephesi (F. Toruk Arşivi), C.Giriş Cephesi (Google Görşeller Bezirhane Kilisesi)

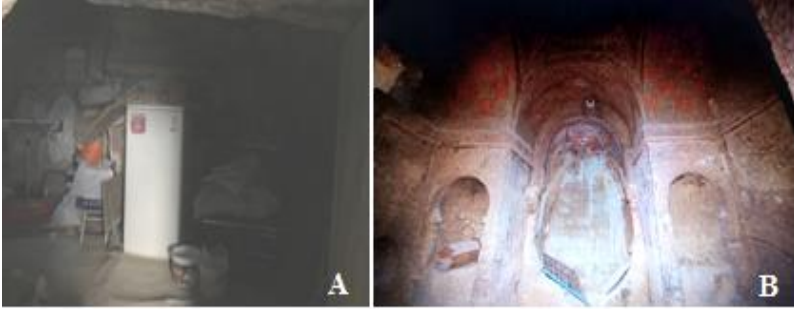

Fotoğraf 15: Bezirhane Kilisesi İç Mekân A.B. (Google Görşeller, Bezirhane Kilisesi) C.(F. Toruk Arşivi)

2.3.1.6. Kilise (Adı Bilinmeyen Kilise) (? Ada 147 Parsel): Orta Mahallesi Çakır Sokak üzerinde, günümüzde harap ve metruk durumda bir konutun altında konumlanan ve tamamen kaya içine oyularak inşa edilmiş olan yapı, Kentsel Sit Alanı içerisinde yer alan tescilli tek kilise yapısıdır (Şekil 9). Yapı; üzerindeki 19. yüzyıl sonuna tarihlenen konut (Memiş Cingitaş Evi) nedeniyle oldukça güç algılanmaktadır. Konutun altında beşik tonoz örtülü tek mekânın Erken Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlenen (İşcen 2008: 18-19) bir kiliseden kalmış olduğu düşünülmektedir. Dikdörtgen formda ve -günümüzde görüldüğü haliyle- tek nefli kilise plan şemasındaki kilisenin oldukça bakımsız olduğu görülmektedir. Derinlemesine uzayan beşik tonozlu mekânda tonozun iç kısmında yer alan lentolu kapı ile bu kapının solunda bulunan kemersiz pencerenin varlığı iç kısmın, kilisenin ayin salonu olabileceğini düşündürmektedir. Bu bölümün bir süre önce üzerine inşa edilen ve günümüzde metruk durumdaki konutun odunluk, ahır, samanlık gibi gereksinimlerini karşılayan servis mekânı olarak kullanıldığı söylenebilir. Kilisenin alt bölümlerinde yer alan Hristiyanlıktan alınmış konuların işlendiği freskler arasında, apsisin içinde yer alan Meryem figürü güçlükle okunabilmektedir. Kilisenin üst bölümlerinde sadece kırmızı renkte geometrik desenler ile duvarların birinde Aziz Hieron'un freskinin yer aldığı görülmektedir (Fotoğraf 16A, 16B).

Şekil 9: Adı Bilinmeyen Kilise Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Fotoğraf 16: Adı Bilinmeyen Kilise A.İç Mekân (F. Toruk Arşivi), B.Apsis (İşcen 2008)

2.3.2. Su Yapıları (Çeşmeler)

Göreme Kentsel Sit Alanı'nda su yapıları içerisinde koruma altına alınan Gaferli Mahallesi sınırları içerisindeki tescilli tek çeşme (Gaferli Cami Çeşmesi) ile aynı mahallede Cevizler Sokak köşesinde, 501 parselde konumlanan ve tescili önerilen bir çeşme dışında tescilli veya tescili önerilen su yapısı bulunmamaktadır.

42

2.3.2.1. Gaferli Cami Çeşmesi (? Ada 575 Parsel): Gaferli Mahallesi Hacı İsmail Efendi Sokak üzerinde bulunan tek yüzlü, kaburgalı beşik tonoz içerisine yerleştirilmiş çeşme, yığma yapım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kitabesi olmadığı için inşa tarihi tespit edilemeyen çeşmenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı da bilinmemekle birlikte, mimari özelliklerine bakılarak Gaferli Cami'nin ve mahalle halkının içme suyu gereksinimini karşılamak amacıyla caminin inşasından yaklaşık 10-20 yıl sonra (19. yüzyıl ilk çeyreğinde) yapıldığı söylenebilir (Şekil 10). Çeşmenin ayna taşı altına açılmış yalak ve yalağın önünde de zemini taş döşeli geniş bir boşluk yer almaktadır. Yalak önünde İsmail Efendi Sokağı'na doğru açılan üzeri tonoz örtülü boşluğun, çamaşır yıkamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 17A). Boşluğun batısında yaklaşık 30 cm yüksekliğinde yalağa kadar uzanan taş platformun oturma amacıyla inşa edildiği söylenebilir. Yalak üzerinden güney yönünde devam eden askı kemerli kaburgalı beşik tonoz tavanın üzeri beton düz damdır. Tonozun açıldığı güney yönünde, tonozu taşıyan askı kemerler doğrudan zemine oturmaktadır. Tonozun açık olan kemerli

bölümünün yaklaşık 50 cm yüksekliğinde taş duvarla örülmüş olması, çeşme içerisine hayvan girmesini engellemek için olmalıdır. Köşe parselde yerleştirilmiş çeşmenin arkasında su haznesi bulunmaktadır (Fotoğraf 17B).

Şekil 10: Gaferli Cami Çeşmesi (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Fotoğraf 17: Gaferli Cami Çeşmesi, Kaburgalı Tonoz (F. Toruk Arşivi)

2.3.2.2. Tescili Önerilen Cevizler Sokak Çeşmesi (? Ada 501 Parsel): Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde Gaferli Mahallesi Cevizler Sokak köşesinde yer alan tescilli çeşmenin kitabesi bulunmamaktadır. Ancak aynı mahallede Hacı İsmail Efendi Sokak köşesindeki tescilli Gaferli Cami Çeşmesi ile yığma yapım tekniği ve taş malzeme dışında, plan ve biçim açısından benzerlik göstermeyen çeşmenin mimari özelliklerine bakılarak 19. yüzyılda yapıldığı söylenebilir. Çeşmenin Gaferli Cami Çeşmesi gibi özgün dokusunu günümüze kadar korumuş olması nedeniyle tescilli önerilmektedir (Şekil 11). Tek yüzlü, beşik tonozlu ve tek kemerli çeşme düz damlıdır. Yığma yapım tekniği ve kesme taş ile inşa

edilen çeşmenin sağında ön cephenin uzantısı şeklinde basık kemerli bir kapıyla girilen ve günümüzde depo olarak kullanılan küçük bir mekân bulunmaktadır (Fotoğraf 18A) Tek yalıklı ve Gaferli Cami Çeşmesi gibi bezemeleri bulunmayan çeşmede genişçe bir sivri kemer içerisine alınan taş yalak, önünün zaman içerisinde dolması nedeniyle yarı görünür şekildedir (Fotoğraf 18B). Boşaltma lülesi dahil olmak üzere ayna taşı altında çift lüneli çeşme, günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Çeşmenin arka tarafında su haznesi bulunmaktadır.

Şekil 11: Cevizler Sokak Çeşmesi Vaziyet Planı (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Fotoğraf 18: Cevizler Sokak Çeşmesi (F. Toruk Arşivi)

3. Değerlendirme ve Sonuç

Göreme Kentsel Sit Alanı içerisinde ve dışında farklı zamanlarda tescillenerek koruma altına alınan ve tescili önerilen anıtsal yapılara ilişkin veriler Tablo 1’de sunulmuştur (Bkz. Tablo 1). Buna göre

Gaferli Mahallesi'nde tescili önerilen çeşme ile birlikte 4 (Gaferli Cami, Bahçeli Cami, Gaferli Cami Çeşmesi ve Cevizler Sokak Çeşmesi), Orta Mahallesi'nde 3 (Halil Ağa Cami, Bezirhane Kilisesi ve Adı Bilinmeyen Kilise) ve Aydınli Mahallesi'nde 1 (Aydınli Cami) olmak üzere 8 anıtsal yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan Bezirhane Kilisesi ile Gaferli Cami Çeşmesi Kentsel Sit Alanı dışındadır. Çalışma kapsamında irdelenen tescilli camilerin tümünün yüksek avlu duvarları içerisinde konumlanmış, yığma yapıım tekniği ve kesme taş malzeme ile inşa edildiği, ölçek ve malzeme kullanımı açısından benzerlik gösterdikleri görülmektedir. Bahçeli Cami dışında irdelenen camiler 9. Yüzyıla tarihlenmektedir. Bahçeli Cami Göreme'deki camiler içerisinde 20. yüzyıla tarihlenen tek örnektir. Çalışma kapsamında irdelenen dört caminin avlusunda da hazire bulunmaktadır. Camilerin tümünde kullanılan köşk minareler konum ve biçim açısından benzerlik göstermektedir. Gaferli ve Bahçeli camilerinde dört ayak üzerine dört kemerin oturduğu ve kemerlerin bir külahla son bulduğu köşk minareye duvar dibinde taş merdivenle çıkılırken, Aydınli ve Halil Ağa camilerinin köşk minarelerine merdiven olmadığı için damdan ulaşılmaktadır. Köşk minarenin Gaferli ve Halil Ağa camilerinde kuzeybatı köşede ve Aydınli ve Bahçeli camilerinde ise kuzeydoğu köşede ve doğu duvarı üzerinde konumlandığı söylenebilir. Dört ayak üzerinde, dört kemerli köşk minarelere, Kapadokya Bölgesinde pek çok yerde rastlanmaktadır. Eski Zelve Köyü Cami (yarı kaya oyma mekân), Gülşehir Kızılkaya Köyü'nde Karzaçay Hatun Cami, Nevşehir Orta Bekdik Cami, Mustafapaşa'da (Sinason) Cami Kebir, Ürgüp'te Taşkınpaşa Cami, Ortahisar'da Abdioğlu Cami ve Nevşehir Kale Mahallesi'nde bir mescit köşk minareli dini yapı örnekleri arasında sayılabilir (Sağcan, 2006: 23-28). Köşk minareler ilk olarak 16. yüzyıl Klasik Osmanlı Mimarisi'nde görülmektedir. Özellikle İstanbul'da Mimar Sinan tarafından yapılan bazı camilerde minber minare/tepsi minare adıyla da anılan köşk minarelerin kullanıldığı söylenebilir. Sinan'ın çocukluğunun geçtiği Kayseri'nin bazı cami, mescit ve çeşmelerinde (Çakalız Cami, Güllük Cami, Kadı ve Seyitgazi camilerinin çeşmeleri vb.) gördüğü köşk minareyi; kendi adına yaptırdığı Mimarbaşı Sinan Ağa Mescidi, Karagümrük Emir Ali Çelebi Mescidi ve Büyük Çekmece'de Sokollu Mehmet Paşa Mescidi örneğinde olduğu gibi İstanbul'a taşınması tesadüf değil, bilinçli bir seçim olmalıdır.

Göreme’de çalışma kapsamında irdelenen dört camiden ikisinin (Bahçeli ve Halılağa camileri) güney bölümünün bir kısmı kaya oymadır (Budak 2018: 29-35, 325-336). Bundan başka irdelenen camilerin tümü mihrap duvarına dikey uzanan askı kemerli, kaburga beşik tonoz tavanlı, 3 nefli bir plan şemasına sahiptir. Camilerden sadece Gaferli ve Bahçeli camilerinin son cemaat yeri yoktur. Üç nefli askı kemerli kaburgalı beşik tonoz tavanlı esas ibadet yerine sahip Gaferli, Aydınli, Bahçeli camilerinden farklı olarak Halil Ağa Cami 3 nefli bir harime sahip olmakla birlikte, orta sahinin beşik tonozunu askı kemerler değil 4 bağımsız ayak taşımaktadır. İrdelenen camiler arasında sadece 20. yüzyıla tarihlenen (1907) Bahçeli Camisi’nin mihrabı alçı iken, diğer camilerin mihrabı taştır. Ayrıca Aydınli ve Halil Ağa camisinin, Gaferli ve Bahçeli camilerinde görmediğimiz, son yıllarda yapılmış ahşap kadınlar mahfili bulunmaktadır. Kitabesinden M1838 yılında yapıldığı anlaşılan Halil Ağa Cami dışında 3 caminin yapım tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. Aydınli Cami inşa kitabesinin olduğu kısım günümüzde kapatılmış ve üzeri beyaz boyanmış olduğundan, kitabe metninin boya altında veya definciler tarafından sökülmiş ve kapatılmış olabileceği düşünülmektedir. İrdelenen camilerin tümü yığma yapım tekniğinde, kesme taş malzeme ile yüksek duvarlarla çevrilmiş avluludur. Bahçeli ve Halil Ağa camilerinin avlularında son yıllarda yapılmış abdesthane ve tuvaletler yer almaktadır.

Bezeme açısından en zengin olan cami Aydınli, Bahçeli ve Halil Ağa camileridir. M1907 tarihli Bahçeli Camisi’nin alçı mihrabının mukarnaslı kavsarası üzerinde geometrik geçmelerden oluşan bezemeler ile son yıllarda mermerden yapılmış minberin yan kanatlarındaki geometrik geçmelerden oluşan bezemeler dikkat çekmektedir. Aydınli Cami’de portal kemerinin kilit taşının her iki yanında yer alan üçer şekilde gruplanmış pano yüzeyinde altı kollu yıldız motifleri ve kemerin iki renkli olması; mukarnaslı kavsarası olmayan düzgün kemerli mihrabının kemer yayı üzerinde, portal kemerinde gördüğümüz yıldız motifli madalyonların yanı sıra, kemerin üst bölümündeki boşaltma kemeri içerisinde karşılıklı yarım ay ile bunların da üzerinde yazan Allah ifadesi yer almaktadır. Halılağa Cami bezeme açısından en ilgi çekici yapıdır. Caminin sütun başlıklarındaki bitkisel süslemeler, kaburgalı beşik tonozları taşıyan askı kemerlerin uçlarındaki gülbezeler, tonozun alt kısmında boydan

boya uzanan dendan şeklinde zikzak motifleri ve sütun başlıklarındaki bitkisel motifler geç dönem olsalar da harime estetik zenginlik sağlamaktadır.

Erken Hristiyanlık dönemi kiliselerinden olduğunu söyleyebileceğimiz Bezirhane Kilisesi ile Adı Bilinmeyen Kilise (Memiş Cingitaş Konutunun altı) plan tipolojisi açısından benzerlik göstermemektedir. Kapadokya Bölgesi'nde çok sık karşılaştığımız kaya kiliseler arasında yer alan bu iki kiliseden Bezirhane Kilisesi 3 nefli 6 sütunludur. Bezirhane Kilisesi, Adı Bilinmeyen Kilise gibi doğal bir kaya içerisine yapıldığı için narteks, atrium gibi bölümleri mevcut değildir. Bezirhane Kilisesi'nin duvarlarında ve apsisinde olması gereken freskler mevcut değildir. Özgün yapısında tamamen fresksiz yapılmış ve sonrasında yaptırılan aziz veya azizelerin anısına saygısızlık olabilir düşüncesiyle fresk yapımına müsaade edilmemiş olabilir. Hristiyan ikonografisinde sıklıkla karşılaştığımız sahneler ise; tek nefli plan tipinden ibaret olan Adı Bilinmeyen Kilise'nin üst bölümünde ve alt kısımlarında az da olsa görülmektedir. Üst bölümde sadece kırmızı renkte geometrik desenler, alt bölümlerde ise Hristiyanlıktan alınmış konuların olduğu freskler yer almaktadır. Zaman içerisinde bozulduğu için tam anlaşılamayan bu fresk, Aziz Hieron'un bu bölgede yaşadığı bilindiğinden kilisenin onun adına yaptırılmış olabileceği de düşünülebilir.

Göreme Kentsel Sit Alanı dışında diğer kiliseler arasında Yusuf Koç Kilisesi, Durmuş Kadir Kilisesi ve Aziz Hieron Şapeli de yer almaktadır. Bunlardan Yusuf Koç Kilisesi adını, burasını bir zamanlar güvercinlik olarak kullanan Yusuf Koç isimli kişiden almaktadır ve Bezirhane Kilisesi gibi fresksizdir. Kilise Adnan Kahveci Sokağı'na yaklaşık 100 m mesafededir. İki nefli kilise Bezirhane ve Adı Bilinmeyen kiliseler gibi kaya oyma mekânlıdır. Merkezde yer alan Durmuş Kadir Kilisesi Kentsel Sit Alanı dışında Maşat Mevkii olarak bilinen bölgeye 200 m mesafede yer almaktadır. Bazilika planlı bu kilise, Bezirhane ve Adı Bilinmeyen Kilise gibi tamamen kaya oyma mekânlı olup Bezirhane ve Adı Bilinmeyen Kiliselerinden büyüktür. Göreme Kentsel Sit Alanı dışındaki bir başka kilise de Aziz Hieron adına yapıldığı bilinen Aziz Hieron Şapeli'dir. Şapel Uçhisar'a giden yolun solunda yer almaktadır. Aziz Hieron'un M.S. 3. yüzyılın ortalarında Göreme'de bulunması, bölgedeki birçok kilisede de

(Tokalı Kilisesi, Belisma Köyü Kilisesi vb.) fresklerinin olması bu dönemde bölgenin önemli azizlerinden biri olduğunu da göstermektedir. Kentsel Sit Alanı içerisindeki 8 anıtsal yapının parsel konumları tamamen ayırık nizamdadır. Bezirhane Kilisesi'nin, doğal bir kaya oyma içerisinde olduğu için parseli söz konusu değildir. Tablo 2'de Göreme'de somut kültür mirası kapsamında irdelenen anıtsal yapıların mimari özelliklerinin karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

İrdelenen tüm camiler, Adı Bilinmeyen Kilise ile iki çeşmenin de iki veya üç yönden cephe aldığı görülmektedir. Gaferli, Aydınli ve Halil Ağa camileri (Bkz. Şekil 4, 5, 7) köşe parselde konumlanmıştır. Parseller içerisinde büyüklükleri en fazla olan camiler Aydınli ve Halil Ağa camileridir. En küçük parselde sahip yapılar ise çeşmelerdir. Gaferli Cami Çeşmesi ile Cevizli Sokak Çeşmesi tek yüzlü herhangi bir bezemesi olmayan çeşmelerdir. Gaferli Cami Çeşmesi bölgede, tonoz tavanlı olması ve bu tavanın yalak üzerinden itibaren ileri doğru devam etmesi bakımından da tek örnektir. Ayrıca çeşmenin hem sokak çeşmesi hem de caminin şadırvanı olarak cemaatin abdest alması için kullanılması açısından önemlidir. Çalışma kapsamında irdelenen iki çeşme de haznelidir. Sadece Cevizli Sokak Çeşmesi boşaltma lülesi de dahil çift lüleli olması ve sağ tarafında basık kemerli kapılı bir mekana sahip olması açısından Gaferli Cami Çeşmesi'nden farklılaşmaktadır ve nadide (unique) bir örnektir. Göreme merkez kentsel sit alanı içerisinde ele aldığımız anıtsal yapıların biçimlenmesinde ve mimari karakterinin oluşmasında, topografyanın dikkate alınmış olması doğal verilere uyumlu, yapım maliyeti ucuz, organik bir yerleşim modeli oluşturmuştur.

Tarihi kentler, sosyo-ekonomik, kültürel ve fiziksel değerleri ile kültürel mirasımızın önemli unsurlarıdır. İçlerinde barındırdıkları anıtsal ve sivil mimari örnekleri, yaşam alanları ile bu yerleşimler, günümüzde yok olmuş uygarlıkların kültürünü, sahip olduğu teknolojiyi ve en önemlisi sosyal yaşamı bizlere aktarmaktadır. Göreme'de tarihi dokunun belli oranda korunmuş olmasının önemli girdilerinden biri; yerleşimin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki ekonomik ve politik anlamda dinamik yapısıdır. İmar hareketlerinin hız kazandığı Osmanlı Dönemi'nde, başta kamu ve dini yapılar olmak üzere 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan

onarımlar dikkat çekerken 19. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun bir şekilde kendisini gösteren batılılaşma hareketlerinin Göreme’de irdelediğimiz camilerde de belli oranda etken olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Dönemi’nde ulaşım ağı bakımından önemli bir yere sahip olan yerleşim, Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında da önemini korumuştur. Bu dönemde Gaferli, Orta, Aydınli ve İsalı gibi tarihi mahallelerde önemli bir değişim olmamasına karşın, 1970’li yıllardan itibaren şehircilik anlayışıyla gelen değişim ile yerleşimin kuzeyinde Beşinci Mahalle ve Afet Evler Mahallesi’nin bir bölümünde yapılaşma artmıştır. Günümüzde tarihi çevreyi koruma kaygısı, tarihi yerleşimlerin toplumun gereksinimleri doğrultusunda yaşayan kent dokuları olarak değerlendirilmesi, ülkelerin kültürel ve tarihi miraslarına, geçmişlerine verdikleri değerlerin göstergesi olarak görülmektedir. Tarihi çevrenin yok olması ve zarar görmesi sadece mimari ve estetik yönden değil, kültürel ve tarihi değerlerin de yok olması açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle somut kültür mirasının tarihi doku bütünlüğü içerisinde korunması gerekliliği anlaşılmıştır. 1970’li yıllardan itibaren Göreme’de bilinçli bir koruma yaklaşımının az da olsa başladığı söylenebilir. Bu bağlamda irdelenen camilerin tümü Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımlar ile günümüzde özgün dokularını belli oranda da olsa, koruyarak işlevlerini sürdürmektedir. Benzer durum Gaferli Cami Çeşmesi ile Cevizli Sokak Çeşmesi için de geçerlidir. Tescilli 2 kilise de metruk vaziyettedir ve ikisinin de acil onarılması gerekmektedir. Göreme’de tescilli ve tescili önerilen anıtsal yapıların korunmasında öncelikle bölge halkının bilinçlendirilmesi, sahip olduklarının değerlerin fark ettirilmesi sağlanmalıdır.

VAZİYET PLANI	FOTOĞRAF	YAPIM TEKNİĞİ	MALZEME	PLAN ŞEMASI	ÜST ÖRTÜ	SON CEMAAT YERİ
---------------	----------	---------------	---------	-------------	----------	-----------------

Gaferli Cami			Yığma yapım tekniği	Kesme taş	Üç nefli cami (harim tek mekân)	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta düz dam	Son cemaat yeri yok
Aydınlı Cami			Yığma yapım tekniği	Kesme taş	Üç nefli cami	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta kiremit örtülü, beşik çatılı	Ortada 2 bağımsız ayak ve 3 nefli, kemerli son cemaat yeri
Bahçeli Cami			Yığma yapım tekniği ve kaya oyma	Kesme taş ve kısmen kayanın mekân	Üç nefli cami	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta düz dam	Son cemaat yeri yok
Halil Ağa Cami			Yığma yapım tekniği ve kaya oyma	Kesme taş ve kısmen kayanın mekân	Üç nefli cami	İç mekânda asma kemerli, kaburgalı beşik tonoz, dışta düz dam	Ortada 4 bağımsız ayak ve 2 sıra 3 nefli, kemerli son cemaat yeri
Bezirhane Kilisesi			Kaya oyma	Kaya oyma mekân	Üç nefli kaya kilise	İç mekânda 3 nefli beşik tonozlu, dışta kaya kütle	Kaya
Adı Bilinmeyen Kilise			Kaya oyma	Kaya oyma mekan	Tek mekânlı	İç mekânda beşik tonozlu, üzerinde konut var	-

Gaferli Cami Çeşmesi			Yığma yapım teknîği	Kesme taş	Tek yüzlü, kaburgal ı beşik tonozlu, askı kemerli	Düz damlı, hazneli	-
Cevizli Sokak Çeşmesi			Yığma yapım teknîği	Kesme taş	Tek yüzlü, beşik tonozlu, kemerli	Düz damlı, hazneli	-

Tablo 2: Göreme Anıtsal Yapıların Mimari Özelliklerinin Karşılaştırılması (F.Toruk Arşivi)

KAYNAKÇA

Google Görseller Bezirhane Kilisesi

<https://www.google.com/search?q=G%C3%B6reme+Bezirhane+Kilisesi>, (Erişim Tarihi:10.08.2021)

Akyürek, Engin. (1988). Kapadokya (Editör. Metin Sözen) *Kapadokya'daki Bizans* ss. 228-395

Alev, Ayten Fatma. (2014). Kappadokia Göreme Vadisinde Meryem Siklusu (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Anonim 1, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf> (Erişim Tarihi 11.11.2021)

Anonim 2, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 660 Sayılı İlke Kararı <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263743/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-grup.html> (Erişim Tarihi 11.11.2021)

Budak, Ayşe. (2018). *Mimarsız Mimarlık Kapadokya Bölgesi Kaya Oyma Camileri*, Akademia Yayınları, Konya.

Coşkuner, Buket. (2009). 11. Yüzyıl Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri,

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Diehl, Charles. (1957). *Byzantium: Greatness and Decline*. Rutgers University Press.

Efe, Emel. (2019). Tarihsel Katmanlaşmanın Belgelenmesi, Doğal ve Fiziksel Çevrenin Korunması Bağlamında Değerlendirilmesi: Kapadokya Örneği, *Ömer Halis Demir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8, ss. 1204-1227, Niğde.

Epstein, Ann Warthon. (1980). The Fresco Decoration of the Column Churches, Göreme Valley, *Cappadocia Cahiers Archéologiques*, Cilt: 29, pp. 27-45. Paris.

Google Görseller, Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi 1,
<https://www.google.com/search?q=G%C3%B6reme1919+Foto%C4%9Fraf+&tbm=isch&ved>
(Erişim Tarihi 25.07.2021)

Google Görseller, Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi 2,
<http://www.eskiturkiye.net/2913/goreme-1919#lg=0&slide=0>
(Erişim Tarihi 25.07.2021)

Google Görseller, Göreme Bezirhane Kilisesi,
<https://www.google.com/search?q=G%C3%B6reme+Bezirhane+Kilisesi&sxsrf=AOaemvLDWTi7O1pXEz9wTVfOG5v57B9saw:1632577071699&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=>
(Erişim Tarihi: 26.06.2021)

Google Görseller, Göreme,
<https://gezilmesigerekenyerler.com/gezilecek-yerler/goreme-tarihi-milli-parki-nasil-gidilir-gezilecek-yerleri.html> (Erişim Tarihi: 10.05.21)

Google Görseller, Göreme Haritası,
<https://www.kapadokyaweb.com/fotograf/kapadokya-haritasi-1>
(Erişim Tarihi: 26.06.2021)

Göreme Belediyesi Arşivi KAİP Raporu, 1992.

- Grant, Michael. (2000). *Roma'dan Bizans'a* (Çeviri: Zühre İlkelen), s. 83. İstanbul.
- Haldon, John. (2003). *Byzantium at War AD 600–1453*. Routledge Imprints
- Hild, Friedrich and Restle, Marcell. (1981). *Kappadokien, Tabula Imperial Byzantiner*. Wien.
- İşcen, Yavuz. (2008). Göreme Belde Merkezindeki Kiliseler, *Peri Bacası Dergisi*, Ağustos 2008 Sayısı, ss. 18-19, Nevşehir.
- Jerphanion, de Guillaume. (1925-1942). *Une Nouvelle Province de l'art Byzantin, les églises rupestres de Cappadoce*, 5 vol. Paris.
- Karaca, Ceylan. (2013). Göreme Açık Hava Müzesi' nde Bulunan Azizi Barbara Kilisesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kostof, Spiro. (1989). *Caves of God. Cappadocia and Its Churches*. Oxford University Press.
- Kuran, Ercüment. (1997). XVI ve XIX. Yüzyıllarda Nevşehir, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 15, s. 167, 170, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Levçenko, M. V. (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi* (Çeviri: Maide Selen). s. 11, 143, 166-169, 197. İstanbul.
- Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi (2019).
- Ostrogorsky, Georg. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. TTK Yayınları, (Çeviri: Fikret İşıltan)
- Ötüken, Yıldız. (1984). Kappadokia Bölgesinde Kapalı Yunan Haçı Planlı Kaya Kiliselerde Fotoğraf Programı *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 3, s. 143-154, Arkeoloji ve Sanat Yayinevi, İstanbul.
- Ötüken, Yıldız. (1987). *Göreme*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ramsey, William Mitchell. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Restle, Marcell. (1967), *Byzantine Wall Paintings in Asia Minor I-III*. Irish University Press.

Rodley, Lyn. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. pp. 4-5. Cambridge University Press.

Saçcan, Faruk. (2006). Kapadokya'da Köşk Minareler, *Nevşehir Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, s. 23-28. Nevşehir.

Strabon, (2012). *Antik Anadolu Coğrafyası C.XII* (Çeviri: Adnan. Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tanburoğlu Nermin. (2001). Kapadokya Bölgesi Göreme Vadisinde Bulunan Karanlık Kilise Duvar Fotoğrafları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Tekin, Oğuz. (2000). *The Kingdom of Cappadocia During Hellenistic and Roman Times*. (Editör: Metin Sözen). p. 218. İstanbul.

Temiztürk, Halil. (2016). Kapadokyalı Bir Kilise Babası: Aziz Basil ve Hristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi, *KTÜİFD*, Cilt: 3, s.35-61, Trabzon

Texier, Charles. (1876). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. II, (Çeviri: Ali Suat). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları. Ankara.

Thierry, Nicole. (1971). *The Rock Churches, Arts of Cappadocia*. (Editor: Luciano Giovannini). pp. 129-171). Geneva: Nagel Publishers.

Toruk, Ferruh. (2019). Göreme Fotoğraf Arşivi. Ankara.

Uğuz, Ebru. (2012). Dünya Miras Alanlarının İzlenmesine Yönelik Bir Envanter Çalışması Geliştirilmesi: Göreme Milli Parkı ve Kapadokya (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Van Dam, Raymond. (2002). *Kingdom of Snow. Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*. p. 15, 182. University of Pennsylvania Press.

Evsile, Mehmet (2021). "Demokrat Parti Bütçe Görüşmelerinde Din ve Lâiklik Konusundaki Tartışmalar". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 55-74.

**DEMOKRAT PARTİ BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNDE DİN VE LÂİKLİK
KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR**
THE DEBATES ON RELIGION AND SECULARISM DURING THE DEMOCRATIC
PARTY BUDGET DISCUSSIONS

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE*
Amasya Üniversitesi
mevsile@amasya.edu.tr

Öz

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Demokrat Parti Dönemi (1950-1960), siyasî, ekonomik, sosyal, günlük hayat ve pek çok alanda tartışma konusu olmuştur. Demokrat Parti iktidarından sonra bu dönem, siyasîler, siyaset bilimciler, gazeteciler, sosyologlar, tarihçiler ve diğer meslek mensupları tarafından ele alınarak akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Demokrat Parti dönemi eğitim ve kültür politikalarında din ve dinî faaliyetler, Demokrat Parti'nin örgün ve yaygın eğitim kurumları üzerindeki çalışmaları, İlahiyat Fakültesi, İmam Hatip Okulları, ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki din dersleri konuları ve din görevlilerinin yetiştirilmeleri hususları arşiv belgeleri ve istatistik veriler ile ortaya konulmuştur. Bu makalede de 1950-1960 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yapılan bütçe görüşmelerinde konu ile ilgili bilgiler taranıp işlenerek, literatüre katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Demokrat Parti, Din ve Lâiklik, Din Eğitimi, Din Görevlileri

Abstract

In the history of the Turkish Republic, the Democratic Party period (1950-1960) became the center of many discussions on different subjects such as political issues, economic applications, social and daily life. After the Democratic Party period, these matters were hdiscussed by the politicians, politologs, journalists, sociologists, historians and other occupational groups and many academic studies were carried out. In those studies, religion and religious activities in the Democratic Party period were connected with education and culture policy. In addition, the activities of the Democratic Party on formal and informal education institutions, Faculty of Theology, imam schools, religious education in primary and secondary schools and the training of religious commissaries were investigated based on the archive documents and statistical data. In this manuscript, the knowledge related to those topics discussed in the Turkish Grand Assembly during the Budget discussions between the years 1950-1960 was scanned and with this paper we contributed to the literature.

Key Words

Democratic Party, Religion and Secularism, Religion Education, Religious Comissaries.

Giriş

Din ve Lâiklik konuları, Demokrat Parti iktidarı döneminde ülkede yoğun tartışmalara sahne olmuştur. Daha Demokrat Parti iktidara gelmeden önce bu konularda tartışmalara başlanmış ve iktidar olduktan sonra tartışmaların dozu daha da arttırılmıştır.

Demokrat Parti döneminde din-siyaset ilişkileri lâiklik tartışmaları, akademisyenlerin de dikkatini çekmiş ve bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Siyaset Bilimi alanında yapılan bir çalışmada, Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarındaki din siyaseti ile iktidar yıllarındaki din siyaseti mukayese edilerek iki dönemdeki uygulamalar ortaya konulmuştur (Nal, 2005:137-171) . Benzer bir çalışmada da Demokrat Parti'nin kuruluşundan iktidarının sonuna kadar dönem esas alınarak, muhalefet ve iktidar olduğu yıllarda dine bakışı mukayeseli bir şekilde gösterilmiştir (Kırkpınar, 2018:349-359).

Arşiv belgelerine dayanarak yapılan çalışmalarda Demokrat Parti döneminde lâiklik ve din tartışmalarının özellikle eğitim boyutu ele alınmıştır. Bu makalelerden birinde Demokrat Parti

dönemi eğitim ve kültür politikalarında din ve dinî faaliyetler, Demokrat Parti'nin örgün ve yaygın dinî eğitim kurumları üzerindeki çalışmaları; İlahiyat Fakültesi, İmam Hatip Okulları ve Kur'an Kursları gibi dinî eğitim kurumlarında meydana gelen sayısal gelişmeler ele alınmıştır (Baytar, 2020:91-122). Diğer bir makalede de Demokrat Parti döneminde din ve siyaset, Demokrat Parti dönemi din eğitimi politikaları, ilk ve orta dereceli okulların öğretim programlarında din dersleri başlıkları altında konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir (Şahin, 2012:31-54). Demokrat Parti döneminde din eğitimi ve İmam Hatip Okullarının durumu özel olarak ele alınmıştır. İmam Hatip Okullarının açılışı; okul, öğrenci ve mezun sayıları ile açıldıkları yerler hakkında arşiv belgeleri ve istatistikî belgelerden alınan bilgiler kullanılmıştır (Emiroğlu ve Uyanık, 2017: 53-69).

Demokrat Parti döneminde lâiklik konusu, siyasetçilerin de tartıştığı konulardan biri olmuş, 1951 yılından 1960 yılına kadar her yıl yapılan bütçe görüşmelerinde de gündeme getirilmiştir. İktidar ve muhalefet partileri sözcüleri tarafından konu, değişik yönleriyle tartışılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdesine yansıyan bilgiler tarandığı zaman, bu konuların Demokrat Parti iktidarının başından sonuna kadar gündemde olduğu görülmektedir. Demokrat Parti mensuplarının muhalefette oldukları zaman yaptıkları eleştirilerin aynısının Demokrat Parti iktidara geldikten sonra o zamanki muhalefet mensupları tarafından Demokrat Parti iktidarına yönlendirildiği dikkat çekmektedir. Bu konudaki literatüre katkı yapmak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdesi'nden elde ettiğimiz bilgiler Din ve Lâiklik, Din Eğitimi, Dinî Kurumlar (Camiler) ve Din Görevlileri başlıkları altında aşağıdaki şekilde verilmiştir.

1-Din ve Lâiklik

Konu, ilk olarak 22 Mayıs 1951 tarihli oturumda gündeme gelmiş ve lâiklik uygulamasının tarifi yapılmıştır. Buna göre lâiklik, devletin, siyasetle, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması, hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikatında müessir olmaması olarak tarif edilmiştir. Ancak Türkiye'deki uygulamanın bu teorik izahtan farklı olduğu görülmektedir. CHP Kocaeli

milletvekili Yeredoğ KİŞİOĞLU, dinin devlet tarafından idare edildiğini; teşkilât, tayin ve Diyanet İşleri Başkanı'nın seçiminin devlet tarafından yapıldığı, maaş ve diğer harcamaların devlet bütçesinden karşılandığı, dolayısıyla din hizmetlerinin devlet tarafından idare edildiği şeklindeki görüntünün, din hürriyetinin kâmil bir şekilde yaşanmasına engel olduğunu; bu yanlış anlayışın düzeltilmesi için din ile devleti kesin surette ayırmak mecburiyetine dikkat çekmiştir.¹ Aynı milletvekili, mevcut uygulamanın bir sonucu olarak din adamlarının inkılâplarla alâkadar olmadıklarını, lâiklikten bahsedildiği zaman, lâiklik kelimesine karşı husumet ve garaz içinde oldukları hususuna dikkat çekmiştir. Çünkü din adamlarının lâiklik adına yapılan uygulamaları dinin ihmal edilmesine bağladıkları ifade edilerek, dinin akışının güzel bir şekilde tanzim edilmesinin bu sıkıntıları ortadan kaldıracağı dile getirilmiştir.²

Buna karşılık DP Ankara milletvekili Ömer BİLEN, Cumhuriyet ilân edildikten sonra İslâm dinine karşı bir muhalefet havası esmeye başladığını ifade ederek, idarecilerin dinin ihtiva ettiği yüksek hakikat ve meziyetlerden gafil olduklarını iddia etmiştir³.

İktidar ve muhalefet milletvekillerinin tartışmalarına dâhil olan Kırşehir Milletvekili Osman BÖLÜKBAŞI, din işinin kat'î olarak halledilmesi için, konunun bir cemaat işi olarak idare edilmesi gerektiğini; İslâm cemaatinin din işlerini idare etmek hakkına sahip olduğu zaman din hürriyetinin tamamlanacağını ifade etmiştir. Diyanet İşleri teşkilâtının devletin içinde kaldığı sürece din ve vicdan hürriyetinin sağlanamayacağına dikkat çekmiştir⁴. Bir yıl sonraki görüşmelerde Kayseri milletvekili İsmail BERKOK da lâiklik telâkkileriyle dinin hayat sahasından çıkarılmasının, halkın birçok büyük hakikatlerden ve hakikat kaynaklarından

¹Yeredoğ KİŞİOĞLU (Kocaeli); 22.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.432.

²Yeredoğ KİŞİOĞLU (Kocaeli); 22.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.433.

³Ömer BİLEN (Ankara); 22.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.436.

⁴Osman BÖLÜKBAŞI (Kırşehir); 22.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.440.

mahrum edildiğini iddia etmiştir⁵. Bu konudaki son konuşmayı, Afyonkarahisar milletvekili Gazi YİĞİTBAŞ yapmıştır⁶: “...lâikliğin yanlış anlaşılması ve din düşmanlığı şeklinde tatbik edilmesinden dolayı gönüllerde ve dimağlarda zorla husule getirilmiş olan boşluğu doldurmak; dine, mukaddesata, Müslüman Türk vatandaşlarına karşı yapılan hakaret ve nefret etmek modasına son vermek zamanı gelmiş ve geçmiştir.” Aynı milletvekili, bir yıl sonraki görüşmelerde dinsiz bir milletin yaşayamayacağını, dinimize çok ehemmiyet vermemiz gerektiğini, bazı kimselerin dini ve dindarlığı irtica ile tavsif etmelerinin çok hatalı bir davranış olduğunu söylemiştir⁷.

Lâiklik prensibinin Türkiye’deki uygulaması hakkındaki tartışmalar, 1957 yılı bütçe görüşmelerinde tekrar gündeme gelmiştir. 24 Şubat 1957 tarihli oturumda söz alan Kırşehir Milletvekili Mehmet MAHMUDOĞLU, “Lâiklik dediğimiz prensip, memleketimizde din düşmanlığı şeklinde mütalâa edilmiş ve din işlerine lâik görüşe uygun bir düzen verilmesine tevessül edilmemiştir. Büyük Atatürk, din müessesesinin dejenere olduğunu görerek büyük inkılâbın tahakkuku sırasında bu müesseseyi zamanın tekâmülüne terk etmeyi derpiş eylemiş ve zamanı gelince onun da lâik görüşe uygun bir hale getirilmesini gözden uzak tutmamıştır.” Sözleriyle bu konudaki düşüncesini açıklamıştır⁸. Aynı oturumda söz alan Kastamonu Milletvekili Muzaffer KUŞAKÇIOĞLU, lâikliğin din ve dünya işlerini tamamen ayırmak değil, birbirine karıştırmamak olduğunu söyleyerek tartışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır⁹. Son noktayı Hürriyet Partisi Tekirdağ milletvekili İsmail Hakkı AKYÜZ, “Bizim anayasamızda yer alan lâiklik mefhumunun her türlü ihtilâfları önleyecek şekilde

⁵İsmail BERKOK (Kayseri); 23.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.593-594.

⁶Gazi YİĞİTBAŞ (Afyonkarahisar); 23.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.606.

⁷Gazi YİĞİTBAŞ (Afyonkarahisar); 19.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.536.

⁸Mehmet MAHMUTOĞLU (Kırşehir); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.651.

⁹Muzaffer KUŞAKÇIOĞLU (Kastamonu); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.661.

kanunî bir tarifini yapmak zamanının geldiğine kani bulunduğu” sözleriyle koymuştur¹⁰.

Tek Parti döneminde milletin dinini yaşamasına meydan verilmediği ve Türk milletinin dinî icaplarını yapmasına müsaade edilmediği şeklindeki şikâyetler dile getirilmiş¹¹; aralarında CHP ve DP mensubu milletvekilleri tarafından bu iddialara cevap verilmiştir. CHP Tokat Milletvekili Hulûsi BOZBEYOĞLU, “Atatürk, asla dinsiz bir adam değildi. Hiçbir zaman din ve diyanet aleyhine söz söylememiştir... Bu milletin kurtuluşuna onun meftun olduğu cengâverlik hassası kadar Atatürk’ün rehberliği ve O’nun inandığı Allah ve hakikat davası da âmil olmuştur. Atatürk inkılâpları, O’nun bu memlekete getirdiği yenilikler, dinin de davalarıdır. Ve dine aykırı değildir... Atatürk, din değil hurafat düşmanıdır. O, müsbet ilim taraftarıdır” sözleriyle tartışmaya dahil olmuştur¹². DP Çanakkale Milletvekili Servet SEZGİN ise, konuya çok farklı bir açıdan bakarak Hz. Muhammed ve Atatürk’ün fikirlerinin aynı şeyleri ifade ettiğini söylemiştir¹³:” *Mutlaka koşunuz, bir şey öğreniniz, beşikten mezara kadar ilim peşinden koşunuz diyen İslâm dininin prensibi ile “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” diyen Büyük Atatürk’ün fikirleri birbirinin aynıdır. Yine “İslâmiyetin esas gayesi İslâm ahlâkını yükseltmektir” diyen Hazreti Muhammed’in sözleriyle Hazreti Muhammed’e “Ya Muhammed, senden sonra medeniyet meş’alesini yakan bir peygamber göndermeyeceğim” diyen Kur’an-ı Kerim’deki manâ ile Türk milletini muassır medeniyet seviyesine çıkarmak isteyen Büyük Atatürk’ün fikirleri birbirinin aynıdır.”*

2-Din Eğitimi

Türkiye’de din eğitiminin yetersizliği hususu da değişik tarihlerde dile getirilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun

¹⁰İsmail Hakkı AKYÜZ (Tekirdağ); 24.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.657.

¹¹Zeki ERATAMAN (Tekirdağ); 24.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:2, s.469.

¹²Hulûsi BOZBEYOĞLU (Tokat); 24.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.605.

¹³Servet SEZGİN (Çanakkale); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.654.

4.maddesinde medreselerin kapatılması üzerine din eğitimi verecek okulların Millî Eğitim Bakanlığı tarafından açılması hükme bağlanmışken geçen 25 senede bu kurumların yeterli ölçüde açılmadığı eleştirilmiştir¹⁴. Yine bu süre içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da kendisine verilen görevleri yapmadığı tespit edilmiştir. Bunlar arasında imam, hatip ve vaizlerin muhtaç oldukları bilgilerini artırmak, milletin din, ahlâk kültür seviyesini yükseltmek ve bunları sağlamak için uzmanlara yazdırılmış kitaplar yayınlamak gibi faaliyetlerin yerine getirilmediği ve bu konularda boşlukların olduğu dile getirilmiştir¹⁵. Trabzon milletvekili Prof. Dr. Osman TURAN, Cumhuriyetin ilânından itibaren geçen 30 yıllık dönemde camilere dokunulmayıp ibadetin serbestçe yapıldığını, ancak din ve vicdan hürriyetinin bunlardan ibaret olmadığını vurgulayarak bu süre içinde din eğitimi verecek kurumların oluşturulmadığını ve yeni neslin dinî eğitimden mahrum kaldığını ifade etmiştir¹⁶. Bundan 4 yıl sonra Manisa Milletvekili Sezai AKDAĞ, 30-35 yaşına gelen insanların dinî eğitimden mahrum bırakılmalarını eleştirmiştir¹⁷.

Din eğitimindeki eksikliklerin din adına bazı hurafelerin doğmasına sebep olduğu hususuna dikkat çekilerek, “... *hakikaten din öğretimi uzun yıllardan beri memleketimizde ihmal edilmiş ve bu ihmali bir sürü tufeyli ve sahte parazitlerin halkımızı yalan yanlış telkinlerle iğfal etmelerine ve hurafe yayınlarıyla fesat ve gericilik tohumları ekmelerine imkân verilmiştir.*” sözleriyle ifade edilmiştir¹⁸. Bu konularda yaşanan sıkıntıların ne büyük boyutlara ulaştığı ise, Maraş Milletvekili Abdullah AYTEMİZ

¹⁴Fehmi ÇOBANOĞLU (Erzurum); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.767.

¹⁵Mehmet ÖZBEY (Burdur); 23.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.599.

¹⁶Osman TURAN (Trabzon); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.607.

¹⁷Sezai AKDAĞ (Manisa); 21.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.150.

¹⁸Mehmet ÖZBEY (Burdur); 23.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.599.

tarafından şu sözlerle dile getirilmiştir¹⁹:" *Saltanat devrinden kalma murakabesiz, himayesiz, ihtiyarî din alimleri, hocaları yetiştirmeye mahsus medreseler vardı. Bu müesseselere devam edenlerin maalesef bir kısmı hakikaten echel girer cahil çıkardı. Böylece islâm dini ile lâyıki ile mücehhez olmayan rastgele malûmatı, hurafatı, uydurmaları islâmî bir malûmat ve bilgi zannederek sağda solda vaz ü nasihat kabilinden söylemekten hâlî kalmazlardı. Bunların arasında yobaz demeye lâyıki kimseler de vardı... bu memleketin hakiki, asrî din adamlarına çok ihtiyacı vardır. Bugün memlekette böyle adamlar bulunmadığı için taklitçi zümreler meydanı boş buldular.*" Bu sözlerle din eğitimindeki eksik ve yanlışlıkların daha Cumhuriyet öncesinden geldiği ve bu durumun ülkeye verdiği zararlardan bahsedilmiştir.

Demokrat Parti Türkiye’de din eğitimi konusunda yaşanan bir sıkıntı da Türkiye’yi etkileyen komünizm tehlikesine karşı din eğitimini güçlendirmek gibi yanlış bir düşünce olmuştur. Buna göre komünizmin Türkiye’deki hedeflerinin Türkiye’de başlamış bulunan lâiklik cereyanı dejenere edilerek dinsizlik halini alması için mümkün olan her şeyi yapmak, Türkiye’de din duygularını köreltmek ve Türkiye’yi huzursuz etmek gibi hedeflerinin bulunduğu ifade edilmiştir²⁰. Buna karşı durabilmek için dini güçlendirmek fikri teklif edilmiştir. Öyle ki, "... komünizm bir yıldırım ise bunun paratoneri dindir. Komünizm bir zehirse bunun panzehiri dindir. Komünizm bir mikropsa onun serumu, aşısı yine dindir." sözleriyle din adeta komünizm akımının önüne çıkartılmıştır²¹. Bu durum, akademik çalışmalarda da tespit edilmiştir (Karpas, 1996: 228).

Demokrat Parti döneminde dinin siyasete alet edildiği itirazları da gündemde olmuştur. 24 Şubat 1959 tarihli oturumda söz alan CHP Milletvekili Fuat BÖREKÇİ, geçmiş dönemlerde dini siyasete alet edenlerin sonunun mutlaka hüsrana olduğunu, mevcut

¹⁹Abdullah AYTEMİZ (Maraş); 19.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.528.

²⁰Abdurrahman Fahri AĞAOĞLU (Konya); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.655.

²¹Burhanettin ONAT (Antalya); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.446.

hükümetin de bu işlerden vazgeçmesinin ülke menfaatleri ve milletin selâmeti açısından gerekli olduğunu belirtmiştir²². Bu iddialara cevap veren DP Rize milletvekili İzzet AKÇAL, dinin herhangi bir partinin tekeli altında olmadığını, bunun anayasanın birinci maddesine de aykırı olacağını ifade ederek Demokrat Parti iktidarının hiçbir zaman dini siyasete alet etmediğini söylemiş ve bu konunun müeyyidelerle önleneceğini belirtmiştir²³.

3-Dinî Kurumlar (Camiler)

a-Yenişehir (Kocatepe) Camii

Demokrat Parti iktidarında en çok konuşulan konulardan biri Ankara'nın Yenişehir semtinde büyük bir cami yapılması olmuştur. Bu konu, 1954 yılından 1957 yılına kadar dört defa Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda gündeme getirilmiştir. İlk olarak 27 Şubat 1954 tarihli oturumda Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İŞLER, Yenişehir'de Ankara'nın göbeğinde, hükümet merkezine münasip bir cami bir an evvel yaptırılması için hükümetin yardımını rica etmiştir. Çünkü bu bölgede böyle bir cami olmadığı için vatandaşların özellikle cuma günlerinde uzak yerlerdeki camilere gitmek zorunda kaldıklarını; dolayısıyla kışın soğuktan, yazın güneşten rahatsız olduklarını ifade etmiştir²⁴. 24 Şubat 1956 tarihinde Kocaeli Milletvekili Saadettin YALIM, Ankara'nın Yeni Mahalle ve Maltepe semtlerinde hayırsever vatandaşlar tarafından yeni camiler yapılırken, Yenişehir'de cami inşası için ayrılan arsanın uzun zamandır boş kaldığından şikâyetçi olmuştur²⁵. 24 Şubat 1957 tarihinde konu, üçüncü defa gündeme gelmiş ve Kırşehir Milletvekili Mehmet MAHMUDOĞLU, merkez-i hükümet olan Ankara'nın tam ortasında ve münevver bir kitlenin sakin bulunduğu Yenişehir'de bir tek

²²CHP Meclis Grubu Adına Fuat BÖREKÇİ (Ankara); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.646.

²³Bütçe Encümeni Adına İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.652.

²⁴Ali Fahri İŞLER (Balıkesir); 27.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.1145.

²⁵Sadettin YALIM (Kocaeli); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.611-612.

camii bile bulunmadığını üzüntü ile ifade etmiştir²⁶. Konu son olarak 24 Şubat 1957 tarihli oturumda gündeme gelmiş, Başbakanlık Müsteşarı, “Yenişehir’de inşa edilecek olan bu büyük camii Mithatpaşa Caddesi’nin başındaki Kocatepe mevkiinde ve şimdiki su deposunun bulunduğu sahada yapılacaktır... Camii, Cumhuriyet devrinin bir şaheseri olmak üzere...” ifadeleriyle bugünkü Kocatepe Camiinin bir külliye şeklinde plânlandığını söylemiştir²⁷. Bundan sonra konu bir daha gündeme gelmemiş; Kocatepe Camii inşaatı 1967 yılında başlamış ve 1987 yılında ibadete açılmıştır.

b-Camilerin Tasnifi

Demokrat Parti iktidarı döneminde, önceki iktidarın en çok eleştirilen icraatı, camilerin tasnifi hakkındaki kanun ve bu kanuna bağlı olan uygulamalar olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 15 Kasım 1935 tarihinde kabul edilen 2845 sayılı “Camii ve mescidlerin tasnifine ve tasnif harici kalacak camii ve mescid hademelerine verilecek muhassasat hakkında kanun” ile camii ve mescidler hakkında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kanunun birinci maddesinde, “Evkaf Umum Müdürlüğünce camii ve mescidler, hakiki ihtiyaca göre, tadilen tasnif ve zaman ve mekân itibarıyla birleştirilmesi kabil olan vazifeler birleştirilmek ve hizmetlerin icaplarına göre lâzımgelen nakiller yapılmak suretiyle hademe kadroları tesbit edilir. Tasnif harici kalacak camii ve mescidler usûl ve mevzuata göre kendilerinden başkaca istifade edilmek üzere kapatılır.” ibaresi yer almaktadır²⁸.

Bu kanunun uygulamasına Demokrat Parti iktidarının başından itibaren eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Seyhan milletvekili Arif Nihat ASYA, 27 Şubat 1951 tarihli oturumda, “... camilerimiz ve mescitlerimiz bir tasnif geçirmiştir, bir kısmı cemaatin ihtiyacına karşılık camii ve mescit olarak bırakılmış, bir kısmı ihtiyaç fazlası sayılarak akar halinde kiraya verilmiştir. Kiraya verilenlerden bazıları da parti ocağı olmuştur... millet siyaset ocaklarından

²⁶Mehmet MAHMUDOĞLU (Kırşehir); 24.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.652.

²⁷Ahmet Salih KORUR (Başvekâlet Müsteşarı); 24.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.670.

²⁸T.C. Resmî Gazete, 22.11.1935, Sayı:3163, s.4795.

mescitlerini geri istiyor.” sözleriyle konuya dikkat çekmiştir²⁹. 23 Şubat 1952 tarihli oturumda Tokat milletvekili Ahmet GÜRKAN, Ankara ve İstanbul’daki bazı camilerin kiraya verildiğini, depo ve ahır olarak; bazı camilerin de CHP binası olarak kullanıldığını söylemiş ve örneklerle açıklamıştır³⁰. 24 Şubat 1957 tarihli oturumda konuyu tekrar gündeme getiren Kastamonu Milletvekili Muzaffer KUŞAKÇIOĞLU, “... Bir zamanlar malzeme ve teçhizat deposu, hububat ambarı, sevkiyat merkezi ve saire olarak istimal ettiğimiz camilerimizin tamir ve ihtiyasına yardım ediyoruz” sözleriyle tasnif dışı kalan camilerin hangi amaçlarla kullanıldığını açıklamıştır³¹. Konu son olarak 28 Şubat 1960 tarihli oturumda Devlet Bakanı İzzet AKÇAL tarafından gündeme getirilmiş; kadro dışına çıkartılmış ve henüz satılmamış olan cami ve mescitleri buldukları yerde hizmete açtıklarını söylemiştir³².

Kadro dışı kalan camilerin bir kısmının da özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında askerî birlikler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Balıkesir milletvekili Müfit ERKUYUMCU, bu camilerin de boşaltılarak ibadete açılmasını talep etmiştir³³.

c-Cami Sayıları

Değişik tarihlerde milletvekilleri ve komisyon başkanları tarafından Türkiye’deki mevcut cami ve mescit sayıları hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Ancak telâffuz edilen rakamlar arasında çok büyük farklar olduğu için bu konuda bilgi sahibi olabilecek kişilerin açıklamalarını dikkate almak gerektiği kanaatindeyiz. 1953 yılında Bütçe Komisyonu adına bir açıklama yapan Ordu milletvekili Refet AKSOY, ülkede toplam 20.429 cami

²⁹Arif Nihat ASYA (Seyhan); 27.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.1140.

³⁰Ahmet GÜRKAN (Tokat); 23.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.595-596.

³¹Muzaffer KUŞAKÇIOĞLU (Kastamonu); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.661.

³²Devlet Vekili İzzet AKÇAL (Rize); 28.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.1056.

³³Müfit ERKUYUMCU (Balıkesir); 23.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.551-552.

ve 4.702 mescit bulunduğunu ifade etmiştir³⁴. 1959 yılında Ankara Milletvekili Selim SOLEY, 4462'si şehirlerde, 1358'i nahiyelerde ve 24.927'si köylerde olmak üzere ülke sahında toplam 30.747 cami bulunduğunu, 21 binden fazla köyde cami olmadığını söylemiştir³⁵.

Bu rakamların resmî din görevlilerinin bulunduğu cami ve mescitlerin sayısı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü resmî din görevlisi olmayan ve hizmeti karşılığı ücretini halktan alan görevlilerle fahrî olarak din hizmeti verenlerin de bulunduğu bilinmektedir. Bunların görev yaptıkları yerler de dahil edildiği zaman 1955 yılı itibarıyla Türkiye'deki cami ve mescit sayısının 60.000'i bulduğu ifade edilmiştir³⁶. Görüldüğü gibi telâffuz edilen rakamlar arasında iki misline yakın fark vardır. Cami ve mescitlerin gerçek sayısının tespiti için resmî belgeler ve istatistik verilere dayalı bir çalışmanın yapılması gerekmektedir.

Bu husus, başka milletvekilleri tarafından da dile getirilmiştir. Bunlardan birinde köylerdeki görevlilerin durumu şu cümlelerle açıklanmıştır³⁷: *"Memlekette 40 bin tane köy vardır. 20 bin köyde mescit ve cami olduğu belirtiliyor ki, bunlar Diyanet İşlerinden vazife için müracaat edenlerdir. Etmeyenler de vardır. Umumiyetle bu 40 bin köyde imamlık edenlerin hemen hepsini halk kendi parası ile tutar. Bunların hiçbiri kayıt ve şarta tabi değildir. Bunlar yalnız namaz kıldırmasını bilir başka şeyden bahsetmezler."*

Bu dönemde camilerin, özellikle köy camilerinin vatandaşların kurduğu dernekler eliyle yaptırıldığı görülmektedir³⁸. Köy camilerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü vasıtasıyla devlet imkânlarıyla yaptırılması, Köy Kanunu'na göre mümkün

³⁴Bütçe Komisyonu Adına Refet AKSOY (Ordu); 20.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.558.

³⁵Selim SOLEY (Ankara); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.663.

³⁶Fahri AĞAOĞLU (Konya); 21.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.436.

³⁷Nuri OCAKÇIOĞLU (Malatya); 19.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.530-531.

³⁸Ahmet Salih KORUR (Başvekâlet Müsteşarı); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.669.

olmamaktadır³⁹. Bununla birlikte kasaba ve köylerde paraları yetmediği gerekçesiyle yarım kalan camilerin tamamlanması için devlet bütçesinden 1951 yılında 45 bin lira, 1952 yılında 45 bin lira, 1953 yılında 545 bin lira yardım yapılmıştır⁴⁰. 1959 yılına kadar halkın katkılarıyla 700 cami yaptırılmış⁴¹; 1960 yılına kadar da köylerde 8284 cami tamir ettirilmiştir⁴².

1950-1957 yılları arasında 18.897.135 lira sarf edilerek şehirlerde 1952 cami tamir ettirilmiştir; 18.446.000 lira sarf edilerek 14.421 kasaba ve köy camisinin tamir ve inşaatına katkıda bulunulmuştur⁴³. Ancak köy camilerine yardım yapılırken “*Vatan Cephesi*”ne dahil olmayan yerlere yeterli miktarda para aktarılmayarak siyasî davranıldığı şeklinde bir eleştiri de dile getirilmiştir⁴⁴.

4-Din Görevlileri

Hademe-i hayrat denilen ve imam, hatip, müezzin ve kayyımlardan oluşan din görevlilerinin sayılarında 1952 yılından 1960 yılına kadar olan artışlar değişik tarihlerde dile getirilmiştir. 1952 yılında ülke sathında 40 binden fazla köy, nahiye ve kaza bulunduğu halde, 4807 kadrolu din adamının görev yaptığı tespit edilmiştir⁴⁵. 1955 yılında kadrolu din görevlisi sayısı 7500’e⁴⁶, 1956 yılında 8000’e⁴⁷, 1957 yılında 9250’ye⁴⁸, 1959 yılında

³⁹Burhanettin ONAT (Antalya); 27.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.1151.

⁴⁰Bütçe Komisyonu Adına Refet AKSOY (Ordu); 27.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.1151.

⁴¹Sadettin KARACABEY (Bursa); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.665.

⁴²Devlet Vekili İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.365.

⁴³Devlet Vekili İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.465.

⁴⁴Ahmet YILMAZ (Sivas); 28.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.1053-1054.

⁴⁵İzzet AKÇAL (Rize); 21.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.441.

⁴⁶Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih KORUR; 21.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.435.

⁴⁷Şemsi AĞAOĞLU (Muş); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.612-613.

9500'e⁴⁹, 1960 yılında ise 10.750'ye çıkartılmıştır. Ayrıca 1500 maaşlı Kur'an Kursu öğreticisine kadro verilmiştir⁵⁰.

Bununla birlikte bu rakamlar çok az bulunarak Demokrat Parti iktidarının yeteri kadar din görevlisi tayin etmediği, "Demokrat Parti hükümetleri dine hürmet ettiklerini iddia ediyorlar. Değil köylerdeki imamsız, hatipsiz camilere imam ve hatip tayini yapmak; ilçelere bile yapılamamıştır. Diğer taraftan İmam Hatip Okulu mezunlarından ilimle mücehhez binden fazla genç vatandaş vazife beklerken (C) cetvelinde 800 adet kadro boş durmaktadır." sözleriyle eleştirilmiştir⁵¹. 1959 yılında 300'den fazla ilçede vaiz bulunmadığı tespit edilmiştir⁵².

Kadrolu din görevlilerinden başka sayıları bir hayli fazla olduğu anlaşılan "Köy İmamları" vardır ki bunlar müftülükler tarafından görevlendirilirler ve ücretlerini köy bütçesinden alırlardı. Köylerde görev yapacak imamlara müftülükler, "buyrultu" denilen bir mezuniyet belgesi verirler⁵³ ve köyler de bu imamlarla kontrat yaparak bunlardan din hizmeti alırlardı. Bu mekanizmanın nasıl çalıştığı hakkında ayrıntılar şöyledir⁵⁴: "Her köy bir din adamı tutmuştur, kontratlı din adamları vardır... ölüsünü yıkatmak, kaldırmak, namaz kıldırmak ve dua ettirmek için kullanır ve varlığına göre de bir ücret verir, senede 600 lira, 1200 lira verir, daha varlıklı köyler buğday da verir. Daha fakir olan köyler de 6 ay tutmakta, 6 ay tutmamaktadır." 1955 yılında Türkiye'de toplam 60.000 din görevlisinin bulunduğu, bunlardan ancak 8.000'inin

⁴⁸ Abdurrahman Fahri AĞAOĞLU (Konya); 24.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.657.

⁴⁹Bütçe Encümeni Adına İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.653.

⁵⁰Devlet Vekili İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.364.

⁵¹Saim KARAÖMERCİOĞLU (Adana); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.656.

⁵²Mehmet GEÇİOĞLU (Adana); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.649.

⁵³ Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih KORUR; 21.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.439.

⁵⁴Cezmi TÜRK (Seyhan); 18.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.447.

kadrolu olduğu ifade edilmiştir⁵⁵. Bu ifadeler doğru ise, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı kadrosu olmayan elli binden fazla din görevlisinin bulunduğu anlaşılır.1959 yılı itibarıyla 46.000 köyde kadrolu din adamı olmadığı tespit edilmiştir ki bu ifade, bir önceki bilgiyi doğrulamaktadır⁵⁶. Bazı köylerde imamların ücretlerini almakta zorluk çektikleri, para verilemediği zamanlarda zahire toplanarak imam ücretinin ödenmeye çalışıldığı da görülmüştür⁵⁷.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında “köylerde cenaze yıkayacak hoca yok” sözleriyle bu konuya dikkat çekilmiş; ancak aynı şikâyetler, Demokrat Parti iktidarının son yılında da “köylerde cenaze yıkayacak imam yok” sözleriyle dile getirilmiştir. 1951 ve 1960 yıllarında yapılan bu konuşmalar şu şekildedir: 1951 yılında Afyonkarahisar Milletvekili Bekir OYNAĞANLI, “Halen memlekette, imam ve hatip mekteplerinin bulunmaması yüzünden, imam, müezzin ve hocalar yetiştirilmemektedir. Birçok köylerimiz ölülerini yıkayacak hocaları bile bulamamaktadırlar. Bu imam, müezzin ve hocaları yetiştirecek imam ve hatip mekteplerinin açılması için Diyanet İşleri bütçesine lüzumlu tahsisatın konmasını rica ediyorum” derken⁵⁸; 1960 yılında Sivas milletvekili Ahmet YILMAZ, “... köyde cenaze olduğu zaman imam bulunmadığından başka köylerden imam getiriliyor ve ancak cenaze o suretle kaldırılıyor. Hele cenaze kadın olursa iş daha müşkül vaziyet alıyor ve birkaç günlük köyden gasil için kadın bulup getirmek zorunda kalıyorlar. Cenaze de bunun için günlerce bekliyor. Bu hakikatlerin görülerek köye imam ve hatip kadrolarının verilmesini Yüksek Meclisimizin üstün vicdan duygularına arz ediyorum.” sözleriyle aynı sıkıntıların devam ettiğini ifade etmiştir⁵⁹.

⁵⁵Abdurrahman Fahri AĞAOĞLU (Konya); 28.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.976.

⁵⁶İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.658.

⁵⁷Kemâl SARIİBRAHİMOĞLU (Adana); 24.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:2, s.466.

⁵⁸Bekir OYNAĞANLI (Afyonkarahisar); 22.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.435.

⁵⁹Ahmet YILMAZ (Sivas); 24.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.368.

Din görevlilerinin maaşları hakkında da değişik rakamlar telâffuz edilmiştir.1953 yılında 60-75 lira⁶⁰, 1956 yılında 75 lira⁶¹, 1958 yılında 141 lira⁶², 1959 yılında 175 lira⁶³, 1960 yılında 200 liradır. 1960 yılında bir müftü maaşı ise 350 lira olarak tespit edilmiştir⁶⁴.

Şehir ve kasaba camilerine kadrolu imam ve müezzin tayin edildiği halde köy imamlarının maaşları 1960 yılına geldiği halde halâ genel bütçeye alınmamış ve bu konuda şikâyetler dile getirilmiştir⁶⁵.

Fahrî Kur'an Kurslarından 1960 yılına kadar 2055 hafız yetişmiş, bu kurslarda toplam 30.000 öğrenci okutulmuştur⁶⁶.

Din görevlilerinin bilgilerinin yetersiz oluşu da eleştirilmiştir. Bu konudaki ilk değerlendirme, 19 Şubat 1953 tarihli oturumda Ankara milletvekili Ömer BİLEN tarafından yapılmış, köy imamlarının yetersizliğine dikkat çekilmiş, vatandaşlara dinî bilgileri verecek donanıma sahip din adamlarının bulunmamasının irticaî faaliyetlere yol açtığı ifade edilmiştir⁶⁷. Bu eleştirilere 2 yıl sonra Başbakanlık Müsteşarı tarafından cevap verilmiştir. Din adamı yetiştiren İmam Hatip Okullarının açılmasının üzerinden henüz üç yıl geçtiği, bir yıl sonra bu okulların mezun vermeye başlayacağı, ondan sonra yeterli bilgiye

⁶⁰Gazi YİĞİTBAŞI (Afyonkarahisar); 19.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.535.

⁶¹Şemsi AĞAOĞLU (Muş); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.612.

⁶²Kemâl SARIİBRAHİMOĞLU (Adana); 24.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.466.

⁶³Bütçe Encümeni Adına İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.653.

⁶⁴Halim ATEŞALP (Sivas); 24.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.366.

⁶⁵Emin SOYSAL (Maraş); 24.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.367.

⁶⁶Devlet Vekili İzzet AKÇAL (Rize); 24.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.364.

⁶⁷Ömer BİLEN (Ankara); 19.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.522.

sahip imamların göreve başlayacağı ifade edilmiştir⁶⁸. Dinî eğitimin, bu konuda bilgi sahibi olanlar tarafından verilmesi gerektiği 1957 yılında bir defa daha gündeme getirilmiştir: “...dinî terbiye, bizzat dini samimi olarak yaşayanlar tarafından verilebilir. Cumhuriyetten evvelki zamanlarda da yani gerileme devirlerimizde dinî terbiyeyi çok defa ehliyetsiz, cahil, görgüsüz, dini bizzat yaşayamayanlara terk etmiş olmanın ne elîm akıbetler doğurduğunu bilmeyen kalmamıştır.” sözleriyle bu konuya dikkat çekilmiştir⁶⁹.

Kur’an Kursu hocalarının da çeşitli ilim dallarıyla ilgili olmaları gerektiği şu cümlelerle dile getirilmiştir⁷⁰: “Bunların başına müspet ilimle alâkası olmayan birtakım kimseler getirilecek, böyle olunca da fen ve san’atı emreden hükümleri öğretilmeyecek, kurslara müspet ilimle mücehhez hakiki din hükmünü bilen kimseler getirilmelidir. Kur’an-ı Kerîm hükümlerini ve Kur’an felsefesini, felsefeyi, müspet bilgileri, yüksek İslâm bilgisini nefsinde toplayan ve şahsî menfaatine bağlı olmayan din adamları yetişince inkılâp, lâiklik hükümlerinin fazileti, ahlâkı tekemmül ettirir, taassuptan uzaklaştırır.” Köy imamlarının da köy kalkınmasına katkıda bulunabilmeleri için kültür sahibi olmaları gerektiği ifade edilmiştir⁷¹.

Sonuç

Demokrat Parti iktidarı döneminde siyasî tartışmaların başında gelen konulardan biri, din ve siyaset olmuştur. 1951 yılından 1960 yılına kadar her yıl yapılan bütçe görüşmelerinde Din ve Lâiklik, Din Eğitimi, Din Görevlileri gibi başlıklar altında

⁶⁸ Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih KORUR; 21.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.435.

⁶⁹İsmail Hakkı AKYÜZ (Tekirdağ); 24.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.659.

⁷⁰Nuri OCAKÇIOĞLU (Malatya); 24.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.667-668.

⁷¹Selim SOLEY (Ankara); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.663.

toplayabileceğimiz pek çok konu, milletvekilleri tarafından gündeme getirilmiştir.

Demokrat Parti'nin muhalefette olduğu yıllarda eleştirdiği pek çok konuda, eleştirdiği hususlarda düzenlemeler yapmadığı veya vaatlerini tam olarak yerine getiremediği için muhalefet tarafından aynı eleştirilere kendilerinin muhatap olduğu görülmektedir.

Lâikliğin ne olduğu veya nasıl uygulanması gerektiği hususundaki tartışmalar 1951 yılından 1955 yılına kadar pek çok oturumda tartışma konusu olmuş ve belli bir sonuca ulaşamamıştır. Din Eğitimi konusu, 1951-1959 yılları arasında tartışmalara sebep olmuş; dinî eğitimin kalitesi ve din eğitimi verecek kurumların sayısı ve niteliklerinin istenilen seviyeye getirilemediği ifade edilmiştir. Kadrolu din görevlilerinin sayısı, 1952 yılından 1960 yılına kadar 4807'den 10.750'ye çıkartılmasına rağmen, bu rakamlar ülke ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmış; dinî hizmetleri yerine getirecek görevlilerin yokluğu konusundaki şikâyetler 1960 yılında bile tekrarlanmıştır. Bununla birlikte 1959 yılında, İmam Hatip Okulu mezunlarının tamamının istihdam edilmediği hususunda eleştiriler yapılmıştır.

Demokrat Parti'nin vaatlerini yerine getirmekte yetersiz kaldığını gösteren tipik bir örnek, Kocatepe Camii konusu olmuştur. 1954 yılından 1957 yılına kadar bu konu sürekli gündemde olmuş, hattâ camiin yapılacağı alan tespit edilmiş olmasına rağmen Kocatepe Camii Demokrat Parti döneminde yapılamamış; ancak Demokrat Parti iktidarından 7 yıl sonra 1967 yılında inşasına başlanmıştır.

Yukarda gösterilen örnekler dikkate alındığında, Demokrat Parti'nin dinî eğitim ve din hizmetleri konusunda yaptığı vaatlerin tamamını yerine getiremediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem),
Cilt:5, Ankara, 1951.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem),
Cilt:13, Ankara, 1952.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem),
Cilt:20, Ankara, 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (9. Dönem),
Cilt:28, Ankara, 1954.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem),
Cilt:5, Ankara, 1955.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem),
Cilt:10, Ankara, 1956.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem),
Cilt:17, Ankara, 1957.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem),
Cilt:2, Ankara, 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem),
Cilt:7, Ankara, 1959.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem),
Cilt:12, Ankara, 1960.

Resmî Gazete

T.C. Resmî Gazete, 22.11.1935, Sayı:3163, s.4795.

Diğer Eserler

Baytar, Yaşar (2020). “Demokrat Parti’nin Eğitim Politikalarında Din ve Dinî Okullar”. *Atatürk Yolu Dergisi*. S. 66, s.91-122.

Emiroğlu, Atiye-Necmi Uyanık (2017). “Demokrat Parti Dönemi Din Eğitimi Bağlamında İmam-Hatip Okulları”. *Tarihin Peşinde*, S. 18, s.53-69.

Karpat, Kemâl (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları.

Kırkpınar, Leylâ (2018). “Demokrat Parti (DP) ve Din Siyaset İlişkisi (1946-1960)”. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. XVII/36 s.349-359.

Nal, Sabahattin (2005). “Demokrat Parti’nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. S. 60-3, s.137-171.

Şahin, Mehmet Can (2012). “Demokrat Parti Türkiyesinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri”. *Toplum Bilimleri*. S. 6(12), s. 31-54.

Kazancıoğlu, Habibe (2021). "II. Meşrûtiyet Döneminde İlköğretimler İçin Hazırlanmış Bir İslâm Tarihi Kitabı: Târîh-i İslâm Okuyorum". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 75-119.

II. MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDE İLKÖĞRETİMLER İÇİN HAZIRLANMIŞ BİR İSLÂM TARİHİ KİTABI: *TÂRÎH-İ İSLÂM OKUYORUM* AN ISLAMIC HISTORY BOOK PREPARED FOR PRIMARY EDUCATION IN THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD: *I AM READING ISLAMIC HISTORY*

Doç. Dr. Habibe KAZANCIOĞLU *
Trakya Üniversitesi
habibekazanci@gmail.com

Öz

Hız. Muhammed dönemiyle başlayan ve İslâm dünyasında vukû bulan hadiseler ile İslâm kültür ve medeniyeti konularından oluşan İslâm Tarihi'ne; Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde yer verilmekteydi. Ancak Tanzimat döneminden 1891 yılına kadar yayımlanan talimâtname veya nizamnamelerde ilköğretimde İslâm Tarihi konularının hangi ders altında okutulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. İlköğretimin ilk kapsamlı programı olan 1891 tarihli Dersaâdet ve Kasabât İbtidâî Mektepleri müfredatında İslâm Tarihi konularının İlm-i Hâl ve Tarih dersleri içinde; II. Meşrûtiyet döneminde ise Malumât-ı Diniyye ile Tarih dersleri içinde yer aldığı görülmektedir.

II. Meşrûtiyet döneminde Târîh-i Osmânî Encümeni'nin kurulmasıyla başlayan modern tarihçilik anlayış ve metotları İslâm Tarihçiliğinde de kullanılmış, içlerinde ders kitaplarının da olduğu çok sayıda İslâm Tarihi kitabı yazılmıştır. Bu dönemde yazılan İslâm Tarihi ders kitapları, dönemin İslâm Tarihi eğitim-öğretim metodolojisini ve uygulamalarını anlamak için önemli kaynaklardır.

II. Meşrûtiyet dönemi İslâm Tarihi ders kitapları hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Bu alanda yapılacak çalışmalarla dönemin İslâm Tarihi ders kitaplarının içeriği ve İslâm Tarihi dersinin işleniş metodu gibi konularda somut bilgiler elde etmek mümkündür. Bu amaçla İbnü'n-Nüzhet Cevâd'ın R.1328 (1912-1913) yılında basılan Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmîlerin ikinci senesinde okutulmak üzere hazırladığı Târîh-i İslâm Okuyorum adlı kitabı incelenmiş ve kitabın latin harflerine çevirisi çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnü'n-Nüzhet Cevâd, Umûm Mekâtib-i İbtidâiye, II. Meşrûtiyet, İslâm Tarihi ders kitabı.

Abstract

Islamic History, consisting of the events that started with the period of the Prophet Muhammad (pbuh) and took place in the Islamic world, and the subjects of Islamic culture and civilization; was also included in the education system of the Ottoman Empire. However, in the instructions or regulations published from the Tanzimat period to 1891, there is no information about which Islamic History subjects were taught in primary education. In the curriculum of the *Dersâadet and Kasabât İbtidâi Schools* dated 1891, which was the first comprehensive program of primary education, Islamic History subjects were included in the *İlm-i Hâl* and History courses during the Second Constitutional period, it was taught in *Malumât-ı Diniyye* and History courses.

With the establishment of the *Târîh-i Osmânî Encümeni* in the Constitutional period, historiography began to be addressed in a institutional sense. Significant developments have also been made in Islamic Historiography, which is a sub-branch of history, and many Islamic History books, including textbooks, have been written with the methods of modern historiography.

Information on Islamic History textbooks of the Constitutional period is limited. With the studies to be carried out in this field, it is possible to obtain concrete information on the content of the Islamic History course books of the period and the methods of teaching the Islamic History.

For this purpose, İbnü'n-Nüzhet Cevâd's book titled *I am reading Islamic History*, which was published in R.1328 (1912-1913) and prepared to be taught in the second year of *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmî*, was examined.

Keywords: İbnü'n-Nüzhet Cevâd, Umûm Mekâtib-i İbtidâiye, Second Constitution, Islamic History coursebook.

Giriş

İslâm'ın doğuşuyla yani Hz. Muhammed'le birlikte başlayıp İslâmiyet'in yayıldığı topraklarda meydana gelen olaylar ile İslâm kültür ve medeniyetini konu edinen İslâm Tarihi; günümüzde ilahiyat bilim dalları içerisinde yer alan bir disiplin olup aynı zamanda genel tarihin de bir koludur (Baş, 2011: 21).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat Dönemi (1839-1876)'ne kadarki süreçte gerek örgün eğitimde gerek yaygın eğitimde İslâm Tarihi öğretimine yer verilmiştir. Sıbyan mekteplerinin vakfiyelerinden anlaşıldığına göre bu okullarda genellikle Elifbâ, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, İlm-i Hâl gibi dersler okutulmaktaydı (Gelişli, 2002: 39). Okutulan derslerin içeriklerine dair elimizde bilgi olmamakla birlikte sıbyan mekteplerinin temel İslâm eğitimine dayalı okullar olmasından hareketle bu okullarda Hz. Peygamber'in hayatı, İslâm Tarihi, din büyüklerinin hayatları vb. konuların öğretildiği düşünülmektedir. Medreselerde ise Hadis dersi içerisinde İslâm Tarihi'nin bir kısmını oluşturan Hz. Peygamber'in hayatını ve savaşlarını konu edinen Siyer ve Meğâzi'nin okutulduğu bilinmektedir (Hızlı, 2008: 37). Uzunçarşılı, İslâm Tarihi'ni de içine alan Tarih dersinin Ülûm-ı âliye (âlet ilimleri)'den olmak üzere medreselerde okutulduğunu belirtmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 20).

Eğitim-öğretimin birinci kademesi olan sıbyan mektepleri ile ilgili ilk düzenleme 1824 yılında II. Mahmud'un *Tâlim-i Sıbyân* fermanıyla gerçekleşmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra 8 Nisan 1847'de sıbyan mektebi hocaları için yayımlanan *Talimât* ilkokulların program ve yönetmeliklerinin dayanağı kabul edilmektedir. Bu talimata göre sıbyan mekteplerindeki dersler; Elifbâ, Amme Cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lügat, Ahlâk, Yazı, İlm-i Hâl, Türkçe Tecvîd, Kur'ân (iki kez hatim ettirilme şartı ile), Hıfz-ı

Kur'an (yetenekli öğrenciler için seçimlik ders)'dı (Gelişli, 2002: 40).

Tâlim-i Sıbyân fermanından sonra ilköğretimde her ne kadar yenileşme çalışmalarında bulunulmuş ise de en kapsamlı modernleşme faaliyeti 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* (Mahmud Cevâd, 1338: 469-509) ile gerçekleşmiştir. Saffet Paşa'nın başkanlığını yaptığı komisyon tarafından Fransız eğitim sistemi esas alınarak hazırlanan bu nizamnâme ile sıbyan mekteplerinin müfredatı belirlenmiştir (Bilim, 1984: 31-32). Bu müfredata göre okutulacak dersler: Usûl-i Cedîd'e uygun olarak Elifbâ, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ahlâka Müteallik Resâil, İlm-i Hâl, Yazı Ta'îmi, Fenn-i Hesap, Muhtasar Târih-i Osmanî, Coğrafya ve Ma'lumât-ı Nâfia'yı Câmî' Resâil olarak belirlenmiştir. Aynı Nizamnâme'de Rüştiye okullarının müfredatında Târîh-i Umûmî ve Târîh-i Osmânî'ye yer verilmiştir (Mahmud Cevâd, 1338: 471-). Müfredattaki ders içeriklerine dair elimizde bir bilgi olmadığı için daha sonra hazırlanan program içeriklerine bakarak İslâm Tarihi konularınının sıbyan mekteplerinde İlm-i Hâl Dersi içerisinde, Rüştiyeler de ise Târîh-i Umûmî dersi içerisinde verildiği düşünülmektedir.¹

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) eğitim reformuna ilköğretimden başlanmış, I. Meşrûtiyet devri eğitimcileri ilköğretime büyük önem vermiştir (Kodaman, 1991: 89). II. Abdülhamid dönemi eğitim anlayışının temelini; Tanzimat'tan beri devam eden Osmanlılık ideolojisi, dindarlık ve Padişah'a sadakat belirlemiş, ders programları, ders kitapları bu anlayışa göre oluşturulmuştur (Akyüz, 1997: s. 196). 1891 yılında mekteb-i

¹ Rüştiyelerde okutulan Tarih dersi için bkz. Doğanay Kaya, Fatma (2010). Rüştiye Mekteplerinde Tarih Dersi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. S. 25, s. 107-119.

ibtidâîlerin ilk kapsamlı (ders içerikli) programları yapılmıştır. Tahsil süresi şehirlerde 3, köylerde 4 yıl olarak belirlenmiştir (Gelişli,2002: 41). 1891 tarihli Dersaâdet ve Kasabât İbtidâî Mektepleri müfredatında İslâm Tarihi adı altında bir ders yoktur. Ancak İslâm Tarihi konularından siyer olarak tanımlanan bir kısmı 2. ve 3. sınıfta İlm-i Hâl dersi içerisinde işlenmektedir. Bu müfredatta 2. ve 3. sınıfta; Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadarki peygamberlerin isimleri, Hz. Muhammed'in doğumunun öncesinde gerçekleşen önemli olaylardan bazıları ile Hz. Muhammed'in doğumu, nesebi, faziletleri gibi konular işlenmektedir (Mahmud Cevâd, 1338: 325). Bu dönemde idâdîlerin tahsil süresi, rüştiyeleri de kapsar şekilde 7 yıl idi. İdâdîlerin 2. sınıfındaki Tarih dersinin tamamını İslâm Tarihi konuları oluşturuyordu. İslâm Tarihi konuları ana hatlarıyla; Peygamberler Tarihi, İslâm'ın doğuşu, Hz. Muhammed dönemi, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Endülüs Emevî Devleti, Tevâif-i Mülûk ve İslâm Medeniyeti gibi konulardan oluşmaktaydı. İdâdîlerin 3. sınıfından son sınıfa kadarki Tarih derslerinde ise İslâm Tarihi konuları işlenmeyip sadece Osmanlı Tarihi okutuluyordu (Mahmud Cevâd, 1338: 405; 454).

II.Meşrûtiyet döneminde ilköğretimlerdeki önemli düzenlemelerden birisi de 23 Eylül 1329 (6 Ekim 1913) tarihli Tadrîsât-ı İbtidâîye Kânûn-ı Muvakkatı (Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 1329 a: 7) ile İbtidâî ve Rüşdî adıyla var olan okulların Mekâtib-i İbtidâîye-i Umûmî adı altında birleştirilmesidir. Tahsil süresi 6 yıl olan ilköğretim; her biri 2 yıl olmak üzere *Devre-i Ülâ*, *Devre-i Mutavassıta* ve *Devre-i Âliye* şeklinde üç devreye ayrılmıştır (Akyüz, 1997: 231-232).

Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde olduğu gibi II. Meşrûtiyet döneminde de İslâm Tarihi'nin müstakil bir ders olarak okutulmadığı görülmektedir. İslâm Tarihi konuları; Mekâtib-i

İbtidâiye-i Umûmî'nin Devre-i Ülâ, Devre-i Mutavassıta ve Devriye-i Âliye'sinin bütün kademelerinde var olan *Malumât-ı Diniyye* dersi ve *Tarih* dersleri içinde okutulmaktaydı. *Malumât-ı Diniyye* dersi içinde ağırlıklı olarak Peygamberler Tarihi, Siyer-i Nebî ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemleri işlenmekteydi (Maârif-i Umûmiye Nezâreti,1329b: 1-4; Maârif-i Umûmiye Nezâreti,1329c: 26-36). Tarih dersi içinde ise İslâm Tarihi'yle ilgili olarak Devre-i Ülâ'nın 1. ve 2. sınıfında okutulmak üzere hazırlanmış kıraat kitaplarında adları belirlenmiş olan İslâm büyüklerinin hayatları işlenmekteydi. Devre-i Mutavassıta'nın 1. ve 2. sınıflarında Muhtasar Osmanlı Tarihi işlenmekte olup İslâm Tarihi konuları işlenmemekteydi. Devre-i Âliye'nin 2. sınıfında ise "Medeniyet-i İslâmiye" ve "İslâmların Medeniyete Hizmetleri" başlıklı ünitelerde İslâm Tarihi konularının tamamı işlenmekteydi (Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 1329b: 21; Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 1329c: 72). Bu ünitelerin alt başlıkları şu şekildeydi:

80

Medeniyet-i İslâmiye	Arabistan, Mevki'i, Coğrafi ve İklimi Kable'l-İslâm Arapların Ahvâli Bî'set-i Seniyye-i Nebeviyye İntişâr-ı İslâm Hulefâ-yı Râşidîn Emevîlerin ve Abbâsîlerin Fütûhâtı (Mücmelen)
İslâmların Medeniyete Hizmetleri	Âsâr-ı Mimâriye, Sanâyi Ulûm ve Fünûn, Usûl-i İdâre Uhuvvet-i İslâmiyye

	<p>Kurûn-ı Vusta'da Âlem-i İslâm ile Âlem-i Hıristiyaniyât Arasında Mukâyese</p> <p>Medeniyet-i İslâmiyye'nin Ehemmiyeti ve Avrupa Medeniyetine Olan Tesiri</p>
--	---

Tanzimat döneminde Ahmet Cevdet Paşa, hurafelerden arındırılmış bir İslâm Tarihi yazma girişiminde bulunmuş bu teşebbüs daha sonraki dönemlerde bu sahada yazılan İslâm Tarihi kitaplarına da öncü olmuştur. II. Meşrûtiyet döneminde devleti yıkılmaktan kurtaracak Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi fikri akımların olduğu bilinmektedir. Bu dönemde İslâmcılardan başka Batıcılığı savunan birçok aydın da İslâm Tarihi'yle yakından ilgilenmiş özgün eser yazmak yerine Oryantalistlerin eserlerini tercüme etmişlerdir. Bunlar içinde Abdullah Cevdet'in, İslâm dininin değerlerine karşı çıkan, Hz. Muhammed hakkında yanlış bilgilerin ve olumsuz ifadelerin yer aldığı Dozy'nin eserinin tercümesine, Osmanlı aydınları arasında o zamana kadar hiçbir esere gösterilmeyen bir tepki verilmiştir. Şikâyetler üzerine Dâhiliye Nezâreti eserin yasaklanmasına karar vermiştir. Bu olaydan sonra İslâm Tarihi'ni doğru anlatacak eserlerin ihtiyacı ciddi bir şekilde hissedilmiş ve içlerinde ders kitaplarının da bulunduğu çok sayıda İslâm Tarihi kitabı yazılmaya başlanmıştır (Kırmıt, 2020: 8).

II. Meşrûtiyet dönemi İslâm Tarihi yazımında gerek metot gerekse muhteva bakımından önemli yeniliklerin olduğu görülmektedir. 1909'da Târîh-i Osmânî Encümeni'nin kurulmasıyla başlayan modern tarihçilik anlayış ve metotları İslâm Tarihçiliğinde de kullanılmıştır. Nitekim Tarih'in her dalında olduğu gibi İslâm Tarihi'nde de nakil ve rivayet metodu terkedilerek tahlil ve tenkide dayalı bir anlatım yolu kullanılmıştır.

Müellifler sadece olayı nakletmekle kalmayıp belli olayları sebep sonuç ilişkisi içerisinde ele alıp yorumlamışlardır. Konuların tasnifinde olaylar, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, gerçekleştiği yıllara göre değil önem ve gelişme sırasına göre düzenlenmiştir. İslâm Tarihi kitaplarında, ilmî tarihçiliğin bir gereği olarak, tarihî bir olayı anlatmadan önce ona etki eden faktörlerin bilinmesi olayın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır, anlayışından hareketle İslâmiyet öncesi Arabistan'ın tarihi, kültürü ve medeniyeti ilk defa Meşrûtiyet döneminde ele alınmıştır (Çoğ, 2004: 137-142).

İslâm Tarihi kitaplarında ya konuların içinde veya kitapların sonunda İslâm medeniyeti konusuna yer verilmiştir. İslâm Tarihi kitaplarında İslâm medeniyeti konusunun işlenmesindeki amaçlardan biri Oryantalistlerin İslâm medeniyetinin Avrupa medeniyetinden geri kaldığı iddialarına cevap verme isteği; diğeri ise yeni bir medeniyet ve yeni bir toplum inşa etme düşüncesidir. Dönemin İslâm Tarihi müellifleri eserlerinde İslâm medeniyetinin Avrupa medeniyetinden geri olmadığına hatta Avrupa medeniyetinin oluşmasında İslâm medeniyetinin tesirleri olduğuna dikkat çekmişlerdir (Çoğ, 2004:141).

II. Meşrûtiyet dönemi İslâm Tarihi müelliflerinin İslâm Tarihi anlayışları, yazım metotları ve yöntemleri, dönemin İslâm Tarihi ders kitaplarının yazımında da etkili olmuştur. Nitekim bu dönemde okullarda okutulan İslâm Tarihi ders kitaplarında batıl inanç ve hurafelerden uzak, rivayetçi yazım yerine yorum ve eleştiriye dayalı, olayların sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirildiği modern tarihçilik yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ahmet Rıfat tarafından hazırlanan *Muhtasar Resimli Târîh-i İslâm*, Ali Seydi tarafından hazırlanan *Târîh-i İslâm* (Koray, 1952: 57), Ali Nüzhet tarafından hazırlanan *Yeni Küçük Târîh-i*

İslâm (Ali Nüzhet 1227, 1327, 1330) bu metotla hazırlanan kitaplardan bazılarıdır.

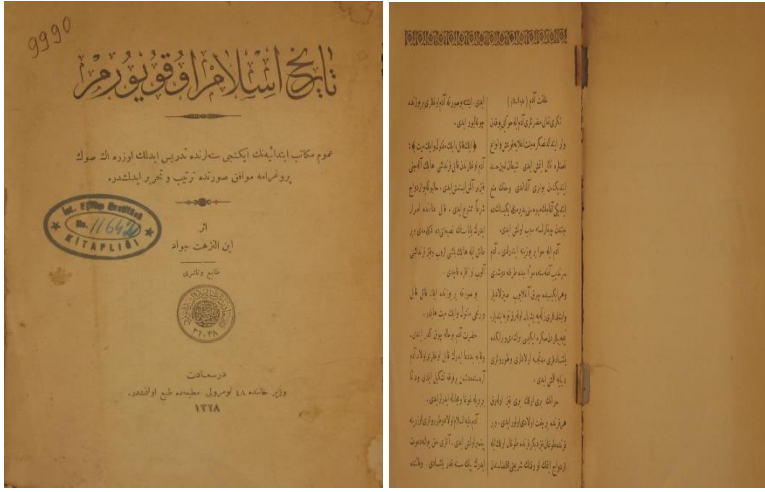
1. İbnü'n-Nüzhet Cevâd

Kimliği konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte coğrafya başta olmak üzere tarih ve dinî alanlarda önemli eserleri olan İbnü'n-Nüzhet Cevâd'ın ismi kaynaklarda Ali Cevâd olarak da geçmektedir (Çalışkan, 2019: 13). Ali Cevâd Tosyalı Yanya Defterdarı Reşîd Efendizâde Mehmed Emin Nüzhet Efendi'nin oğlu, meşhur şairlerden Üsküdarlı Sâffî'nin de ağabeyidir (İnal, ty; 1557). İstanbul'da Mekteb-i Harbiye'de okuyan Ali Cevâd, R. 1296 (M.1880) yılında piyade subayı olarak mezun olmuş daha sonra askerî ve mülkî okullarda coğrafya (Ceylan, 2018: 242-243) ve Tarih muallimliği (BOA. MF. İBT. 50-80) yapmıştır Ali Cevâd, muallimliğinin yanı sıra askerî görevlerde de bulunmuş sırasıyla piyade yüzbaşısı, piyade kolağası, Hamidiye Taburu binbaşısı ve Bursa Redif Alayı kaymakamı olmuştur (Başar, 2009; 268). II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra sürgüne gönderilen Ali Cevâd, genel aften yararlanarak İstanbul'a dönmüş 1908 yılında emekli olmuştur (İhsanoğlu vd. 2000: 460). 1916 yılında vefat eden Ali Cevâd, Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir (Mehmet Tahir, 1975: 30).

20. yüzyılın başlarında akademik düzeyde yapılan ilk coğrafya çalışmalarında yer alan Ali Cevâd, bu sahada önemli eserler vermiş ve bu eserleriyle Türkiye coğrafyasına önemli katkılar sağlamıştır (Ceylan, 2018:246-253). Tarih sahasında ve dinî sahada da eserler vermesine rağmen *Memâlik-i Osmaniye'nin Târih ve Coğrafya Lügati* isimli eseri onun coğrafyacı kimliğini öne çıkarmıştır Ali Cevâd, İslâm Tarihi ve Osmanlı Tarihi alanında da eserler kaleme almıştır. *Ravzatü'l-Enbiyâ, Mükemmel Osmanlı Târîhi, Şehzade Şehîd Mustafa, Târîhin Kanlı Sayfaları, Târîh-i Vaka-i Mühimme, Muhtasar Târîh-i İslâm, Musavver Târîh-i İslâm ve Mehd-*

i Medeniyet-i Arabistan (Ağırman, 2005: 492; Başar, 2009: 268) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

2. İbnü'n-Nüzhet Cevâd'ın *Târîh-i İslâm Okuyorum* adlı İslâm Tarihi Kitabı

Resim 1: Kitabın kapağı Resim 2: Kitabın ilk sayfası

Târîh-i İslâm Okuyorum kitabının kapak sayfasında yer alan “*Umûm Mekâtib-i İbtidâiyenin ikinci senelerinde tedrîs edilmek üzere son proğrama muvâfık sûrette tertîb ve tahrîr edilmiştir*” kaydından da anlaşıldığı üzere kitap, Umûm Mekâtib-i İbtidâiye'nin ilk kademesi olan Devre-i Ūlâ'nın 2. sınıfında okutulmak üzere 1913 yılında yayımlanan Tedrîsât-ı İbtidâiye Kânûn-ı Muvakkatı ders müfredatına uygun olarak hazırlanmıştır. R. 1328 (M.1912-1913)'de İstanbul'da Vezir Hanı'ndaki 48 numaralı matbaada basılan kitap-her bir sayfa iki sütuna bölünmüş halde- toplam 30 sayfadan oluşmakta olup küçük boydudur. Eserin farklı kütüphanelerde nüshalarına rastlanmaktadır. Bu çalışmada İSAM Kütüphanesine 297.9 NÜZ.T yer numarasına kayıtlı nüshadan yararlanılmıştır.

20. yüzyılın başlarından itibaren etkili öğrenme metotlarından olmak üzere ders kitaplarında harita, şema, fotoğraf, resim vb. görsellerin kullanılması ilköğretim için hazırlanan İslâm Tarihi ders kitaplarında da görülmektedir. Bu kitapta *Medâin'deki Kistrâ-yı Acem'in Sarayının Harâbesi, Medîne-i Münevvere, Mekke-i Mükerreme, Câmî-i Ömer, Şâm-ı Şerîf, Bağdâd, Kurtuba Câmii, el-Hamrâ Sarayı, İsbiliyye'de el-Kasr Sarayı* olmak üzere 9 görsele yer verilmiştir.

Târîh-i İslâm Okuyorum kitabı *bâb* (bölüm)lara ayrılmış olup birinci bölüm hariç diğer bölümlerin başında numaralandırma yapılmıştır. Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Dördüncü bölümden sonra, bir bölüm başlığı altında olmaksızın, "İslâm Medeniyeti" başlıklı bir kısım vardır. Bölümler ve içerdikleri konular şunlardır:

Birinci Bölüm²	<ol style="list-style-type: none">1. Hilkat-i Âdem ('aleyhisselâm)2. İlk Kâtil, İlk Maktûl ve İlk Meyyit3. Kâbe'nin Binâsı4. İdrîs ('aleyhisselâm)5. Tûfân-ı Nûh6. Âd ve Semûd Kavîmleri7. İbrâhim ('aleyhisselâm)8. Kureyş Kabîlesi9. Fîl Vak'ası ve Abdülmuttalib
----------------------------------	---

² Kitapta bölüm numarası ve bölüm başlığı konulmamıştır.

	10. Hârikulâde Vekâyi', Vilâdet-i Muhammediye, Sabâvet-i Muhammediye, Şebâbet-i Muhammediye
Bâb-ı Sâni (Zuhûr-ı Dîn-i İslâm)	1. Nübüvvet-i Muhammediye 2. İlk Hicret, Medine'de Dîn-i İslâm 3. Hicret-i Seniyye 4. Gazavât, Haccü'l Vedâ ve İrtihâl-i Nebî 5. Kur'ân-ı Kerîm 6. Hadîs-i Şerîf 7. Evlâd-ı Kirâm 8. Ezvâc-ı Mutahharât
Bâb-ı Sâlis (Devr-i Hulefâ; Hulefâ-yı Râşidîn)	1. Hazret-i Siddîk-ı A'zam 2. Hazret-i Ömerü'l-Fârûk 3. Hazret-i Osman Zinnûreyn 4. Hazret-i Ali 5. Hulefâ-yı Emevî 6. Hilâfet-i Âl-i Abbâs 7. Endülüs Devlet-i Emeviyyesi
Bâb-ı Râbi' (Tevâif-i Mülûk)	1. Tevâif-i Mülûk 2. Benî Ağleb Devleti 3. Devlet-i Fâtımiyye

	<ol style="list-style-type: none">4. Devlet-i Eyyûbiye5. Âl-i Büveyh Devleti6. Devlet-i Selçûkiyye7. Tatar Hanları8. Cengiz ve Âl-i Cengiz9. Timurleng
--	---

Değerlendirme ve Sonuç

II. Meşrûtiyet dönemi ilköğretiminde İslâm Tarihi konuları, daha önceki dönemlerde de olduğu gibi İslâm Tarihi adını taşıyan bir ders başlığı altında değil, Malumât-ı Diniyye ve Tarih dersi içinde üniteler halinde işlenmekteydi. Bununla birlikte İslâm Tarihi konularının okutulması için müstakil kitaplar hazırlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde rüşdiyelerde tarih ve coğrafya öğretmenliği yapan İbnü'n-Nüzhet Cevâd tarafından ilköğretimde okutulmak üzere hazırlanan *Târîh-i İslâm Okuyorum* bu kitaplardan biridir.

Târîh-i İslâm Okuyorum isimli kitapta, ilköğretimin ilk kademesinde okutulmak üzere hazırlandığı için öğrencilerin yaş özellikleri ve hazırbulunuşlukları göz önünde tutularak oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Tarihî olay ve kişiler ile ilgili bilgiler akılda kalacak şekilde oldukça kısa bir biçimde aktarılmıştır.

Târîh-i İslâm Okuyorum isimli kitapta öğretim metodu olarak her ne kadar “sunuş yoluyla öğretim metodu” kullanılmışsa da konuların hemen ardından öğrencilerin bilgilerini pekiştirmek

gayesiyle cevabı birkaç kelimededen oluşan *vazife* başlığı altında soru cevap bölümü bulunmaktadır. Kitabın bazı yerlerinde, öğrencide hem merak uyandırmak hem de bıkkınlığın önüne geçmek için İslâm Tarihi temalı görsellere yer verilmiştir.

II. Meşrûtiyet dönemi İslâm Tarihi yazımında yeni bir metot olarak kaynak gösterimi sayfa içinde veya sayfa sonunda dipnot olarak uygulanmıştır (Çoğ, 2004: 142). İbnü'n-Nüzhet ise bilgi kaynaklarını göstermek amacıyla, sayfa altında dipnot kullanmamış kitap sonunda da kaynakçaya yer vermemiştir.

Târîh-i İslâm Okuyorum isimli kitapta geleneksel dinî terminoloji kullanılmıştır. *Hazret-i Peygamber'in mübârek ağızlarından, Fahr-i Kâinat-ı 'Aleyhi Ekmel-i Tahiyât Efendimiz Hazretleri, Eşref-i Benî Âdem Hazretleri* örneklerinde olduğu gibi saygı ifadesi, çoğul eki ile ifade edilmiştir.

88

Yazar, klasik İslâm Tarihi ve II. Meşrûtiyet dönemi İslâm Tarihi yazıcılığında olduğu gibi İslâm Tarihi'ni insanlığın atası ve ilk peygamber olan Hz. Adem ile başlatmış, Hz. Muhammed de dahil, peygamberlerden bahsederken, peygamberlik dinî teması esas olmak üzere peygamberlerin insanî ve sosyal yönüne dikkat çekmiş, insanlık tarihine katkıları üzerinde durmuştur. Ayrıca İslâm Tarihi'nde yaşanan olaylar sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir.

II. Meşrûtiyet dönemi İslâm Tarihi yazıcılığında görülen kitabın içinde veya sonunda İslâm medeniyetine yer verilmesi geleneği bu kitapta da görülmekte olup kitabın sonunda *İslâm Medeniyeti* başlıklı bir konuya yer verilmiştir. Konunun içeriği ve anlatımında kullanılan dil öğrencilerin eğitim öğretim kademelerinin üzerindedir. Ayrıca konunun sonunda *Vazife* kısmının bulunmayışı bu kısmın öğrenciler için değil, dersin öğretmenine materyal olarak hazırlandığını düşündürmektedir. Bu

kısımda İslâm medeniyetinin oluşumu, nitelikleri, Batı karşısındaki üstünlüğü ile günümüz Avrupası'nın oluşumundaki katkıları üzerinde durulmuştur.

Kaynakça

Ağırman, Cemal (2005). "Tarih ve Tabakat Kitaplarında Üsküdarî, Nisbesiyle Anılıp Adından Söz Ettiren Üsküdarlı Bilginler". *Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004) Bildiriler*. (Ed. Zekeriya Kurşun vd.). İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları. C.2, s. 485-512.

Akyüz, Yahya (1997). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

Ali Nüzhet (1227). *Yeni Küçük Târîh-i İslâm*. İstanbul: Hürriyet Matbaası.

Ali Nüzhet (1327). *Yeni Küçük Târîh-i İslâm*. İstanbul: Kasbar Matbaası.

Ali Nüzhet (1330). *Yeni Küçük Târîh-i İslâm*. İstanbul: Kasbar Matbaası.

Ali Seydi (1326). *Târîh-i İslâm*. İstanbul: İkdâm Matbaası.

Baş, Eyüp (2011). "Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi". *Dini Araştırmalar*. C.14, S.39, s. 20-49.

Başar, Fahameddin (2009). "Üsküdar'da Medfun Tarihçiler". *Üsküdar Sempozyumu (6-9 Kasım 2008) Bildiriler*. (Ed. Zekeriya Kurşun vd.). İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları. C. 6, s.249-275.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezâreti, Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kalemî [MF.İBT]*. No.50, Gömlek No. 80.

Bursalı Mehmed Tahir (1975). *Osmanlı Müellifleri*. (Haz. İsmail Özen). C.3, İstanbul: Meral Yayınevi.

Gelişli, Yücel (2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri. *Türkler Ansiklopedisi*. C.15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 35-43.

Hızlı, Mefâil (2008). "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 17, S.1, s.25-46.

Ceylan, Mehmet Akif (2018). "Ali Cevad'ın Hayatı ve Türkiye Coğrafyası'na Katkıları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.11, S.61, s.241-254.

90

Çalışkan, Hamit (2019). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Geçiş Döneminde Kullanılan Coğrafya Ders Kitaplarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çoğ, Mehmet (2004). *II. Meşrûtiyet Dönemi İslam Tarihçiliği (1908-1918)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğanay Kaya, Fatma (2010). Rüştîye Mekteplerinde Tarih Dersi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. S. 25, s. 107-119.

İbnü'n-Nüzhet Cevâd (1328a). *Târîh-i İslâm Okuyorum*. Dersaadet: Vezir hanında 48 Numaralı Matbaa.

İbnü'n-Nüzhet Cevâd (1328b). *Telhîs-i Târîh-i İslâm*. Dersaadet: Vezir hanında 48 Numaralı Matbaa.

İbnü'n-Nüzhet Cevâd (1329). *Târîh-i İslâm'a Bir Nazar*. İstanbul: Kasbar Matbaası,

İhsanoğlu, Ekmeleddin vd. (2000) .*Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*. C.2, İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür araştırma Merkezi.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (t.y). *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. C. 3 /7.

Kırmit, Ömer Faruk (2020). *Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960)*,Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Koray, Enver (1952). *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Maârif-i Umûmiye Nezâreti (1329a). *Tedrîsât-ı İbtidâiye Kânûn-ı Muvakkatı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Maârif-i Umûmiye Nezâreti (1329b). *Mekâtib-i İbtidâiyyede Ders Müfredatı: Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Maârif-i Umûmiye Nezâreti (1329c). *Mekâtib-i İbtidâiyyede Ders Müfredatı: 3,4,5,6 Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Mahmud Cevâd (1338). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*. Matbaa-i Âmire.

Ek-1: Eserin Latin Harflerine Çevirisi

TÂRÎH- İ İSLÂM OKUYORUM

Umûm Mekâtib-i İbtidâiyenin İkinci Senelerinde Tadrîs Edilmek Üzere Son Programa Muvâfık Sûrette Tertîb ve Tahrîr Edilmiştir.

Eser

İbnü'n-Nüzhet Cevâd

92

Tâbî' ve Nâşiri

Tefeyyüz Kütüphânesi

Dersaâdet Bâb-ı âlî Caddesi'nde Numero 36, 37

Dersaâdet Vezir Hanı'nda 47 Numerolu Matbaada Tab' Olunmuştur.

1328

[3] Hilkat-i Âdem ('Aleyhisselâm)

Tanrı Teâlâ hazretleri Âdem ile Havvâ'yı yoktan var ettikten sonra Cennet-i A'lâ'ya koymuş ve envâ-i nimetlere nâil etmiş idi. Şeytânü'l-la'în hased ettiğinden bunları aldattı ve Hakk'ın menettiği ağacın meyvesini yedirmekle ikisinin de Cennet'ten çıkarılmasına sebep olmuş idi.

Âdem ile yeryüzüne indirildi. Âdem Serendib Adası'na, Havvâ Cidde tarafına düştü ve her ikisi de çok ağlayıp sızladılar ve işledikleri zelleye pişman olarak tevbe ettiler. Nice yıllardan sonra ikisi birleşti ve birlikte yaşadıkları müddetçe evlatları ve torunları dünyâya gelmiş idi.

Havvâ'nın biri erkek biri kız olarak her karında bir çift evlâdı olur idi. Ve bir karında doğan kız diğer karında doğan erkek ile izdivâç etmek o vaktin şerîatı iktizâsından idi. İşte bu sûretle Âdemoğulları yeryüzünde çoğalıyor idi.

İlk Kâtil, ilk Maktûl ve İlk Meyyit: Âdemoğullarından Kâbil karındaşı Hâbil'in alacağı kızı almak istemiş idi. Halbûki bu izdivâç şer'an memnû idi. Kâbil inadında ısrar ederek babasının nasîhatini de dinlemedi ve bir taş ile Hâbil'in başını ezip ve kız karındaşını alıp uzaklara kaçtı.

Bu sûretle yeryüzünde ilk kâtil Kâbil ve birinci maktûl ve ilk meyyit Hâbil'dir.

Hazret-i Âdem bu hâle çok keder etti. Ve Kâbil'e beddua ederek Kâbil oğulları evlâdları, evlâd-ı Âdem arasında düşman bir fırka teşkîl eyledi ve dâimâ birbiriyle kavga ve mücâdele ederler idi.

Âdem 'aleyhisselâm evlâdı ve torunları üzerine peygamber olmuş idi. Onları Hakk yoluna da'vet ederek bin sene kadar yaşadı.

Vefâtında [4] Serendib Adası'na defnolundu. Bir yıl sonra Havvâ anamız Cidde'de vefât etmiştir.

Kâ'be'nin Binâsı: Âdem 'aleyhisselâmın Şît nâm oğluna peygamberlik geldi. Şît 'aleyhisselâm Kâbe'yi taş ve balçıktan binâ etmiş idi.

İdrîs 'Âleyhisselâm: Âdemoğulları yeryüzünde çoğalıp bir kısmı âsî olmuş ve putlara tapmağa başladıklarından Cenâb-ı Allah, İdrîs 'aleyhisselâmı bunlara peygamber göndermiş idi.

Hazret-i İdrîs âsîlere doğru yolu gösterdiği gibi insanlığa lâzım olan elbise dikmeği yazı yazmağı öğretti.

İdrîs 'aleyhisselâmı Cenâb-ı Hakk diri iken göğe çekmiştir. İnsanlar ibtidâları mağara ve koğuklarda yaşarlar ve elbise yerine hayvan postları giyerler ve dâimâ kulübelerini de bataklıklar ve göller içinde yaparlardı.

Vazîfe 1: 1. İlk yaratılan insan kimdir? 2. İlk yaratılan kadın kimdir? 3. Bunlar nerede yaşıyorlar idi? 4. Cennet'ten niçün çıktılar? 5. Nereye indiler? 6. İnsanlar ne veçhile çoğaldılar? 7. Yeryüzünde ibtidâ kim ölmüştür? 8. İlk kâtil kim idi? 9. İlk insan, ilk kâtil, ilk maktûlü söyleyin? 10. Âdem 'aleyhisselâm kaç yıl yaşadı? 11. Mezarı nerededir? 12. Havvâ'nın mezarı nerededir? 13. Kâ'be'yi kim yaptı? İnsanlardan diri iken göğe çekilen kim idi? 14. İdrîs Peygamber insanlara neler öğretti? 15. İnsanlar ibtidâları nerelerde iskân ediyorlardı? 16. Ne giyerler idi?

Tûfân-ı Nûh: Nûh Peygamber zamânında âdemoğulları çoğalıp yeryüzünün her cihetine dağılmışlar, köy ve kasaba te'sîs etmişler idi. Bununla beraber Hakk'ın emrini tutmayıp doğru yoldan çıkarak Allah'a âsî olmuşlardı.

Nûh Peygamber bunları ıslâh için çok çalıştı ve bu uğurda dövüldü sövüldü ise de yine fütûr getirmeyip kavmini da'vetinden geri kalmaz idi. Nihâyet seksen kişiden başkası îmâna gelmediğinden Hakk Teâlâ yeryüzünü suya gark [5] etti. Sular en yüksek tepeleri bile aştı. Bu hâl beş aydan ziyâde sürmüştü idi. Buna Nûh Tûfânı derler.

Hazret-i Nûh ile müminler Nûh'un emr-i Hakk'la yapmış olduğu gemiye binerek kurtulmuşlardır. Gemide müminlerin cümlesi telef olup yalnız Nûh'un üç oğlu hayatta kalmışlar idi ki sonradan insanlar bu üçünden türemiştir. Bunun için Nûh'a İkinci Baba derler.

Tûfân ile Âdem'in yaratılması arasında 15 asır geçmiştir. Tûfân bittikten sonra Nûh'un teknesi Cudi Dağı'na inmiş idi. Dağın dibinde Semânîn isminde bir köy yaptılar.

Âd ve Semûd Kavîmleri: Tûfân'dan sonra yine insanlar azdılar içlerinde fenâlık çoğaldı. İlâh'ı tanımaz oldular. Bunlar içinde en ziyâde fenâlığı irtikâb edenler Âd ve Semûd kavîmleri idi. Cenâb-ı Hakk kavm-i Âd'a Hûd ve kavm-i Semûd'a Sâlih peygamberleri göndermiş idi. Bunlar da yola gelmediler ve peygamberlere çok ezâ ve cefâ ettiler. Nihâyet bu kavîmler gadaba uğradılar. Kavm-i Âd'ı bir şiddetli rüzgâr ve Semûd'ı dehşetli sadâ helâk etmiştir.

Vazîfe 2: 1.Tûfân nedir? 2. Ne sûretle vukû' bulmuştur? 3. Nûh 'aleyhisselâm nasıl kurtuldu? 4.Tûfân ne kadar sürdü? 5. Nûh teknesi nereye inmiştir 6. Nûh'a niçün İkinci Baba derler? 7. Hilkat-i Âdem ile Tûfân arası kaç yıldır? 8. Kavm-i Semûd'a kim peygamber idi? 9. Kavm-i Âd'ın peygamberi kim ve kavm-i Semûd'un peygamberi kim idi. 10. Bunlar ne sûretle helâk oldular?

İbrâhim ‘Aleyhisselâm: İbrâhim ‘aleyhisselâm nesli ‘İbrânî’dir. Bağdâd ile Şâm arasındaki çölde ikâmet eder ve kabîlesinin riyâsetini ifâ ederdi. Bir aralık Bâbil’deki Nemrûd’ı dîne da’vet için taraf-ı Hakk’tan peygamber ta’yîn olunarak Nemrûd’u doğru yola sevk etmek istemiş ise de Nemrûd müşârün-ileyhi ateşe atmağa teşebbüs ederek îmâna gelmemiş idi. [6] İbrâhim, oğlu İsmâil’i Mekke’nin olduğu mahale getirip bıraktı. İsmâil ‘aleyhisselâm orada büyüyüp Araplardan kız aldı orada oğlu, torunu çoğalıp Arap kavminin büyük bir şu’besinin cediti oldu. İşte Peygamberimizin soyu olan Kureyş kabîlesi İsmâil ‘aleyhisselâmın torunları idi.

Kureyş Kabîlesi: İsmâil ‘aleyhisselâm Mekke’de Cürhüm kabîlesinden kız alıp orada evlâd sâhibi olmuş ve her bir oğlu birer kabîlenin cediti olarak bu veçhile evlâd-ı İsmâil arz-ı Hicaz’da çoğalarak Mekke’ye sâhib olmuşlar idi. Teşkil ettiği soya da Arab-ı Müsta’rabe derler.

Evlâd-ı İsmâil’den Fihrin, Kureyş’te ayrıca bir büyük kabîlenin reisi oldu. Ve evlâdı ve ahfâdı dallanıp budaklanarak Kabîle-i Kureyş gâyet kalabalık bir familya hâline geldi.

Hazret-i Fahr-i Âlem sallallahü ‘aleyhisselâm Kureyş kabîlesinin Adnân şu’besinin Hâşimî kolundan gelmiştir ve Âdem’den beri gelen nûr-ı Muhammedî kabîle içinde Efendimizin dedeleri alınında görülüyor ve kabîle kollara şu’belere ayrıldıkça ecdâd-ı peygamberi olan zât alınındaki o lekelerden seçiliyor idi.

Fîl Vak’ası ve Abdülmuttalib: Öteden beri Kâbe’nin muhâfazası ve Mekke’nin riyâseti Kureyş kabîlesine münhasır idi. Bu cihetle Kureyşler Araplar beyninde pek imtiyâzlı ve i’tibârlı bir kabîle idi. Mekke riyâseti Abdülmuttalib’e geldiği zamân Yemen’den Ebrehe isminde birisi askerlerle gelip Kâbe’yi yıkmak

istemiş idi ve askerinin önünde büyük bir fil vardı. Bu filden dolayı bu askere Ashâb-ı Fîl derler.

Ebrehe Mekke'ye girmezden evvel Ebâbîl kuşlarının emr-i Hakk'la bıraktığı taşlar ol kavmi helâk etmiştir. Ebrehe askerinin helâki üzerine Mekke [7] kurtuldu. Araplar bu seneye Fîl Senesi diye isim koydular; Zira Araplar her seneyi böyle meşhûr vukû'âtle bilirler idi. Târîh başları yoktu.

Hârikul'âde Vekâyi': Târîh-i mîlâdînin beş yüz yetmiş birinci senesi nîsânı içinde yeryüzünde pek büyük vak'alar zuhûr etmiş idi. Bunların cümlesinin bir âna tesâdüf etmesi herkesi şaşırttı ve korkuttu.

Resim 1: Medâin'deki Kistrâ-yı Acem'in sarayının harâbesi

Mecûsîlerin bin yıldan beri yanmakta olan ateşgedeleri birdenbire sönuverdi. Semâve Gölü yere batıp diğerk bir mahalde yeniden bir göl [8] çıktı. Acem Pâdişâhı'nın Medâyin'deki cesîm sarayının şehneşînleri yıkıldı. Hâsılı cihân halkını büyük bir hayret istîlâ edip bunun esâsını bir türlü anlayamadılar. Bazı büyücüler büyük bir vak'aya, bir inkılâba delâlet ettiğini haber vermişlerdir.

Vazîfe 3: 1. İbrâhim 'aleyhisselâm hangi nesildendir? 2. Hangi kavme ba's olunmuştur? 3. Nerede ikâmet ederdik? 4. Oğlu kim idi? 5. Kureyş kabîlesi kimin zürriyetidir? 6. Nerede bulunuyorlardı? 7. Bu kabîle niçün i'tibârlı idi? 8. Fahr-i Âlem'in

dedeleri ne ile belli olur idi? 9. Niçün nesl-i İsmâil'e müsta'rabe derler? 10. Abdülmuttalib kim idi? 11. İbrâhim kimdir? 12. Ve nereden gelmiştir? 13. Ashâb-ı Fîl kime derler? 14. Ashâb-ı Fîl nasıl helâk oldu? 15. Bu seneye ne derler? 16. 571 senesi nîsânında ne gibi vak'alar oldu? 17. Büyücüler buna ne derler?

Vilâdet-i Muhammediye: İşte hârikulâde hâlerin zuhûru bâ'is-i sa'âdet-i dâreyn olan Fahr-i Kâinat-ı 'aleyhi ekmelü't-tahiyât Efendimiz hazretlerinin dünyâyâ teşrîflerini haber veren vekâyî-i fevk'alâdeye işâret ve alâmet idi

Fahr-i Kâinat, Abdullah'ın oğlu Abdullah'ın sulbünden Mekke'de dünyâyâ geldi. Vâlideleri Âmine binti Vehb, gebelik zahmını çekmemiş ve doğururken hiçbir ağrı sızı duymamıştır.

Sabâvet-i Muhammediye: Hazret-i Muhammed 'aleyhisselâm vâlidesi tarafından bedevî bir süt anaya tevdi edildiğinden birkaç sene Benî Sa'd diyârında yaşamış ve altı yaşında iken vâlidesi Âmine vefât ederek dedesi Abdülmuttalib bağrına basmış idi. Abdülmuttalib'in vefâtında himâyet ve sahâbetini amucası Ebû Tâlib deruhde etti.

Şebâbet-i Muhammediye: Hazret-i Muhammed şebâbet âlemine geldiği zamân Hadîce isminde zengin ve dul hatun ile izdivaç eyledi ve bu kadının mâlıyla ticâret için Şâm-ı şerîfe azîmet etti ise de yolda Nastûra ismindeki bir râhibin ihtârı üzerine geri dönmüştür. Ve evvelce de bir defa amucası ile birlikte ticârete çıkmışlar ve ol vakitte Râhib [9] Bahîra'nın tavsiyesi üzerine avdete mecbûr olmuş idi. Ahlâkının güzelliği, doğruluğu sebebiyle kabîlesi ve belki umûm Arap milleti içinde Hazret-i Muhammed 'aleyhisselâm pek sevimli ve i'tibârlı idi. Bir müşkil iş zuhûrunda kendisine mürâca'at ederler ve tedbîriyle amel ederek müstefid olurlar idi.

Hakk Teâlâ Hazretleri Habîb-i Ekrem'in nûrunu nice bin asırlar evvel halk buyurmuş o zamândan beri evlâdan evlâda intikâl ederek nihâyet sâhibinin alnında karar kılmış idi.

Âhir zamânda Hâtemü'l-Enbiyâ'nın geleceği kütübü'l mukaddesede mevcûd olduğu gibi Arabistan'da teşrîfinin yakın olduğunu bilenler dahi var idi.

Hatta bu gelecek Peygamberin Kureyş içinde ahlâkının güzelliği ve doğruluğu cihetiyle mahbûb-ı kulûb olan Hazret-i Muhammed olduğunu kestirenler bile vardı.

Hazret-i Muhammed 'aleyhisselâm kırk yaşına yaklaştığı zamâlar kendinde bazı hârikulâde hâller zuhûra gelir idi. Mesela kulağına yâ Muhammed deyü bir ses gelir ve gözüne bazı hayâlât görünür idi. Bu hâller ol Hazret'e bazı mertebe havf ve dehşet verdiğinden Hazret-i Hadîce'ye beyân-ı hâl ile dertleşir ve hâleşir idi. İşte bu gibi hâlât, vehm ve hayâlât olmayıp nübüvvet-i Muhammediye'nin mukaddimleri ve müjdecileri idi.

Vazîfe 4: 1. Fahr-i kâinât'ın dünyâyâ geldiğini beyâ eden işâret ve alâmetler ne idi. 2. Hazret-i Muhammed'in babası kim idi? 3. Vâlidesinin ismi ne idi? 4. Büyük pederleri kim idi? 5. Nerede büyüdü? Vâlidesi vefât ettikten sonra kimin yanına gitti? 6. Abdülmuttalib'den sonra sahâbet eden kimdi? 7. Kimi nikâh ile aldı? 8. Ticâet için nereye gitti? 9. Şâm'a girmemeyi kim tavsiye etti? 10. Hazret-i Muhammed'i niçün severler idi? 11. Kırk yaşına yakın ne gibi hâller vukû'a gelir idi? 12. Bu hâller neye delâlet ederdi?

[10] İkinci Bâb

Zuhûr-ı Dîn-i İslâm

Nübüvvet-i Muhammediye: Eşref-i Benî Âdem hazretleri kırk yaşına bastıklarında kendilerine nübüvvet geldi ve yeni bir şerî'atle ins ve cinne ba's olundu. Bu dîne Dîn-i İslâm ve dâhil olanlara Müslümân derler. En evvel Müslümân olan erkeklerden Hazret-i Ebû Bekirü's-sıddîk ve kadınlardan Hadîcetü'l-kübrâ ve çocuklardan Hazret-i Ali radiyallahu anhüm hazretleridir.

Hazret-i Peygamber üç yıl kavmini gizli gizli dîne da'vet eder idi. Üç seneden sonra âşikâre da'vet için âyet nâzil olduğundan artık âşikâre olarak halkı da'vete başladı. İste bu hâl de risâletin başlangıcıdır.

Müslümânlar günden güne çoğalıyorlar idi bu sebeble Dîn-i İslâm da kuvvet bulmağa başladı. Hele Hazret-i Hamza ve onu müteâkib Hazret-i Ömer'in İslâm olmaları Müslümânlar için bütün bütün kuvvet-i kalb oldu. Âşikâre ezan okumağa ve cemaatle namâz kılmağa başladılar.

İlk Hicret: Müslümânların çoğalması Mekke'de müşriklerin pek ziyâde canlarını sıkıyor idi. Hele kendi dînlerinin bâtil olduğuna dâir nâzil olan âyet-i kerîmeden büsbütün hiddetlendiler ve artık İslâmlara hakârete ve ezâ ve cefâyâ başladılar. Bunun üzerine isteyenlerin Habeş'e hicret etmeleri fermân buyruldu. Bu cihetle birçok Müslümânlar âileleriyle birlikte Habeşistan'a giderek orada hüsn-i kabûl ve i'tibâr görmüşlerdir.

Kureyş müşrikleri Müslümânları daha ziyâde sıkıştırmak için Hâşimîlerle kat-ı münâsebet ederek alış verişi ve onlarla lutf ve ihtilâtı kestiler. İslâmlar Şa'b-ı Ebû Tâlib denilen mahallede dört sene mahsûr gibi kaldı.

Medîne'de Dîn-i İslâm: İslâmiyet Medîne'ye dahi intişâr eyledi ve az zamân içinde Medîne'nin Evs ve Hazreç kabîlesi kâmilen Dîn-i İslâm'ı kabul ederek Müslümânlara yardım etmeği ve Medîne'ye Hicret-i seniyye vukû' bulur ise yer göstermeği ta'ahhüd eylediler. [11] İlk defa Müslümân olan Medîneliler memleketlerine avdetlerinde neşr-i Dîn-i Mübîn için çok gayret etmişlerdir. Bu aralık Hazret-i Hadîce ve Ebû Tâlib birbirini müteâkib rihlet ettiklerinden bu senenin ismine de Senetü'l Hüzn denilmiştir.

Hicret-i Seniyye: Medîne'de İslâmiyet'in kuvvetlenmesi üzerine Mekke'de bulunan Müslümânların Medîne'ye hicretleri karar tahtına alındı ve yavaş yavaş herkes Medîne yolunu tuttular. En nihâyet Hazret-i Peygamber ile Ebâ Bekir es-Sıddîk ber-mûcib-i vahy-i İlâhi Mekke'den Medîne'ye hicret buyurmuşlardır.

Resim 2: Medîne-i Münevvere

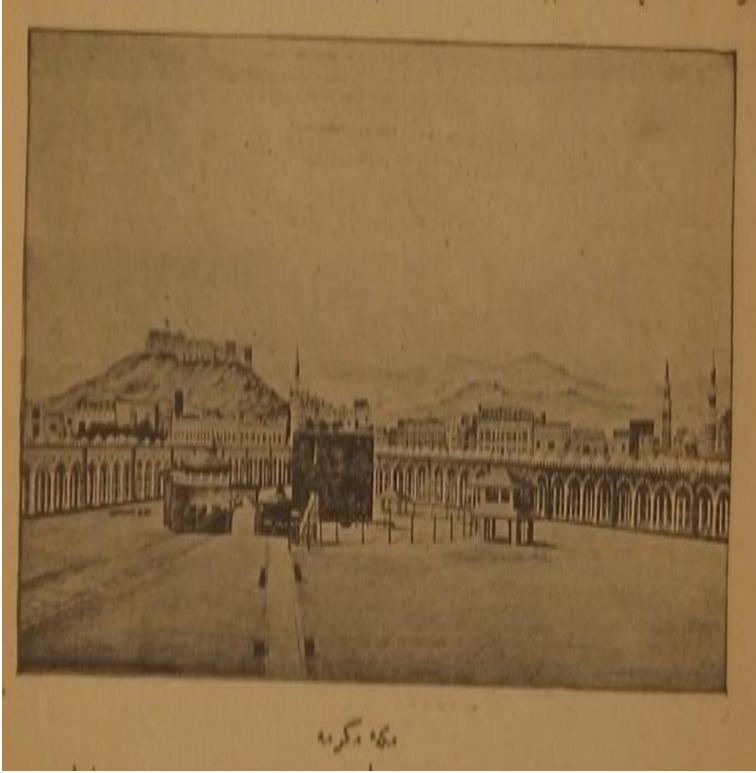
Ehl-i Medîne, Resûlullah'ın vusûlü günü âdetâ bir bayram gibi şenlik yapmışlar ve ilâhi ve kasîdelerle karşılamışlardır. Mescîd-i Kubâ'yı te'sîs eyledikten sonra Medîne'de Ebâ Eyyûb el-Ensârî'nin hânesine misâfir oldular ve bir müddet orada kaldılar. Bu hicrete Hicret-i Sâniye derler.

[12] **Vazîfe 5:** 1. Nübüvvet kaç yaşında geldi? 2. İlk defa kimler Müslümân oldular? 3. Risâlet-i Muhammediye ne zamândır? 4. Ne vakit âşikâre namâz kılınmağa başladı? 5. İlk defa nereye

hicret ettiler? 6. Kureyş niçün Müslümânlarla kat'-ı münâsebet eylediler? 7. İslâmlar nereye kapandılar? 8. Medîne'de İslâm ne sûretle intişâr eyledi 9. Hangi kabîlelerde İslâmiyet intişâr etti? 10. Senetü'l Hüzn niçün denilir? 11. İkinci hicret nereye vukû' buldu? 12. Medîne'de nereye misâfir oldular? Evvela hangi mescîdi te'sîs ettiler?

Gazâvât: Hicret-i seniyyenin yılında müşriklerle gazâ için emr-i ilâhî sudûr ettiğinden Hazret-i Peygamber ashâb-ı kirâm ile birçok kere müşriklerle gazâ etmişlerdir.

Gazâların en meşhûrları Bedir, Uhud ve Hendek gazâlarıdır. Bedir'de Ebû Cehîl-i la'în tepelendi. Uhud'da Hazret-i Hamza şehîd oldu.

Resim 3: Mekke-i Mükerrreme

Hendek cenginden sonra tecâvüzî harekete başladılar hatta Hudeybiye Mütârekesi'nin senesinde dehşetli [13] bir ordu ile Mekke üzerine hareket olunarak bir cihetten sulhen diğer cihetten harben Müslümânlar Mekke'ye dâhil olarak ol belde-i mübâreke Müslümânların eline geçti. Mekke'nin fethinde umûmen müşriklere afv-ı umûmî i'lân olundu. Reîs-i müşrikîn olan Ebû Süfyân ile daha bazı kimseler İslâm ile müşerref olduğu gibi Syyidü'l- mücâhidîn hazretlerinin hüsn-i mu'âmelesini, merhametini görenler birer birer İslâm'a dâhil olmuşlardır.

Mekke'nin fethinden Taîf, Huneyn gibi birkaç gazâ daha vukû'a geldi. Bu cihetle Arabistan'ın her yerinde Müslümânlık intişâr ederek İslâmlar çoğaldı ve Dîn-i Mübîn'i takviye için cihet-i ashâptan münâsipleri gönderildi.

Haccü'l- Vedâ ve İrtihâl-i Nebî: Hicretin onuncu yılında Hazret-i Peygamber yüz yirmi bin huccâc ile son haccını îfâ etmek üzere Mekke-i Mükerrreme'ye azîmet buyurdular. Ve bu hac esnâsında Müslümânlara birçok nasîhatler ve vasiyetler ederek vefâtlarının yakın olduğunu ümmetine haber verdiler. Ve onuncu sene-i hicriyenin rebîü'levvel ayının on ikinci gecesi âlem-i bekâya rihlet ettiler.

Bu kara haber ümmet-i Muhammed'e pek ziyâde te'sîr göstermiş idi. Sevgili Peygamberlerinden ayrıldıklarına sahâbe-i kirâm çok teessüf ettiler, ağladılar, sızladılar ve bundan sonra Kur'ân-ı Kerîm'i rehber ittihât ile Dîn-i Mübîn'in takviyesine çalıştılar.

Kur'ân-ı Kerîm: Kur'ân-ı Kerîm âyet âyet nâzil olarak yirmi üç senede tekâmül olmuş Müslümânların dünyevî ve uhrevî bir rehber-i hidâyetidir. Ulûm-ı evvelîni ve âhirîni câmi'dir. Ayetler

parça parça tomarlar üzerinde zeylî olduğu hâlde Hazret-i Sıddık zamân-ı hilâfetine hepsini bir yere cem' ile Mushaf-ı Şerîf vücûda gelmiş ve Hazret-i Osman Mushaf-ı Şerîf nüshalarını çoğaltarak etrâfa göndermiştir.

Hadîs-i Şerîf: Hazret-i Peygamber'in mübârek ağızlarından çıkan kelâm-ı hakikat beyânıdır ki **[14]** bunlar muhaddis denilen zevâtın hıfzında bulunur ve râvîleri hakkında icrâ-yı tedkîkât edilerek sıhhatine i'tinâ kılınır idi.

Ehâdîs-i şerîfe birçok kitaplarda cem' edilmiş ise de en mühim hadîs kitabı Buhârî-i şerîf ve Müslîm'dir. En çok hadîs rivâyet edenler Hazret-i Ayşe ile Ebû Hureyre ve İmâm Ali hazretleridir.

Evlâd-ı Kirâmı: Hazret-i Peygamber'in Fâtıma, Zeynep, Rukiye Ümmü Gülsüm nâmında dört kızı ile üç oğlu dünyâya gelmiştir. İbrâhim'den mâadâ evlâdının cümlesi Hazret-i Hadîce'den tevellüd etmiştir. İbrâhim'in vâlidesi ezvâc-ı mutahharâttan Mariye-i Kıptiye'dir.

Ezvâc-ı Mutahharât: Hazret-i Peygamber hâl-i hayatlarında menkûha ve câriye olarak on dört kadar kadın almış ise de Hazret-i Hadîce'yi cümleden ziyâde sever ve hâtırlarına riâyet ederler idi. Ve Hadîce'nin sağlığında başkasını almamışlar idi.

Vazîfe 6: 1. Meşhûr gazâlar hangileridir? 2. Bedir'de müşriklerden kim depelendi? 3. Uhud'da kim şehîd oldu? 4. İslâmlar ne zamân ta 'arruza başladılar? 5. Mekke ne sûretle fetholundu? 6. Müşriklere ne yolda mu'âmele edildi? 7. Haccü'l-Vedâ ne yolda ve hangi sene vukû'a gelmiştir? 8. İrtihâl-i Nebî ne zamân vukû' buldu? 9. İrtihâl-i Nebî Müslümânlara ne yolda te'sîr etti? 10. Kur'ân-ı Kerîm nasıl nâzil oldu? 11. Kaç sene sürdü? 12.

Mushaf'ı kim vücûda getirdi? 13. Mushaf'ın nüshaları ne zamân taaddüd eyledi?

[15] Bâb-ı Sâlis

Devr-i Hulefâ

Hulefâ-i Râşidîn, Hazret-i Sıddîk-ı Â'zam: İrtihâl-i tebeyyünden sonra ashâb-ı kirâm, Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk'a biyatle onu halîfe ta'yîn ettiler. Hazret-i Sıddîk hem Efendimiz'in kayınpederi ve hem de aşırı derecede dostu olduğundan herkes bu intihâbı cân u yürekten alkışladılar.

Hazret-i Sıddîk ilk halîfe-i peygamber oldu ve iki sene üç ay makâm-ı hilâfette bulunduktan sonra ve yalancı peygamberleri ve mürtedleri terbiye ettikten sonra irtihâl ederek Ravza-i Mutahhara'ya defin olunmuştur.

Hazret-i Ömerü'l- Fârûk: Hulefâ-yı Râşidîn'in ikincisi Hazret-i Ömer'dir.

Resim 4: Câmi-i Ömer

Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfeti Müslümânların şevket ve kudret devridir. Filhakîka bu halîfe [16] zamânında Müslümânlar Rûm ve İnan gibi iki büyük devletle muhârebe ederek İnan Devleti mahvolmuş ve bütün İnan ile Şâm, Kudüs ve bütün Suriye kıt'ası ve

tâ Kafkas dağlarına varıncaya kadar memâlik-i vesî'a ile Mısır ve Trablusgarb vilâyetleri feth ve teshîr olunarak devlet-i İslâmiye büyük bir devlet hâline tahavvül eylemiş idi. Hazret-i Ömer Kudüs'teki Rûmlara pek büyük müsâ'adede bulunmuş ve orada bir câmi-i şerîf binâ eylemiştir.

Bu kadar fütûhattan toplanan mâl ve mebâliğ ile İslâm'da vüs'at-i maişet geldiği gibi hazîne-i beytü'l-mâl-i Müslimîn de ağzına kadar dolmuş olduğundan Hazret-i Ömer erbâb-ı istihkâktan, dul kadınlara, yetimlere, hânedân-ı Ehl-i Beyt'e ma'aşlar tahsîs ve bunlara bakmak üzere bir kalem hey'eti teşkîl eylemiştir. Hilâfetinin onuncu senesi Hazret-i Ömer'i bir demirci çırağı şehîd etmiştir.

Hazret-i Osman-ı Zinnûreyn: Hazret-i Ömer'den sonra hilâfet dâmâd-ı Resûlullah olan Hazret-i Osman'a intikâl eyledi. Hazret-i Osman gâyet zengîn ve ihtiyâr olup Efendimizin iki kerîmesini aldığı için Zinnûreyn lakabına mazhar olmuş idi. Zamân-ı hilâfeti umûr-u mütegalibelerinin istîlâsı ve fesâd- dâhili ile geçmiş Emevîlere ziyâdece meyletmiş bâhusûs Mervân gibi bir müfside yüz vermesi Mushaf okurken şehâdetini mûcib olmuştur. Hazret-i Osman'ın en büyük hizmeti Mushaf-ı Şerîfleri teksîr etmesidir.

Hazret-i Ali: Hazret-i Osman'dan sonra dâmâd-ı Resûlullah İmâm Ali halîfe ta'yîn olundu. İmâm Ali gâyet âlim ve fâzıl ve bu milletin pek büyük bir âdemi idi. Ve Hazret-i Fâtıma'nın zevci olmak i'tibâriyle dâmâtlık şerefine dahi nâil olmuş idi.

Zamân-ı hilâfeti Şâm valisi Muâviye ile muhârebe ve mücâdelelerle geçti nihâyet ibn Mülcem nâmında bir [17] Hâricînin namâz kılarken hançer gadriyle şehîd oldu (Hicret 40).

Hazret-i Ali'den sonra oğlu İmâm Hasan'ın altı ay kadar makâm-ı hilâfette bulunmuş ise de Muâviye'nin tazyîki üzerine terk-i hilâfete mecbûr oldu. Hazret-i Hasan'ın ferâğıyla Hulefâ-yı Râşidîn devri tamâm olur.

Hulefâ-yı Emevî: Hazret-i Hasan hilâfetten çekilmesiyle Şâm valisi Muâviye bin Ebî Süfyân halife nâmını aldı Muâviye'nin te'sîs ettiği devlete Emevîye Devleti derler. Emevîler 90 seneden ziyâde makâm-ı hilâfette bulundular. Darü'l-hükûmetleri Şâm-ı şerîf şehri idi. İçlerinde Yezîd, Velîd gibi fâsıkları ve Ömer ibn Abdülazîz gibi Hulefâ-yı Râşidîn-i Müslimînin de bulunanlar da gelmiş idi.

Bunlar Alevîlere son derece düşman olduklarından hânedân-ı Ehl-i Beyt bu â'ileden çok cefâ çektiler. Bununla beraber İslâmiyet'in tevzî' ve intişârına hizmetleri de kâbil-i inkâr değildir. Emevîlerin devrinde hükûmet-i İslâmiye Çin'den İspanya'ya ve Sudan'dan Kafkasya'ya kadar büyümüş idi.

Resim 5: Şâm-ı Şerîf

Yezîd'in Kerbelâ'da İmâm Hüseyin hakkında revâ gördüğü mezâlim, nâmının ilelebet la'netle yâd olunmasına sebep olmuştur.

[18] Vazîfe 7: 1. Hulefâ-yı Râşidîn'in birincisi kimdir? 2. Efendimizin nesi idi? 3. Zamânında ne gibi vukû'ât oldu? 4. Kaç sene hilâfet etti? 5. Hazret-i Fârûk zamânında İslâm devleti nasıl idi? 6. Nereleri fethetti? 7. Kimlere ma'aş tahsîs eyledi? 8. Kim şehîd etti? 9. Hazret-i Osman'a niçün Zinnûreyn derler? 10. Kimlere yüz

vermiş idi? 11. Ne yolda şehîd oldu? 12. Hazret-i Ali kimle mücadele etti? 13. Hulefâ-yı Râşidîn kimle tamam oldu?

Abdülmelîk'in vezîri Haccâc-ı Zâlim'in döktüğü İslâm kanlarının hesabı rûz-ı mahşere kalmıştır. Haccâc, Abdülmelîk'in keskin bir kılıcı idi.

Emevîlerin son zamânlarında Âl-i Abbâs'tan zuhûr eden İmâm nâmına hareket eden Ebâ Müslim Horasânî Haccâc-ı Zâlim'e kan dökmekte rahmetler okutmuş ve âkıbet kılıcının kuvvetiyle hilâfeti Emevîlerin elinden alarak Ebû Abdullah es-Seffah'ı makâm-ı hilâfete geçirmiştir.

Hilâfet-i Âl-i Abbâs: Emevîlerin tevsî-i dâire-i İslâmiye'de hizmetleri görülmüş ise de menâfi'-i husûsiyeleri uğrunda her şeyi fedâ etmeleri evlâd-ı Resûl'e ihânetleri halkı kendilerinden soğutmuş olduğundan Ebâ Müslim'in da'veti kolayca husûl-ı maksûdu te'mîn eylemiş idi.

Emevîleri kan dökücülük ile Âl-i Beyt'e ihânetle ithâm eden Abbâsîler makâm-ı iktidâra geçtikleri zamân Emevîleri bu husûsta kat kat geçmişlerdir. Haccâc'ın döktüğü kan Ebâ Müslim'i ve Seffah'ın hunrîzliğine nazaran hiç mesâbesinde kalmıştır.

Rekâbet-i hânedân nokta-i nazarından Ehl-i Beyt hakkında Emevîlerin mu'âmelesi bir dereceye kadar kâbil-i ağmâz olabilir ise de Ehl-i Beyt'e mensûbiyetleri olan hânedân-ı Abbâs'ın bu muhterem âileye karşı işledikleri cinâyeti ne sûretle te'vîl edelim.

Abbâsîlerin en muhteşem devri Hârûn ile oğlu Memûn'un eyyâm-ı hilâfetleri idi. Ve Darü'l-Hilâfeleri olan Bağdâd Mansûr'un eser-i binâsıdır.

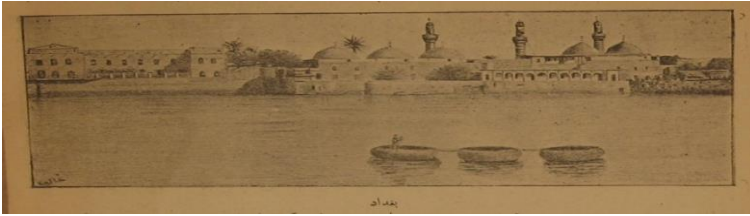
O esnâda Avrupa'da iki büyük devlet var idi. Biri garpta Şarلمان'nın diğeri de [19] şarkta Hârûn'un saltanatı idi. Hârûn

devrinin parlaklığı Şarlman'ınkinden kat kat fazla idi. Abbâsîlerin pâ-yı tahtı olan Bağdâd şehri dünyânın en muazzam şehri idi.

Hârûn devrinden sonra Abbâsîler gitgide zayıflayarak saltanatları birbirini takip eden tevâif-i mülûk elinde parçalanmış ve halîfeler yalnız bir kuru unvân ile kalmışlardır.

Tatar hanlarından Hülâgû Han Abbâsî Devleti'ni ortadan kaldırmış ve Bağdâd'ı baştanbaşa yakıp yıkmıştır.

Vazîfe 8: 1. Devlet-i Emevîye'yi kim teşkîl etti? 2. Emevî halîfeleri nasıl adamlar idi? 3. En iyisi kim idi? 4. Bunların ne gibi hizmetleri oldu? 5. Devlet-i Emevîye zamânında memâlik-i İslâmiye nerelere kadar büyüdü? 6. Âl-i Beyt-i Resûl'e ne gibi fenâlık ettiler? 7. Abdümelîk'in vezîri kim idi? 8. Haccâc nasıl adam idi? 9. Abbâsîlerin hilâfetine kim sebep oldu? 10. Emevîler ile Abbâsîlerin farkı ne idi? 11. Abbâsîler parlak devri kimin zamânıdır? 12. Avrupa'da diğer hangi hükûmet vardı? 13. Abbâsîlerin inkırâzına kim sebep oldu?

Resim 6: Bağdâd

Endülüs Devlet-i Emeviyesi: Endülüs kıt'ası İspanya cezîresi üzerinde olup ümerâ-yı nâmdârândan Tarık bin Ziyâd, Septe Boğazi'ndan geçerek Endülüs kıt'asını zabdedmiş ve sonra da Musa bin Nusayr buna iltihâk ile tekmîl cezîreyi bir Emevî vilâyeti sırasına koymuşlar idi. [20] Musa'dan sonra gelenler hep fütûhata devâm ederek Pirene Dağlarını aşip tâ Paris civârına kadar Fransa'yı baştanbaşa istîlâ eylemişlerdir. Sonraları buralara

bakılmadığından bir müddet Endülüs kendi kendine idare olunmağa başlamış ve bu kıt'a ümerâ-yı mahalliye elinde kalmış idi.

Emevîlerin inkırâzıyla tekmîl hânedân-ı Emeviyye'nin kîtâlinde hapisten kurtulan Abdurrahmân isminde bir Emevî prensi bir müddet Afrika çöllerinde serseriyâne dolaştıktan sonra Endülüs'e geçerek makam-ı hükümdâriye iclâs eyledi. İşte bu sûretle teşkîl eden devlete Endülüs Devlet-i Emeviyyesi nâmı verilmiştir.

Abdurrahmân, Endülüs'ü pek karışık ve iğtişâş içinde bulmuş olduğundan evvel emîrde dâhilî asâyişi te'mîn ettikten ve Abbâsîlerin ordusunu perîşan ve Astûrî krallarının haddini bildirdikten sonra tanzîm ve i'mâr-ı memlekete hasr-ı gayret ederek Endülüs'ü vilâyet ve sancak ve kazâlara taksîm ve her birine muktedîr me'mûrlar ta'yîn eylemiştir.

110

Endülüs'ün en parlak zamânı Hakem, Abdurrahmân, Hişâm'ın eyyâm-ı saltanatlarıdır. Bu devirde Endülüs'te ma'ârif ve sanâyi' ol derece terakkî etmiş ve memleketin her köşesi birer darü'l-ulûm hâline gelerek nice edîb, şâir ve kâtip ve hattatlar yetişerek Endülüs bir mekteb-i irfân hâline gelmiştir. Bundan mâ'adâ memleketin ekilmeden bir karış yeri görülmez ve mezra'âtı sulamak için küşâd olunan kanallar ve sâkiyeler suya ihtiyaç göstermez idi. Bugün harâb İspanya'da Arapların bıraktığı usûl-ı sâkî var ve hâlâ mer'î ve bâkîdir.

Sanâyi'-i mi'mâriye husûsunda Endülüslüler cihân-ı medeniyete numûneler göstermişlerdir. Arap âsârı olan mebâni-i meşhûrenin tertîb ve nukûşu ve sanâyi'-i mi'mâriyelerini bugün medenî ve müterakkî Avrupalılar hayretle nazar ederek bir mislini yapmaktan âciz kalmaktadırlar. Endülüs'ün şevket ve azameti Hakem devrinde nihâyet bulur. Hakem'den sonra Endülüs iktidârsızlara [21] hamiyetsizlere düştüğünden sefâhat ve fesâd

kapıları açılmış ve dâiye-i nefi istiklâle düşen hâinler İspanya Hıristiyan hükûmetlerinin ittifâkına mazhar olarak hasmına zafer bulmak için kaleler, memleketler vermeğe başlamış olduklarından az zamân sonra koca Endülüs Devlet-i Emeviyyesi parçalana parçalana nihâyet mahvolup gitmiştir. Endülüs mahvolduktan sonra bunun enkâzından zuhûr eden on bir küçük hükûmet içinde yalnız Gırnata'daki Benî Ahmer Devleti üç asır kadar pâyidâr olmuştur.

Resim 7: Kurtuba Câmii

Bu Benî Ahmer Devleti Gırnata'da toplanan ahâli-i İslâmiye ile haylice büyümüş ve medeniyet ve ma'mûriyeti gözleri kamaştıracak dereceyi bulmuş idi. Şimdi enkâzını kemâl-i hayretle gördüğümüz el-Kasr ve el-Hamra Sarayları Benî Ahmer Devleti'nin âsâr-ı bedâiy-i perverânesidir. Öyle diye biliriz ki şöhet-i sâbıkası dillerde destân olan Endülüs Devlet-i Emeviyyesi bile terakkiyât-ı ma'rifet-i kistrânede Benî Ahmer Devleti'nin yanında hemen hiç mesâbesinde kalır idi. Fakat sonraları Ebû Abdullah es-Sağîr gibi hamiyetsiz emîrler bu parlak hükûmet-i İslâmiye'yi [22] Ferdinand Katolik ile İzabella'ya teslîm ile çekilmeğe mecbûr olmuştur. Benî Ahmer Devleti'nin inkırâzıyla artık Afrika'da Devlet-i İslâmiye nâmına hiçbir hükûmet kalmamış ve Katolik muta'assıbları, Müslümânlara âlem-i insâniyete yakışmayacak sûrette ezâ ve cefâ ile yürekleri sızlatmışlardır.

Resim 8: el-Hamrâ Sarayı

Medeniyet ve insâniyete intisâb iddi'â eden Avru [23] palılar bu medeniyet üstadlarının bu derece dûcâr-ı hakâret olmalarına uzaktan seyirci sıfatıyla bakmışlardır.

Vazîfe 9: 1. Endülüs Devlet-i Emeviyyesi nerede teşkîl etti? 2. Te'sîs eden kim idi? 3. Endülüs Devleti teşkîl etmezden evvel ne hâlde idi? 4. Abdurrahmân ne yapmış idi? 5. Endülüs'ün parlak devri hangi devir idi? 6. Endülüs âsârının içinde meşhûr bir câmi söyleyin! 7. Endülüs Devleti'nin inkırâzından sonra kaç hükûmet zuhûr etti? 8. Bunlardan hangisi bâkî kaldı? 9. Benî Ahmer Devleti terakkî etti mi? 10. Âsârı içinde en meşhûrunu söyleyin?

Bâb-ı Rabi'

Tevâif-i Mülûk

Tevâif-i Mülûk: Abbâsiye Devleti'nin daha devr-i azîmet şevketinde İslâm memleketlerinin ötesinde berisinde birçok müstakîl hükûmetler teşkîl etmiş idi ki bunlara târîhte Tevâif-i Mülûk derler. Tevâif-i Mülûk içinde en meşhûr olanlar ber-veche zîr beyân olunmuştur.

Benî Ağleb Devleti: Hilâfet-i Abbâsiye ümerâsından İbrâhim bin Ağleb'in şimdiki Trablusgarb ile Tunus ve Cezâyir ve Fas'ta te'sîs ettiği devlet-i nev-ummâ müstakîl bir hükûmet olup Endülüslülere karşı bir sed olduğu için Abbâsiler bu Ağlebîlere müsâmaha ederler idi. Ağlebîler bir asır kadar donanmaları sâyesinde Akdeniz'de hâkim olmuşlardır.

Devlet-i Fâtimiyye: Sa'd isminde bir serserinin Mısır ile Berberistan'da teşkîl ettiği bir devlet olup Sa'd, Abdullah el-Mehdî ismini takınmış ve kendisinin Hazret-i Fâtîma evlâdından olduğunu iddi'â eylemiş idi. Bu sebeble bu devlete Fâtimiyye denildi. Bu Fâtimîlerin en büyük hükümdarı Muîz idi. Pây-ı tahtları Kahire olup Câmiü'l -Ezher, Muîz'in âsârındandır.

Fâtimîler kuvvetli bir hükûmet hâlini aldılar ve mezheb-i Şî'a'yı resmî bir mezhep olarak kabul ettiler. [24] Fâtimiyye Devleti iki asırdan ziyâde devâm etmiştir (287-550).

Devlet-i Eyyûbiyye: Eyyûbîler Mısır'da Fâtimiyye Devleti'nin enkâzı üzerinde te'sîs-i hükûmet etmişlerdir. Hükümdarları Selâhaddîn-i Eyyûbî'dir. Sultan Selâhaddîn'in ehl-i salîbiyyeye karşı ne kadar kahramanca müdâfa'ada bulunduğunu târîhler yazmıştır. Bu devlet seksen sene devâm etti.

Âl-i Büveyh Devleti: Âl-i Büveyh bir oduncunun oğullarının teşkîl etmiş oldukları hükûmetlerdir ki bunlar ayrı ayrı birer hükûmet te'sîs eylemişlerdi. En meşhûru Müüzüddevle'nin hükûmeti olup Bağdâd'da hilâfet-i Abbâsiye içinde hüküm ediyordu.

Devlet-i Selçûkiyye: Devlet-i Selçûkiyye'yi Tuğrul Beg isminde bir Türk te'sîs etmiştir. Tuğrul Beg, İran ve Kafkasya ve Bağdâd'ı dahi zabdederek bütün Devlet-i Abbâsiye'nin memâlikinde hükmü câri olmuştur. Tuğrul Beg'den sonra Devlet-i Selçûkiyye bir takım hükûmetlere ayrıldı. Bunlardan Konya'da hükûmet eden Rûm Devlet-i Selçûkiyyesi meşhûrdur. Bu hükûmetin târîh-i Osmanîmizle münâsebeti vardır. Rûm Devlet-i Selçûkiyyesi bütün Anadolu'ya hükmetmiş kuvvetli bir devlet idi. Rûm Selçûklularından birinci ve ikinci Kılıçarslan âlem-i İslâmiyete karşı kıyâm eden ehl-i salîb ordularını zedelemişlerdir. Bu devlet Tatarlar tarafından mahvedilmiş ve yeryüzünde on bir kadar

hükûmet zuhûr eylemiştir ki bunlardan birisi de Osmanlı Devleti'dir.

Vazîfe 10: 1. Tevâif-i Mülûk kimlere denir? 2. Benî Ağleb hükûmetini söyle! 3. Bu hükûmete Abbâsîler niçün yüz vermişlerdir? 4. Fâtîmiyye Devleti nerede te'sîs eyledi? 5. Mezhepleri ne idi? 6. Câmi-i Ezher'i kim yaptı? 7. Selçûkiyye Devleti'nin müessisi kimdir? 8. Tuğrul Beg nerelere hükûmet etti? 9. Rûm Selçûklularının meşhûr pâdişâhlarını söyleyin! 10. Bunlar ne yapmışlardır? 11. Pây-ı tahtları hangi şehir idi?

[25] Tatar Hanları: Asya kıt'asının vasat ve garb cihetlerindeki milletler muntazam devletler ve ma'mûr memleketlerde yaşadıkları sırada akvâm-ı şarkıyyeden Tatarlar geçinecek bir şey bulamadıklarından garbve vasattaki ma'mûrlara göz dikmişler ve yüz binlerce haşerât ile ma'mûre-i zemîne hicret etmişlerdir. Bunların içinde en meşhûru olanlar Cengiz ile Timur ve hânedânlarıdır.

Cengiz ve Âl-i Cengiz: Tataristan'da Moğol sergerdelerinden birinin oğlu olup Karakurum'da babasının yerine geçtikten sonra başına topladığı haşerât ile Asya-yı vasatî ve garbîye doğru hücumla başlamış ve yolda nice ma'mûreleri harâb ve nice bin insanları katl ve i'dâm ile rast geldiği devletleri hânedânıyla beraber mahvettikten sonra pâ-yı tahtına çekilmiş ve 85 yaşında dâr-ı mücâzâta gitmiştir (606).

Cengiz ve oğulları Çin'de Dest-i Kıpçak'ta Türkistan'da birer Moğol hükûmeti te'sîs etmişlerdir. Cengiz mensûbâtından Hülâgû Han dahi garba doğru yakıp yıkarak ve Bağdâd'a gelmiş ve Devlet-i Abbâsiye'yi mahvetmiştir. Hülâgû'nun Bağdâd'daki ma'ârif-i İslâmiye'yi tahrîb etmesi âlem-i medeniyete kan ağlatmıştır.

Timurleng: Moğol muhâcemâtının müdhiş tahrîbâtını Timurleng icrâ etti. Timur, Keş emîrinin oğlu olup Cengiz ve Hülâgû'ya taklîden başına yedi yüz bin kadar çapulcu topladıktan sonra bu da ma'mûre-i garbiyeyi tahrîb maksadıyla rast geldiği memâliki harâbezâra çevirmiş ve bî-hesâb devlet ve milletleri temelden yıkmıştır. Timur'un tahrîbâtından ne Sivas ve ne de Haleb ve Şâm kurtulamamıştır. Timur'un kestiği insan kafasından kale yapmak insanları diri diri hendekte gömmek gibi vahşiyâne hâlleri nezdinde [26] eizze-i ulemâ-yı İslâmiye'den Sâdüddin ve Seyyid Şerîfi taşımak ve sofiliği elden bırakmamak gibi ahvâli ile mukâyese edilemez.

Timur kudret-i tahribiyesini evvel zamânlar ma'mûre-i zemînin bir hadîkâ-i dilârâsı olan Osmanlı mülkünde tecrübe etmek üzere Ankara'ya kadar geldiyse de karşısına çıkan Yıldırım Bayezid'e bu hücum asla havf ve haşyet vermemiş ve bilakis Timur'un dehşetli ordusunu karşılamak üzere isti'câl göstermiş idi. Ne çare hud'akâr Timur'un askerimizi iğfal ile kendine bey'at ettirmesi yüzünden asâkir-i Osmaniye'nin bir kısm-ı mühimmini Timur ordusuna geçirmekle meydân-ı harpte yalnız kalan pâdişâhi teslîm-i nefesine mecbûr olmuştur. Timur bir iki sene içinde Çin hudûdundan Bahr-i Sefid'e ve Dest-i Kıpçak'tan Hindistan'ın cenûbuna kadar memâlik-i ves'ada icrâ-yı hükûmet ettikten sonra Çin'i zabdedmek teşebbüsâtında iken irtihâl etmiştir.

Vazife 11: 1. Cengiz kim idi? 2. Ne yaptı? 3. Kaç yaşında öldü? 4. Târîh-i vefâtı kaçtır? 5. Cengiz'den sonra oğulları nerelerde hükûmet etti? 6. Hülâgû hangi hükûmeti mahvetti? 7. Timur kimin oğludur? 8. Hangi şehirleri harâb etti? 9. Osmanlı pâdişâhlarından kiminle muhârebe etti?

İslâm Medeniyeti

Hulefâ-yı Râşidîn zamânına kadar Müslümânlar Arabistan şibh-i cezîresinden hârice çıkmayıp fütûhâtı yalnız mezkûr şibh-i cezîreye mahsûr kalmış idi. Araplar bedeviyet âleminde yaşadıklarından öyle muazzam şehirler, muntazam ebniyeler inşâsına heves etmeyerek kıl çadırlar altında ömür geçirirler ve gâyet fasîh ve belîğ şiirler ve hutbeler inşâd ederler idi.

Halîfe-i sâni Hazret-i Ömer bin el-Hattâb hazretlerinin eyyâm-ı hilâfetinde fütûhât-ı İslâmiye'ye güşâyış [27]³ gelmiş Müslümânların Arabistan'dan hârice çıkarak sâir milletlere temâs ettiklerinden fethettikleri büyük şehirlerdeki azametli ebniyeleri görerek şehir hayatına alışmalarıyla san'at ve ticâret hakkında bir fikr-i mahsûs hâsıl etmişlerdi.

116

Mebânî-i muhteşeme-i İslâmiye'nin ilk temel taşını Hazret-i Ömer Kudüs'te vaz' etmiştir. Yedinci asrın yâdigâr-ı İslâmiye'si olan câmi, Ömer'in gerek san'at-ı mi'mârisi ve gerek tertîbât-ı hurdekârisi Arapların gördükleri usûl-i medeniyye ile îtilâf ve pek çabuk ve kemâl-i mahâretle kendilerine mâl ettiklerine büyük bir misâldir.

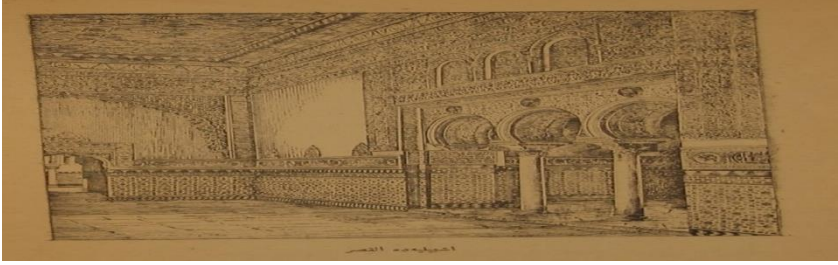
Arapların fütûhâtı İran ve Bizans ve bir de Endülüs cihetlerinde vukû'a geldiğinden İran ve Bizans âsâr-ı bedâyikâresini yek-dîgeriyle mezcederek Arabeskî denilen Arap usûlü mi'mârisini ihdâs eyledi. Şarkta vasatta garpta gâyet muhteşem ebniyelerle müzeyyen olan Bağdâd ve Kahire ve İsbiliyye ve Kurtuba ve Gırnata şehirleri Müslümânların derece-i terakkiyâtını gösterir idi. Terakkiyât-ı medeniyye yalnız Araplara mahsûs değildir. Vasat-ı Asya'da Türklerin ve Anadolu'da

³ Kitabın 28. sayfasında el-Kasr (İsbiliyye) sarayının resmi bulunmaktadır.

Selçukluların âsâr-ı medeniyeleri bugün hayret gözüyle görülmektedir.

Ulûm ve ma'ârif bahsine gelince kıdem nokta-i nazarında Arapların kâ'bına varılamamıştır. Zaten gâyet vâsi' olan lisânları bu kavmi fesâhat ve belâğatının derece-i kusvâsına çikarmıştır.

Türkistan'da Mâveraünnehrin'de Bağdâd'ın Nizâmiye Medresesi'yle Kahire'de Câmiü'l-Ezher ve Endülüs dârü'l-ülûmlarında nice nice ulemâ yetişmiş ve medeniyet âleminin medâr-ı iftihârı olacak âsâr bırakmışlardır. İbn Rüşdler, İbn Sînâlar, Gazzâlîler, Beyzâvîler gibi e'âzım-ı ulemâ-i İslâmiyye'nin kitapları bugün bile makbûl ve müteber ve ma'mûlün-bihdir.

Resim 9: İşbiliyye'de el-Kasr

Fünûn-ı Riyâziye ve hikemiye ve tıpta Endülüs İslâmlarının derekesine varılmak imkân hâricindedir. İlm-i cebîr ve müsellest ve müsteviye ve münhaniyyât [29] Araplara hastır. Sincar çöllerinde nisfû'n-nehâr tulû'ını mesâha etmek kürr-e arzın küreviyyetini isbât etmek Me'mûn halîfe devrinin baîs-i iftihârıdır. Müslümânlar ulûm ve terakkiyâta meftûndurlar. Bu meftûniyeti dînleri emreder. (Çin'de bile olsa ilmi tahsil ediniz) me'âlinde olan hadîs-i şerîf ne güzel vesâyâ-yı âmirânedir.

Halîfe Me'mûn ulûmun hikemiyyât şu'besiyle pek ziyâde uğraşıyor idi. Bu şu'bede ihtisâsa mâlik olan Nastûrîlerin âsârını Arapça'ya terceme ettirmiş ve ma'ârifeye büyük hizmet etmiştir.

Me'mûn'un Bizans ile ettiği muhârebede muzaffer olması üzerine tazmînat-ı harbiye mukâbilinde Bizans Devleti'nden âsâr-ı Yunâniye'ye dâir kitaplar almıştı. Bir defasında dahi erbâb-ı ma'âriften istediği bir zâtın gönderilmemesinden dolayı Rûmlara sefer açmıştır.

İşte Müslümânlar nezdinde ulûm ve fûnûnun ne derece kıymetli olduğunu bundan anlamalı bir de Müslümânlar neresini fethettiler ise orada mutlaka medrese, mekteb gibi müesseseler yapmışlardır. Bunların âsârı çok yerde bâkîdir. Avrupa ol vakitler cehâlet içinde pûyân iken Müslümânlar etrâfa ilim ve ma'rifet tohumunu saçıyorlar idi. Endülüs mekteplerinde prensler, papalar bile ilim öğrenmişlerdir. San'at husûsunda dahi Müslümânları terakkîden geri kalmışlardır.

Hârûnür-reşîd muhibb-i hâs olan Frank İmparatoru Şarlman'a âsâr-ı İslâmiyye'den fil dışından ma'mûl bir çalar saat göndermiş idi. O zamâna kadar böyle çalar saat dünyânın bir yerinde görülmediğinden Franklar buna hayret ile bakmışlar ve âdetâ bunun sihir ve efsûn eseri olduğuna inanmışlardır.

Pusula ve barutun îcâdını dahi Müslümânlarla atf ve istinâd ederler. Bunların Çin'de îcâd olunduğu ve Araplar vâsıtasıyla nakledildiğini târîhler yazıyorlar ise de herhalde Arapların bu ihtirâ'ât-ı nâfiayı takdîr etmeleri ve garba nakleylemeleri de başkaca şâyân-ı dikkattir.

[30] Arâzî sulamak ve kurak toprağı münbit bir hâle getirmek için Müslümânların kullandıkları kanavât ve terâzi usûlü el'ân Avrupa'nın çok yerinde icrâ olunmaktadır. Araplar, Nil'den, Dicle'den ve Fırat'tan ve Vâdiü'l-kebîr'den açtıkları kanavât sâyesinde kurak ve suya uzak arâzîyi irvâ ve iskâ ederek meyveli bağçeler, zümrüd gibi tarlalar, ormanlar çayırlar vücûda getirirler idi.

El-hâsıl Müslümânların terakkî yolunda attıkları geniş hatveler sâyesinde bugün akıllara hayret veren Avrupa terakkiyâtı hâsıl olmuş idüğünden Müslümânlar milel-i müterakkiyenin ve bilhassa Avrupa'nın üstâdları ve mu'allimleri sayılır.

Saraç, Orsolya (2021). "Babarahîm Meşreb Menâkıbnâmesi'nde Zikredilen Kalmuk Hükümdarı Kongtaçi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 121-142.

BABARAHİM MEŞREB MENÂKIBNÂMESİ'NDE ZİKREDİLEN KALMUK HÜKÜMDARI KONGTAÇI KALMYK RULER KONGTACHI IN THE WORK OF BABARAHİM MASHRAB'S MANAQIBNAMA

Orsolya SARAÇ*
Eötvös Loránd Üniversitesi
orsa.sarac@gmail.com

Öz

Çağatay Şairi ve Kalenderî derviş olan Babarahîm Meşreb'in menkıbevî hayatını ve şiirlerini aktaran *Menâkıbnâme* adlı eserde Kalmuk hükümdarı Kongtaçi isimli bir şahsiyet de zikredilmektedir. Bu araştırmada, mezkur eserde bulunan bilgiler göz önüne alınarak o dönemin hükümdarının kim olduğuna odaklanılmaktadır.

Bu makalenin ilk kısmında *Menâkıbnâme*'ye atıfta bulunularak Kongtaçi'nin yaşadığı yer ve zaman ile birlikte diğer bilgiler değerlendirilip tarihî kaynaklarla mukayese edilerek bu şahsiyetin Cungar hükümdarı Galdan Han olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Oyrat-Cungar Hanlığı hakkında kısa bir giriş sunulmasının ardından, 1678 ile 1697 yılları arasında saltanat süren Galdan Han'ın hayatı aktarılmaya çalışılmıştır. Cungar Hanlığı'nın idaresinde çocukluk yıllarını 5. Dalay Lama'nın yanında Tibet'te geçirdikten sonra tahta oturan Galdan Han, tarih sahnesinde Hanlığın en parlak dönemini yaşamıştır. Saltanat süresince ülkesindeki iç karışıklıklar ve Qing İmparatoru Kangxi ile mücadele

* ORCID: orcid.org/0000-0002-0859-8663

eden Galdan Han, Qing İmparatoruyla 1696 yılında cereyan eden savaşta mağlup olmasını müteakip 1697'de hayatını kaybetmiştir. Galdan Han'ın, Babarahîm Meşreb'in hayatında önemli bir şahsiyet olarak nitelendirilen Aktağlık Şeyhi Hidâyetullâh Âfâk Hoca ile de yolları kesişmiştir. Dalay Lama'nın talebiyle Hidâyetullâh Âfâk Hoca'nın Doğu Türkistan topraklarındaki mücadelelerinde ona yardımcı olmuştur.

Menâkıbnâme'de Babarahîm Meşreb ve Kongtaçi arasında geçen hadiselerin merkezinde Kalmuk hükümdarı'nın İslam dinini benimsediği zikredilmektedir. Bu araştırmanın son kısmında Galdan Han'ın hangi inanca mensup olduğu ve İslam'ı benimseyip benimsemediği yönünde tarihî kaynakların ışığında bir değerlendirmede bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Babarahîm Meşreb, Çağatay edebiyatı, menâkıbnâme, Galdan, Cungar

Abstract

A person named Kalmyk Ruler Kongtachi is mentioned in the work called Manaqibnama, which conveys the legendary life and poems of Babarahîm Mashrab, a Chagatai poet and Qalandarî dervish. In this research, it is focused on who was the ruler of that period by considering the information contained in the aforementioned work. In the first part of this article, it is determined that this personage is the Zunghar Ruler Galdan Khan, by referring to Manaqibnama and evaluating the place and time where Kongtachi lived, as well as other information and comparing it with historical sources.

After providing a brief overview of the Oirat-Zunghar Khanate, Galdan Khan, who reigned from 1678 to 1697, was tried to be introduced here with this paper. Galdan Khan, who took the throne of the Oirat-Zunghar Khanate after spending his childhood years in Tibet next to the 5th Dalai Lama, experienced the heyday of the Khanate on the historical stage. Galdan Khan, who struggled with internal turmoil in his country and the Qing Emperor Kangxi during his reign, was defeated in the war that took place in 1696 with the Qing Emperor, and then died in 1697.

Galdan Khan also crossed paths with Hidâyetullâh Âfâq Khoja, the Aktaglik Sheikh, who was described as an important figure in the life of Babarahîm Mashrab. At the request of the Dalai Lama, he helped Hidâyetullâh Âfâq Khoja in his war in East Turkestan.

In the Manaqibnama, it is mentioned that the Kalmyk Ruler adopted the religion of Islam at the center of the events between Babarahîm Mashrab and Kongtachi. In the last part of this research, an assessment is made in the light of historical sources about which faith Galdan Khan belongs to and whether he adopted Islam.

Keywords: Babarahim Mashrab, Chagatay literature, manaqibnama, Galdan, Zunghar

Giriş

Son dönem Çağatay edebiyatının önemli temsilcilerinden şair ve mutasavvıf Babarahîm Meşreb'in (1640-1711) yaşam öyküsü ve şiirleri *Menâkıbnâme*¹ adlı eserde kaydedilmiştir. Muhtemelen şairin çağdaşları ve müritleri tarafından derlenen, kendisine ait şiirler ve menkıbelerin² bir araya getirildiği bu mezkur eserde, Meşreb'in tasavvuf yoluna sülûküne dair bilgiler de kaleme alınmıştır. Nakşibendî-Kâsânî tarikatı koluna bağlı Aktağlık Şeyhi Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın (ö. 1694) Kaşgar'daki hangâhında tedris etmesinin ardından Kalenderî derviş olarak yaşamını sürdüren Meşreb, Doğu Türkistan'dan Orta Asya'nın birçok şehirlerine ziyarette bulunup yöre ahalisi ve yerel hükümdarlarla bir araya gelmiştir. *Menâkıbnâme*'de ismi geçen bu hükümdarlardan biri de kızına Meşreb'in aşık olacağı Kalmuk Hanı *Kongtaçı*'dir. Mezkur eserin kaleme alındığı nüshalarda Âfâk veya Melike³ olarak adlandırılan kız ile Kalenderî derviş arasında cereyan eden hadiseler süresince kızın babasının hizmetinde üç yıl develere bakan Meşreb, onların kendi dinini benimsemelerine vesile olur.

¹ Dünyanın dört bir yanındaki birçok kütüphanede farklı isimler altında muhafaza edilen menâkıbnâmeler arasından bu araştırmada beş nüsha ve bir litografi ele alınıp incelendi. İki nüsha, Macar Türkolog Ármin Vámbéry (1832-1913) tarafından 1862 ile 1864 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu Orta Asya seyahati sırasında elde edilmiş ve Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nin Doğu Koleksiyonu'nda muhafaza edilen Török O. 384'te kayıtlı *Dîvâne Meşreb* ile Török O. 244 kayıt numaralı *Hzret-i Şâh-meşreb* adlı eserlerdir (Parlatır ve Hazai, 2007: 177). Diğerleri ise; İran Parlamento Kütüphanesi'nde (Meclis-i Shurâ-yi Islâmî Kütüphanesi, Tahran, İran) 17453 kayıt numaralı *Menaqib-i Mashrab*, Gallica The Digital Library of the Bibliothèque Nationale de France (BnF)'de Supplément turc 1416 kayıt numaralı *Menakib-i Shah Mashrab* ile Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonu, *Jarring Prov. 272* kayıt numaralı *Mashrab* el yazmalarıdır. Bunların yanı sıra Mahmut Fidancı tarafından hazırlanan Kabil'de basılmış bir litografiye dayanan doktora tezi de kullanıldı.

² Menkâbeler veya menkıbeler, halk arasında tanınan veli ve ermişlerle ilgili mucizevi olayların anlatılarıdır (Gülerer, 2013: 233).

³ Âfâk (Dîvâne Meşreb, Menaqib-i Mashrab); Âfâk Melike (Hzret-i Şâh-meşreb, Mashrab, Fidancı, 1994); Melike (Menakib-i Shah Mashrab).

Bu araştırmada Babarahîm Meşreb'in hagiografik eserinde zikredilen Kalmuk hükümdarı Kongtaçı'nin kim olduğuna, hangi dinî inanca sahip olduğuna ve İslam'ı benimseyip benimsemediğine dair bilgi verilmeye odaklanılmıştır.

Babarahîm Meşreb Menâkıbnâmesi'nde Kalmuk Hükümdarı Kongtaçı ve Kızı Âfâk Melike

Maverâünnehir'den Doğu Türkistan'a kadar tüm Orta Asya'da Kalenderî dervişi ve şairi olarak tanınan Babarahîm Meşreb'in adı, birçok tezkirede⁴ anılmakla beraber muhtemelen kendisinin sâlikleri tarafından derlenen *Menâkıbnâme* adlı eserde de onun hayatına ilişkin önemli bilgiler aktarılmıştır. Veli bir zat olan Babarahîm Meşreb'in mucizevi ve kerametvari yaşantısının kaleme alındığı menâkıbnâmeler, edebî nitelik taşımakla birlikte kendi dönemine ait mekân ve şahsiyetler hakkında bilgi edinilmesi açısından tasavvufî eser niteliği de taşımaktadır.⁵ Mezkur eserden elde edilen bilgiler, Meşreb'in şiirlerinin edebî yönünün yanı sıra hem hayat hikâyesi hem de mutasavvıf yaşantısının gelişim seyrine ışık tutmaktadır.

Menâkıbnâme'deki bilgilere göre Nemengan şehrinde dünyaya gelen Babarahîm Meşreb, veli bir zat olacağının alametini annesinin karnındayken ona seslenerek izhar eder.⁶ Eğitimine yedi yaşındayken Nemengan'daki bir mektepte başlayan Meşreb, daha sonra o bölgenin tanınan Sûfî hocası Molla Bâzâr Ahund'un (ö. 1668) yanında eğitim alarak tasavvuf ilkelerini öğrenmeye başlar. Fakat hocasının yanında huzur bulamaması nedeniyle

⁴ Bu tezkireler hakkındaki bilgilere, Selahittin Tolkun'un bu konu üzerine hazırlamış olduğu kapsamlı çalışmasından ulaşılabilir (Tolkun, 2001: 111).

⁵ Bu tür eserler; halkı iman, ibadet ve ahlak normları hakkında bilgilendirmek ve tarikatın ilke ve prensiplerini tanıtmak amacıyla hazırlanmışlardır. Bu konuda yapılan başlıca çalışmaları için bkz. (Ocak, 1992: 32-33).

⁶ Meşreb, pazardaki bir satıcının tezgâhından aşağı yuvarlanan bir üzüm tanesini yerden alan annesinin onu yemesine mâni olmak için daha altı aylık ceninken dile gelip konuşur: "*Ey Ana, Allahu Teâlâ'dan korkmadan mahluktan utanmadan birisinin hakkını haksızlık ederek çiğnedin. Eğer sen üzümün sahibinin rızasını almazsan karnından kaybolup giderim*" (Dîvâne Meşreb: 2b-3a).

Nemengan'dan ayrılıp Nakşibendî-Kâsânî tarikatı koluna mensup Aktağlık Hocalarının Şeyhi Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın Kaşgar'daki hangâhına gider. On beş yaşlarında Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın müridi olan Meşreb; Kübreviyye, Cehriyye ve 'İşkiyye silsilesine mensup olan (Dîvâne Meşreb: 20b-21a) Âfâk Hoca'nın hizmetinde yedi sene geçirir. Bu süre boyunca manevi rütbeyle ulaşarak (Dîvâne Meşreb: 20b) irfan sahibi olur. Yirmi iki yaşına ulaşan Meşreb, yaşantısını artık hangâhta devam ettirmek istememesi nedeniyle bile isteye günah işleyerek⁷ Kaşgar'dan sürgün edilir. Bunu takiben yaklaşık on sekiz sene boyunca gezgin bir Kalenderî derviş olarak hayatını sürdüren Meşreb, Maverâünnehir, Doğu Türkistan ve Orta Asya'nın tüm önemli şehirlerine seyahat eder. Ziyaret ettiği şehirlerin halkları ve kendisi tarafından *dîvâne kalender* olarak vasıflandırılan Babarahîm Meşreb, yaşadığı dönemin İslamî toplum yapısına muhalif, ahlak ve edep dışı davranışlarından dolayı gezmiş olduğu şehirlerdeki yerel halk ve devlet erkânı tarafından taaccüple karşılaşır.⁸ Gezin hayatıyla geçen uzun yılların ardından Âfâk Hoca'nın Kaşgar'daki hangâhına geri dönmesini müteakip kendi üzerindeki hakları şeyhi tarafından helal edilir. Ancak Meşreb'in Belh hükümdarı Mahmûd tarafından şehid edileceği haberi Âfâk Hoca'ya ayan olmasının ardından Hoca, Meşreb'i annesinin yanına, Nemengan'a gönderir. Nemengan'da annesinin vefatı ve daha sonra Âfâk Hoca'nın dünyaya gözlerini yummasını müteakip yollara revân olan Meşreb, birçok şehre gerçekleştirmiş olduğu ziyaretlerin ardından Belh şehrine ulaşır. Belh'te sergilemiş olduğu adaba mugayir davranışlarından dolayı Belh Valisi Mahmûd Katagan tarafından idam edilir.

⁷ "Haram olan zinâyı işleyeyim ki bu günahımın sebebinden pîrim, Meşreb'i vurun diye söz söyler mi?" (Dîvâne Meşreb: 28b) diyerek Âfâk Hoca'nın bir cariyesine göz koyar.

⁸ İşlemiş olduğu eylemlere örnek olarak kutsal mekânlara ihtiram göstermemesi örneğin mescidin içine eşeğini götürüp mihraba bağlaması (Dîvâne Meşreb: 172b), yarı çıplak bir vaziyette itlerle dolaşması (Dîvâne Meşreb: 78b), esrar içmesi (Dîvâne Meşreb: 41a), hem manevî hem dünyevî liderlere münasip olmayan davranışlarda bulunması örneğin onun onuruna düzenlenen toyda yastık ve kilimlere bevl etmesi (Dîvâne Meşreb: 184b) gösterilebilir.

Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâmesi'*nde tanınmış mutasavvıfların -Sûfî Allâhyâr, Âhund Mevlânâ Şerif, Ahmed Yesevî, Molla Bâzâr Ahund, Hidâyetullah Âfâk Hoca- yanı sıra seyahatleri sırasında bir araya geldiği yerel hükümdarlardan da bahsedilmektedir. Onların arasında yer alan ve bu araştırmanın konusunu teşkil eden Kalmuk hükümdarı Kongtaçi, eserde ismiyle zikredilmektedir. Doğu Türkistan'daki Hoten şehrinden ayrıldıktan sonra Meşreb, İli'yi⁹ ziyaret edip orada yaşayan halk hakkında şu ifadeleri kullanır: *Allahu Tebârek ve Teâlâ dünyada hiçbir kafire vermediği yüz güzelliği nimetini, kafir bir millet olan ve Allahu Teâlâ'yı bir olarak kabul etmeyen Karakalmuklara vermiştir. Onlar Allahu Teâlâ'ya Tengrim diye hitap ederler* (Dîvâne Meşreb: 51b).

Güzel simalara sahip bu ahalinin arasına giren Meşreb; dört yüz cariyesi ve veziriyle birlikte bir bahçede zaman geçiren, Karakalmuk hükümdarı Kongtaçi'nin kızı Âfâk Melike'yi görür görmez aşık olur.¹⁰ Kız, kendisine olan aşkı ilan eden Kalender'e başındaki sorgucunun ve endâmının şanına şiirler okuttuktan sonra Şeyh-i San'ân'ın hikayesini anlatır:

Evvəlki zamanlarda Hudâ-perestler'in arasında Şeyh-i San'ân adında bir evliya varmış. Dört yüz bin müridi varmış. [...] Hem kendinin hem de müridlerinin inandığı dinden dönerek putperest dinine girmiş. Şimdi bu zamanda sen de Hudâ-perestlerin arasından çıkan bir âşıksın. Ben de putperestlerin arasından tersâ evladıyım. Sen de Şeyh-i San'ân kadar ulu bir zatsın. Sen de Lât Menât diyerek benim dinime gir. Daha sonra âşıklıktan bahset (Dîvâne Meşreb: 53b-54a).

Bu sözlerin ardından Meşreb, hem kızı konuşuranın ve hem de kendisini o yere getirenin Allah olduğunu zikrederek kızın hizmetine girer ve kendi kendine "Elma ile nardan bir zevc olur mu?" diye sorarak Kökşibir yaylasında üç yüz deve sürüsüne bakmaya başlar (Dîvâne Meşreb: 59a). Üç sene boyunca aç kalıp,

⁹ Günümüzde Gulca olarak adlandırılan ilçe, İli Nehri'nin kuzey kıyısında ve Sayram Gölü'nün güneyinde Çin sınırları içerisinde bulunan İli Kazak Özerk İli'nde yer almaktadır.

¹⁰ Aman Allah'ım, senin kullarının arasında böyle güzel yüzlü kulların varken, ben kudretinden deverân ederim diye seslenir (Dîvâne Meşreb: 52b).

gündüzleri kar ile yağmur suyu içip adam otunu yiyerek hayat mücadelesi verir. Ancak Meşreb'in kızın hizmetine girmesinde başka gayeleri de vardır: *"...develere bakmasının sebebi [sadece] bu kıza olan aşkından değildi. [Onun] güneş gibi parlayan güzel suretli bedeni cehenneme girdiğinde pişmanlıklar duyar. Şayet [kız] Müslüman olsa cehennemden kurtulur mu? diye gaye edinmişti"* (Dîvâne Meşreb: 59a).

Bir müddet sonra kızın babası Kongtaçi, Kalenderî dervişin kızına âşık olduğunu öğrenince onu huzuruna çağırır. Meşreb'in deve sürülerine baktığı yaylaya elli altmış kişi göndermesine rağmen her seferinde Meşreb bu davetleri reddeder. Kongtaçi, "aşığı getirecek olan maşuğudur" diyerek en son kızını onun yanına gönderir. Meşreb kızla beraber Kongtaçi'nin huzuruna yol aldıkları sırada birbirlerinin inançlarını benimsemeleri hususunda konuşurlar. Hükümdarın huzuruna girdiklerinde Kongtaçi'nin gözlerinden yaşlar akmaya başlar ve oturduğu tahttan yere doğru yıkılır. Hazinesinden Meşreb'e altınlar getiren Kongtaçi, "Ey Meşreb; Hudân doğru, dinin gerçek olmasına rağmen ben bütün ömrümü Hudâ-yı Tebarek ve Teâlâ'dan habersiz geçirdim. Bu altını al ve benim için dua et, benim bu kilitli kalbim açılacak ve üslüman olacağım," diye konuşur (Dîvâne Meşreb: 69a). Meşreb Kongtaçi'ye, "senin dünyanın mamur ve ahiretin âbâddır. Ben senin dünyanı istemem," (Dîvâne Meşreb: 70b) diye cevap vererek altınları kabul etmez fakat Kongtaçi için hayır dua edeceğine dair söz verir. Kongtaçi Meşreb'i mahrem bir yere götürerek, "Bağışlayın Padişahım, yurduma verdiğim sözden geri dönemem. Namazımı gizli kılsam, orucumu gizli tutsam, sadakamı gizli versem, kıyamet gününün sabahında Allahu Teâlâ kadı olduğunda ve Resûl Aleyhisselâm şefaat tahtına oturduğunda, o vakit Müslüman olduğuma dair şahitlik eder misin?" (Dîvâne Meşreb: 71a) diye sorar. Meşreb'in kelime-i şehadet getirtmesinin ardından Kongtaçi ile hanımı İslam dinini benimser ve kızını Meşreb'e "hediye eder."

Meşreb ile Âfâk Melike, “Kökşibir’e ak otağı dikip girişine karga ayağı¹¹ koyarak rakı içip” otururlar (Dîvâne Meşreb: 71b). Kızın bir cariyesi onların yanına içeri girerek, “Ey Melike, babanız iman edip Müslüman oldu siz de Müslüman olup Meşreb’in dinine girin,” der (Dîvâne Meşreb: 74a). Âfâk Melike cariyesine, Meşreb’i gördüğü gün Müslüman olduğunu ve bunu ailesinden gizli tuttuğunu söyleyerek açıklamada bulunur. Bu arada Kongtaçi, Meşreb’in Allahu Teâlâ’nın âşık bir kulu olmasından dolayı onun zürriyetinden bir evlat dünyaya gelmesini dileyerek kızına, o otağda Meşreb’le birlikte üç gün kalmasını emreder. Kongtaçi’nin bu arzusunu yerine getirmeyen Meşreb, “kendi geçimini sağlayamazken, her yerde dilenip yürürken kızının geçimini nasıl sağlarım,” (Dîvâne Meşreb: 77a) diyerek, Karakalmuklardan ayrılıp yola revân olur.

Karakalmuk Hükümdarı Kongtaçi

Babarahîm Merşeb *Menâkıbnâmesi*’nde Kongtaçi olarak zikredilen ve İli’de ikamet ettiği belirtilen Kalmuk hükümdarı, Orta Asya’nın tarihî seyrinde tespit edilebilen gerçek bir şahsiyettir. İlk olarak mezkur eserde yer adı olarak geçen İli şehriyle araştırmamıza başladığımızda o bölgede yaşayan Kalmuk¹² halkına, Cungarlara¹³ ulaşırız. Kış aylarını bazen İrtiş sahilinde geçiren ve yılın diğer kısmında İli vadisinde göçebe olarak yaşayan (Bartold, 2010: 138) halkın ne zaman ve nasıl tarih sahnesine çıktıkları aşağıda kısaca özetlenmeye çalışılmıştır.

¹¹ Göktürklerde kutsal bir kuş olan karga sözlü edebiyat eserlerinde; Oyratlardaki “Jangar’ı kurtaran karga”, “Mancur Kağan’ı ölümden kurtaran karga”, “Vusunların kralı Kunmo’yu kurtaran karga” vs. şeklinde yer almaktadır (Seydimbek, 1997: 222; Bogenbayev ve Calmırza, 2014: 74-75).

¹² Bu Oyrat Konfederasyonu içinde yer alan Torguudlar için kullanılan Kalmuk (Qalmak) adı, başta Ruslar ve Türk halkları tarafından Oyrat kabilelerinin hepsi için kullanılan bir isim haline gelmiştir (Kalan, 2005: 7).

¹³ Sol El insanları manasını taşımaktadır (Roux, 2004: 410).

1. Oyrat-Cungar Hanlığı'na Kısa Bakış

Reşîdüddin'in umumî dünya tarihi niteliği taşıyan *Câmi'ü't-tevârîh* adlı eserinde aktarılan bilgilere göre 1227 yılında Cengiz Han, oğlu Cuçi'yi Tümedler üzerine yollarken Oyrat Moğollarını da onunla birlikte göndermiştir. Bu tarihten sonra Oyratlar, Yenisey'in üst kısımları ile Nayman Nehri boyunca yaşamaya başlamışlar ve aynı zamanda Moğol İmparatorluğu'nun sağ kolundaki kabilelere dâhil edilmişlerdir. İlerleyen tarihlerde Oyratlar devamlı olarak batıya göç ederek dağınık bir şekilde yaşamaya başlamışlardır (D'Ohsson, 1921: 185). Cengiz Han'ın vefatının ardından, ortaya çıkan taht mücadelelerinde de önemli roller üstlenmişlerdir. Moğolların çoğu Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ı desteklerken Oyratlar veliaht Ögödey'in yanında yer almışlardır. Daha sonraki yıllarda Oyratların bir kısmı, Cengiz Han'ın torunu Tuluy'un oğlu Hülâgû Han ile birlikte batıya gidip İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna yardım etmişlerdir. Diğerleri ise önce Hülâgû Han'ın kardeşi Kubilay Han'ın yönetiminde Çin'in fethine ve burada bir Moğol devletinin (Yüan Hânedanı) kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu devletin 1368'deki yıkılışı ve bütün Moğolların ülkeden çıkarılmasıyla sonuçlanan sürecin ardından Moğolistan'a geri dönüp Oyrat veya Kalmuk Hanlığı adı ile anılan büyük bir devlet kurmuşlardır (Howorth, 1876: 262-263).

Derben Oyratlarını¹⁴ idare eden Çoros kabilesinin başına geçen Togon Han'ın (salt. 1416-1439) birlik üzerindeki hükümrânlığını sağlamlaştırdığı bu dönemin ardından, ülkenin sınırlarını genişleterek güçlü bir devlet hüviyeti hâlini almasını sağlayan ise oğlu Esen Tayşi olmuştur (salt. 1439-1455). Oyrat emirlerinin ismindeki prens anlamına gelen *tayşi* veya *tayçi* unvanı daha sonraki yüzyıllarda Oyrat hükümdarları tarafından kullanılmaya devam etmiştir (Bartold, 2010: 138).

¹⁴ Ming Hanedanı döneminde (1368-1644) Batı Moğolları olan Koşut, Cungar, Derbe, Torgut ve daha sonra Çoros kabileleri de dahil olmak üzere çeşitli şekillerde belirlenen Derben Oyrat (Dört Oyrat) olarak biliniyordu (Perdue, 2005: 94).

1600'lü yılların başında Cungarların lideri olan Kharakula (ö. 1634) Oyrat Birliği'nin başına geçerek Cungaria merkezli devleti İli vadisinden yönetmeye başlamıştır. 1625 yılında büyük bir iç savaşın bu birliği parçalamasının ardından Oyratları birleştirmek için uzun bir çaba sarf etmiştir (Perdue, 2005: 103). Yerine geçen oğlu¹⁵ Batur¹⁶ (salt. 1634-1653) hükümranlılığı altındaki Oyratları Cungar devleti altında birleştirmiştir. Oyrat Birliği'nin bu yeni niteliğini vurgulamak amacıyla Batur, *kongtaçi* (*kongtayşi*) unvanını kullanmaya başlamıştır (Baipakov ve Kumekov, 2003: 96). Kongtaçi kelimesinin, 'imparator prens' anlamına gelen Çince *houang t'ai-tseu*'dan türetildiği düşünülmektedir (Pelliot, 1930: 44). 1636'dan 1638'e kadar Batur Kongtaçi, tuz ticareti merkezi hâline getirdiği Yamiş Gölü ile İrtiş Nehri arasındaki Kubak Zar'da başkentini inşa etmeye başlamış ve hükümranlılığı süresince halk arasında Lamaizm'in (Tibet Budizmi) yayılmasını teşvik eden Oyrat-Cungar lideri olarak adını tarihe yazdırmıştır (Perdue, 2005: 106).

1653 yılında Batur Kongtaçi'nin ölümünün ardından büyük oğlu Senge (salt. 1653-1671) tahta geçmiş fakat selefinin güçlü idarî yönetimini devam ettiremeyip devletin giderek zayıflamasına sebep olmuştur (Bartold, 2010: 138). 1671 yılında Senge iki kardeşi Seçen-han ve Çotba Bağatur tarafından öldürülmüştür. Senge'nin vefatının ardından annesi Yum Agas Hatun, Tibet'te eğitimine devam eden diğer oğlu Galdan'a haber göndererek ağabeyi Senge'nin evlatlarının küçük olduğunu belirtip kendisinin ülkeye geri dönerek tahta geçmesini istemiştir (Kalan, 2005: 23).

2. Menâkıbnâme'de Aktarılan Kongtaçi'nin Tespiti

Galdan'ın Cungar tarihinin seyrine adım atmasıyla beraber bu araştırmanın konusu olan Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâmesi*'nde adı geçen Kongtaçi'ye ulaşılmaktadır. Hacı İsmetullah Abdullah'ın

¹⁵ Kaynaklarda altıncı oğlu olarak da geçmektedir (Smith, 2001: 122).

¹⁶ Kaynaklarda ismi Bağatur-Kongtayçi olarak da geçmektedir (Grousset, 1980: 483).

tespitine¹⁷ göre Kalenderî dervişin doğum tarihi 1640 olarak kabul edilirse; mezkur eserdeki menkıbelere göre Meşreb, 15 ila 22 yaşları arasında Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın Kaşgar'daki hangâhında ikamet ettikten sonra on sekiz yıl gezgin hayatı sürdürdüğü göz önüne alındığı takdirde Âfâk Hoca'nın hizmetinden 1662-1664 yılları arasında ayrılıp Orta Asya topraklarında seyahat etmeye başladığı ifade edilebilir. *Menâkıbnâme*'de, Meşreb'in Nemengan'da yaşayan annesinin yanına geri döndüğünde bu seyyah hayatının süresinin tam on sekiz sene sürdürdüğü zikredilmektedir: “Ey Meşreb, sen bu dergâhtan gittiğinde on beş yaşındaydın, on sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen sen bu dergâha geri geldin” (Dîvâne Meşreb: 96b-97a).

Kaleme alınan menkıbelere göre Meşreb, annesinin yanına Âfâk Hoca tarafından gönderilir, Âfâk Hoca'nın yanına ise Kongtaçı'nın yanından gider. Nitekim Meşreb'in, Kongtaçı'nın kızının gönlünü kazanmak için üç yıl develere bakması takriben 1677-1679 yılları arasında başlayıp 1680-1682'de sona erer. Bu tarihlerde o topraklara hükmeden Cungar Hanlığı'nın hükümdarı Galdan Han'dır. Böylece *Menâkıbnâme*'de ismi ile zikredilen Kongtaçı, Galdan Han olarak tespit edilebilmektedir.

3. Galdan Han'ın Hayatı

1644 yılında Altaylar bölgesinde doğan Galdan (1644-1697), daha küçük yaşta *huvilgaan*¹⁸ ilan edilerek dinî eğitim alması için 1650 yılında Tibet'in Lhasa şehrine gönderilmiştir (Grousset, 1980: 483). Galdan, 5. Dalay Lama'nın öğrencisi olarak Tibet'te Budizm öğretisi hakkında eğitim almaya başlamıştır. Galdan

¹⁷ Hacı İsmetullah Abdullah, Meşreb'in “Yaşı yetmiş birge yetken bende-i redd-i felek / Mâr u kecdümler bilen tolğan dilige reyb ü sek” beytini aktararak ve 1711 yılındaki ölümüne istinaden Meşreb'in doğum tarihini 1640 veya 1642 yıllarına tekabül ettiğini ifade etmiştir (Babarahim Meşreb, 1994: 5).

¹⁸ Huvilgaan, Tibetçe kökenli bir kelime olup Moğolca yüksek dereceli bir Lama'nın reenkarnasyonu anlamında kullanılmaktadır (Lessing, 1960: 1190). Galdan'ın unutulmaz Oyrat lideri Esen Tayşı'nın (ö. 1455) reenkarnasyonu olduğuna inananlar olsa da genel kanaat bir önceki yıl ölen Tibet'in yüksek Lamalarından Dben-sa sprul-sku'nun yeniden doğuşu olduğu kabul edilmektedir (Miyawaki, 2003: 147).

Tibet'te bulunduğu sırada babası Batur Kongtaçi 1653'te vefat etmiştir. Tahta, Galdan'ın ağabeyi Senge oturmuştur.

Senge 1671 yılında baba bir, anneleri farklı kardeşleri Seçenhan ve Çotba Bağatur tarafından öldürülmüştür (Cahen, 1914: 12-13). Galdan, annesinin derhâl gelmesi yönündeki haberinin kendisine ulaşması üzerine, Dalay Lama'dan gerekli izni alarak Lhassa'dan Cungaria'ya geri dönmüştür (Miyawaki, 1997: 67). Dalay Lama'nın desteğiyle ülkesine döner dönmez düşmanlarını bertaraf etmek gayesiyle tahtını ağabeyinin katillerinden geri almak için harekete geçmiştir (Grousset, 1980: 483). 1676 yılında diğer bir kardeşi Utçon yardımıyla Seçenhan'ı öldürmüş, bu hadise üzerine Çotba Bağatur Kokonor'a kaçmıştır (Cahen, 1914: 12-13). Oyrat Birliği'nin lideri ve aynı zamanda kayınpederi Oçirtu Seçen'i mağlup etmesi Galdan'ın Oyrat halkı üzerindeki otoritesini pekiştirmesini sağlamıştır. Bunun bir neticesi olarak Galdan 1676 yılında tüm Oyratları hükümranlığı altına alarak Cungar kabilelerini kendisine tabi kılmıştır.

Oyratların en büyük hükümdarı olarak kabul edilen Galdan Han (salt. 1678-1697), 1678 ile 1680 yılları arasında Kaşgar'da Babak Sultan'a ve Yarkent'te İsmail Han'a (salt. 1670-1680) karşı mücadele etmiş ve bu muharebelerden zaferle ayrılarak Tarım Basin'i fethetmiştir (Dazheng, 2003: 185). 1680'de Galdan Han, Çağatay Hanlığı'nı işgal ederek İsmail Han'ı esir almıştır. Ayrıca Galdan yayılmacı anlayışını sürdürerek 1681 ve 1683 yılında Sayram üzerine yürümüş, 1682 ila 1685 yılları arasında da Kırgız ve Ferganalılarla savaşmıştır (Bartold, 1956: 161).

1679 yılında 30.000 kişilik bir kuvvetle Hami ve Turfan'ı fethetmiştir. Cungar liderlerinin hiçbiri Cengiz Han'ın soyundan gelmemesine rağmen aynı yıl Dalay Lama tarafından Galdan Han'a *Buşuktu Han* yani 'ilâhî inayet hanı' unvanı kullanma yetkisi verilmiştir (Millward, 2007: 90). 1680'de Dalay Lama'nın isteğiyle, Aktağlık Hocalarının Şeyhi Âfâk Hoca'nın Karatağlıklara karşı girişmiş olduğu mücadelesinde 120 bin kişilik ordusuyla ona yardım ederek Aksu ve Oş üzerinden Kaşgar'ı muhasara altına alıp Yarkent Hanlığı'na saldırmıştır. 1681 ile 1684 yılları arasında Kazaklara, Kırgızlara, Nogaylara ve diğer halklara karşı batıya seferler düzenleyerek birlikleri Karadeniz bölgesine kadar nüfuz

etmiş ve hanlığın merkezini İli Vadisi'ne taşımıştır. Bu dönemde artık Cungar kabilelerinin meraları kuzeyde Altay Dağları'na, batıda Balkaş Gölü'nün güneyine ve doğuda Yenisey Nehri'nin üst kısımlarına kadar yayılmış; güçleri ise Buhara ve Hive Hanlıkları'nın sınırlarına kadar uzanmıştır. 1684 yılında Taşkent ve Sayram'ı ele geçiren Galdan Han, 1686'da Andican üzerine yürümüştür (Miyawaki, 2003: 147).

Galdan Han ülkesinin ekonomik olarak güçlenmesine odaklanıp hayvancılık ve tarım faaliyetlerinin yanı sıra kıymetli madenleri işleme ile barut üretimini başlatmıştır. Doğu Türkistan'da çıkarılan güherçilenin Cungaria'daki silah atölyelerine taşınmasına yönelik adımlar atmış; kitaplar ve madeni paralar bastırmıştır (Donnelly, 1968: 36; Millword, 2007: 90). Ancak bir müddet sonra Çin ile ticari sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Qing İmparatoru Kangxi (salt. 1661-1722) 1683 yılında Oyratlara bir elçi göndermesinin ardından, o döneme kadar imparatorluk elçisi kabul etmeyen Galdan Han, gelen elçiyi huzurunda kabul etmiştir. 1686 yılında Qing İmparatoru sadece Galdan Han ve dört büyük (Kalka) prensin başkentte ticaret yapmasına izin vermiştir (Perdue, 2005: 143).

Galdan Han daha sonra dikkatini doğuya çevirmiştir. O döneme kadar müttefiki olan Kalkaların iki kanadı arasında patlak veren iç çekişmelerden faydalanarak Moğolistan üzerinde Oyrat nüfûz ve hakimiyetini tesis etmek maksadıyla harekete geçmiştir. 1688 yılında kardeşinin öldürülmesinin intikamını almak üzere 30 bin Cungar askerini Hangay Dağları üzerinden Kalka topraklarına götürmüştür. Tuşetu-Han'ın komutasındaki orduyla karşı karşıya gelen Galdan Han kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar üç gün boyunca sürmüştür. Galdan Han komutasındaki Oyrat Ordusu savaştan galip çıkarken Tuşetu-Han Kalkalarla birlikte İmparator Kangxi'ye sığınmak üzere Gobi Çölü üzerinden günümüzdeki İç Moğolistan topraklarına kaçmışlardır. Bu sıralarda Galdan ve birlikleri Karakurum'a ilerlerken Lama ve Budist tapınaklarını yağmalamışlardır (Roux, 2004: 411). Qing İmparatoru Kangxi'ye sığınan ve Galdan Han'ın kardeşinin ölümüne sebep olan Tuşetu-Han'ın cezalandırılmasını isteyen Galdan Han'ın talebini reddeden Qing İmparatoru, aralarındaki ticareti tekrar kesme kararı

almıştır. Yaşanan bu hadiseye paralel olarak Galdan Han, kendi ülkesinde iç çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır.

Öldürülen Senge'nin oğlu Sevan-Rabdan büyüyerek Galdan Han için bir tehdit oluşturmuş ve 1688 dolaylarında ona karşı teşebbüste bulunmasına rağmen onu ortadan kaldırmaya muvaffak olamamıştır. Galdan Han'ın Kalkalara karşı sefer düzenlemesini fırsat bilen Sevan-Rabdan Hami'ye saldırmıştır (Beckwith, 2009: 235). 1689 yılında Sevan-Rabdan Galdan Han'a karşı isyan etmiş ve 1691 yılında İli ve Tarim Basın'ı hakimiyeti altına almıştır. İç çatışmalarla uğraşan Galdan Han 1690 yazında İmparator Kangxi'yle Ulan Butung'da karşı karşıya gelmiştir. Şiddetli geçen çatışmaların ardından Galdan Han ordusuyla beraber kuzeye doğru çekilmiştir. Bunun bir neticesi olarak 1682'den beri 5. Dalay Lama'nın vefatını bir sır gibi saklayan Tibet naibi, artık Qing İmparatorluğu'nun açık bir düşmanı hâline gelen Galdan Han'ın bir geleceği olmadığı kanaatine varmıştır. Böylece 1694 yılında Sevan-Rabdan'ı (ö. 1727) Cungar hükümdarı olarak kabul edip ona *kongtaçi* unvanını vermiştir (Miyawaki, 2003: 148).

134

1695 yılında Galdan Han ordusuyla Khobdo bölgesinden doğuya doğru hareket ederken Qing Ordusu Moğolistan'a doğru yürümüştür. 1696'da Terelzh Nehri yakınındaki Khuriye civarında Galdan Han yenilgiye uğramıştır (Christian, 2018: 194). Bu mağlubiyetin ardından Galdan Han ile askerlerinden hayatta kalan beş bin kişi batıya doğru kaçmıştır. Erzaklarının tükenmesinden dolayı Kasım ayına kadar Galdan Han'ın adamlarından sadece yüz kişi hayatta kalmıştır. 1697 yılı Mart ayında Galdan Han da vefat etmiştir. İddialara göre Kangxi tarafından yakalanıp düşman elinde idam edilmek istemediğinden kendini zehirlemiştir (Perdue, 2005: 504).

Galdan Han'ın vefatının ardından baş generali Danjila, Galdan Han'ın naaşından başını ayırarak bedenini yakıp küllerini saklamıştır. Danjila, Galdan Han'ın kalıntılarını Dalay Lama'ya sunmak üzere Tibet'e doğru giderken yolda Sevan-Rabdan'ın adamları tarafından Galdan Han'ın kalıntıları ele geçirilmiştir. Qing İmparatoru'nun elçileri Sevan-Rabdan'dan Galdan Han'ın kalıntılarını, oğlunu ve kızını Pekin'e göndermesini istemesini

müteakip önce 1698 yılında Galdan Han'ın küllerini ve ertesi yıl ise Galdan Han'ın çocuklarını teslim etmiştir (Perdue, 2005: 205; Christian, 2018: 188).

4. Galdan Han ile Hidâyetullah Âfâk Hoca

Babarahîm Meşreb'in hayatında önemli rol oynayan şahsiyetler arasında yer alan Hidâyetullâh Âfâk Hoca ile Galdan Han arasında müttefiklik ilişkisi bulunmaktadır.

Maverâünnehir ve Doğu Türkistan topraklarında Nakşibendî-Kâsânî tarikatının Âfâkiyye adı verilen kolunun şeyhi olarak Âfâk Hoca hem manevî hem de siyasî sahada bölgede nüfûz elde etmiştir (Waite, 2006: 9). Lakin Saîdiye Hanlığı'nın son hanı İsmail Han, Âfâk Hoca'nın mensubu olduğu Aktağlıklara verdiği desteği çekmesinin ardından Âfâk Hoca kendi isteğiyle sürgüne gitmiştir. Bu süre zarfında Çin'e ulaşım Qing İmparatoru Kangxi ile buluşarak onun desteğini kazanmıştır. Bunun ardından Tibet'in Lhasa şehrine giderek 5. Dalay Lama ile bir araya geldikten sonra İsmail Han'a karşı kendisine yardım etmesini istemiştir.

Dalay Lama, Galdan Han'la irtibat kurarak Âfâk Hoca'ya askerî yardım konusunda talebini iletmiştir. Bunun ardından 1678 yılında Âfâk Hoca ile Galdan Han'ın ordusu Türkistan'a doğru hareket etmiştir. Komul ve Turfan'ın işgalinin ardından 1680 yılında Galdan Han ve Âfâk Hoca, Kaşgar'a ve ardından da Yarkend'e saldırarak bu şehirleri ele geçirmiştir. İsmail Han ise Âfâk Hoca ve büyük oğlu Yahyâ Hoca lehine tahttan çekilip sürgün edilmiştir. Bunun bir neticesi olarak Âfâk Hoca, Altışehir tahtına han olarak tayin edilmiştir (Kurban, 1995: 59-60). Âfâk Hoca ile Galdan Han arasındaki ilişki bundan sonra da devam etmiş, onun yardım ve korumasına karşılık Âfâk Hoca Galdan Han'a vergi ödemiştir (Kurban, 1995: 38). Aradan geçen süre zarfında halk tarafından Oyrat askerleriyle yönetimi ele aldığı söylentileri üzerine Âfâk Hoca, nüfûzunu korumak amacıyla devrik hükümdar İsmail Han'ın kardeşi Mehmed Emin Han'ı tahta oturtmuştur. Bu hareketin bir sonucu olarak Cungarlar Altışehir'den uzaklaştırılmışlardır (Mehmed Âtîf, 1998: 182). Mehmed Emin Han'ın suikasta uğramasının ardından idareyi

tekrar eline alan Âfâk Hoca, Cungarları yeniden bölgeye çağırarak beraber hanlığı yönetmeye devam etmiştir (Saray, 2017: 100). Âfâk Hoca ile Galdan Han arasındaki ittifak, Âfâk Hoca'nın 1693 yılında gerçekleşen vefatına kadar devam etmiştir.

5. Galdan Han İslam'ı Benimsedi mi?

Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâmesi*'nde Kongtaçi ve kızı Âfâk Melike ile cereyan eden olayların merkezinde onların İslam dinini benimseyip benimsemedikleri yer almaktadır. Bu hikâyelerin ardındaki gerçeği incelemeye başlamadan önce Cungarların hangi dini inancı benimsediklerinden bahsedilmesi gerekir.

Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâmesi*'nde Kongtaçi'nin kızıyla ilgili *tersâ-beççe* ifadesi zikredilmektedir. *Tersâ* kelimesi Çağatayca, Farsça, Uygurca sözlük ve lugatlarda iki manaya karşılık gelmektedir. Birinci mana olarak Hristiyan (Zenker, 1866-1876: 278; Doerfer, 1965: 474-475; Yeğin, 1985: 1603; Kanar, 1998: 177; Olgun ve Draşan 1363/1984: 84; Necip, 2016: 507; Bahavudun ve Geyurani ve Kadir ve Ehet, 2002: 148; Steingass, 1977: 294; Çağbayır, 2007: 4759), ikinci mana olarak ise putperest (Zenker, 1866-1876: 278; Doerfer, 1965: 474-475; Kyásowa ve Geldimyradow ve Durdyýew, 2015: 364; Steingass, 1977: 294) şeklinde kaydedilmektedir. *Tersâ* kelimesinin manasının yaygın kullanımı Hristiyan olarak kabul edilse de tarihî kaynaklarda kaydedilen bilgiler nazarı itibara alındığı takdirde Karakalmuk hükümdarı Galdan Han ve ailesinin putperest veya Budist/Lamanist oldukları düşünülmelidir.

Bartold, Karakalmuk isminin Orta Asya'da yaşayan bu halkın eskiden putperest inancını benimsediklerinin en önemli göstergesi olduğunu belirtmiştir. O bölgede yaşayan diğer halklar tarafından *Kalmuk-u bed mahluk* (kötü karakterli Kalmuklar) deyiminin kullanımı, ayrıca Oyrat dili kullanan diğer topluluklar tarafından İslam'a dönmenin karşıt manası olarak putperest kalan Oyratlar anlamını ihtiva ederek kullanıldığı belirtilmiştir (Yücel, 2011: 267).

1620'den sonra ise Cungarlar, Moğol-Cungar Kanunları ile birlikte devlet dinî olarak Lamaizm'i benimseyerek Şamanizm'den

aşamalı olarak kopmaya başlamışlardır. Ancak Budizm'e geçişleri diğer Moğollar gibi onları da barışçıl bir topluluk hâline getirmemiştir (Roux, 2005: 410). Cungar hükümdarların Budizmi benimsemeleri ve Dalay Lama ile yakın ilişki kurmaları, bir hanedan üyesi olan Galdan Han'ın Tibet'e eğitim alması için küçük yaşta gönderilmesi de dikkate değer bir husustur.

Tarihî kaynaklar Galdan Han'ın Budist olduğundan bahsederken, *Menâkıbnâme*'de anlatıldığı gibi İslam'ı benimseyip benimsemediğine dair çok az bilgi günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak hayat hikâyesinin özellikle son kısmında gerçekleşen hadiselerin, Budizm inancından koptuğuna dair detaylar içermektedir. İlk olarak zikredilecek hadise, Galdan Han'ın Qing hükümdarına karşı mücadeleleri sırasında Orta Asya'daki Müslüman Türk boylarını İslam dinini benimseyerek kendi birliğine katmak istemesidir. Bu kararının etkisi ancak vefatının ardından, Turfan bölgesi ve Kazakların büyük bir kısmının Cungar Hanlığı'na katılmasıyla anlaşılabilir (Şişman, 2012: 54-55; Larousse, 1992: 310). İkinci olarak zikredilecek hadise ise, 1680 yılının sonlarında Galdan Han ve birliklerinin Moğolistan'ı işgal edip Karakurum'a kadar ilerlemesi ve buralardaki Budist tapınaklarını yağmalamasıdır (Roux, 2005: 411). Genç yaşta Galdan'ın Budist olduğuna dair tarihî kaynaklardaki veriler dikkate alındığı takdirde, birliklerine bu şekilde bir emir vermesi hükümlerinin sırasında Budizm inancından koptuğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu araştırmada hagiografik eser olan Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâmesi* esas kaynak olarak ele alınıp Cungar hükümdarı Galdan Han'ın tarihî ve menkıbevî hayatına odaklanılmıştır. *Menâkıbnâme*'de kaleme alınan bilgilere göre Doğu Türkistan ve Orta Asya bölgesini Kalenderî inanç ve anlayışı benimseyerek gezen Babarahîm Meşreb, seyahatleri sırasında İli'ye ulaşır orada yaşayan Kalmukların hükümdarı Kongtaçi ve kızıyla buluşur. Âfâk Melike'yi görür görmez aşık olan Meşreb, kızın gönlünü fethetmek için üç sene orada kalır. Kongtaçi, Meşreb'in veli bir zat olduğunu

öğrendikten sonra İslam dinini benimseyip kızını Kalenderî dervişe verir. Kız, Meşreb ile birlikte halvet olduğu günlerde kendisinin de Müslüman olduğunu itiraf eder, fakat bu birliktelikten kızın gebe kalmaması nedeniyle Meşreb Kalmukların arasından ayrılır.

*Menâkıbnâme'*de zikredilen Kongtaçi'nin yaşadığı yer ve zaman ile birlikte diğer bilgiler de göz önüne alınıp tarihî kaynaklarla mukayese edildiği takdirde bu şahsiyetin Cungar hükümdarı Galdan Han olduğu tespit edilmektedir. 1678 ile 1697 yılları arasında saltanat süren Galdan Han, çocukluk yıllarını 5. Dalay Lama'nın yanında Tibet'te geçirmiştir. Tahta oturur oturmaz eline aldığı idareyle ülkesindeki iç karışıklıklara son verip Cungarların en parlak dönemini başlatmıştır. Hükümdarlığının ilerleyen yıllarında ise iç düşmanları bertaraf etmeye çalışmış ve Qing İmparatoru Kangxi ile karşı karşıya gelerek savaşmıştır. Bu çatışmaların sonucunda 1696 yılında mağlup olmasının ardından 1697'de hayatını kaybetmiştir.

Babarahîm Meşreb'in hayatında diğer bir önemli şahsiyet olan Hidâyetullâh Âfâk Hoca ile Galdan arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Dalay Lama'nın aracılığıyla Âfâk Hoca'nın Doğu Türkistan topraklarındaki mücadelelerinde ona yardım eden Galdan Han, Aktağlık şeyhinin 1680 yılında Kaşgar ve Yarkend şehirlerini almasında ve böylece Altışehir tahtına oturmasında önemli bir rol oynamıştır.

Babarahîm Meşreb ve Kongtaçi ile kızı arasında cereyan eden hadiselerin merkezinde, onların İslam dinini benimsedikleri yer almaktadır. Galdan Han'ın gençliğinde Budist/Lamanist bir inanca sahip olduğu lakin daha sonra bu inancından döndüğüne dair tarihî kaynaklarda aktarılan ve hayat hikâyesinde yer alan bilgiler nazara alındığında Budizm'den koptuğu ve muhtemelen İslam'ı benimsediği yönünde bir çıkarımda bulunulmuştur.

Kaynakça

Bahavudun, Muhemmettursun–Geyurani, Genizat–Kadir, İsmail–Ehet, Abiimit (ed.) (2002). *Çağatay Tiliniñ İzahlıq Luğiti*. Ürümçi: Şincañg Helik Neşriyatı.

Baipakov, K. M.–Kumekov, B. E. (2003). “The Kazakhs”. *History of the Civilizations of Central Asia. V. Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century*. Editör: C. Adle, Irfan Habib and K. M. Baipakov. Paris: UNESCO. s. 89-108.

Bartold, Vasiliy Vladimiroviç (2010). *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*. Çev. D. Ahsen Batur. Selenge Yayınları: İstanbul.

Beckwith, Christopher I. (2009). *Empires of the Silk Road : a history of Central Eurasia from the Bronze Age to the present*. Prinston: Prinston University.

Bogenbayev, Nurbolat–Calmırza, Aydın (2014). “Eski Türk Dünya Görüşündeki “Kut” ve “Karga” Kavramları”. *Milli Folklor*. S. 26/103. s. 69-79.

Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. C. 1-5. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Cahen, Gaston (1914). *Some Early Russo-Chinese Relations*. Şanghai: The National Review.

Christian, David (2018). *A History of Russia, Central Asia and Mongolia. / Inner Eurasia from the Mongol Empire to today, 1260-2000*. C. 2. Hoboken: Wiley Blackwell.

Dazheng, Ma (2003). “Tarim Basin”. *History of civilizations of Central Asia. Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century*. Editör: Adle, Chahryar-Habib, Irfan. C. 5. Paris: UNESCO Pub. s. 181-208.

Dīvāne Meşreb (yz). Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi. Doğu Koleksiyonu. Nu. Török O. 384.

D’Ohsson, A. Constantin (1921). *Moğol Tarihi*. C. 2. Çev. Mustafa Rahmi Balaban. Ankara: Maarif Vekâleti.

Doerfer, Gerhard (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. C. 2. Wiesbaden: F. Steiner.

Donnelly, Alton S. (1968). *The Russian Conquest of Bashkiria, 1552–1740: A Case Study of Imperialism*. New Haven, CT: Yale University Press.

Fidancı, Mahmut (1994). *Şâh Meşreb Menâkıb-nâmesi, İnceleme-Metin-Sözlük*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Grousset, René (1980). *Bozkır İmparatorluğu. Attila, Cengiz Han, Timur*. Çev.: M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gülerer, Salih (2013). “Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı”. *Tarih Okulu Dergisi*. S. 6/XVI (Aralık 2013). s. 233-262.

Hzret-i Şâh-meşreb (yz). Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi. Doğu Koleksiyonu. Nu. Török O. 244.

Howorth, Henry H. (1876). *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century. Part 1. The Mongols Proper and the Kalmuks*. London: Longmans, Green, and Co.

Kalan, Ekrem (2005). *Cungar Hanlığın Siyasî Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Kanar, Mehmet (1998). *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. İstanbul: Birim Yayıncılık.

Kurban, İklil (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kyýasowa, G.–Geldimyradow, A.–Durdyýew H. (2015). *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*. C. II. K-Z. Aşgabat: Ylym.

Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.

Mashrab (yz). Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonu. Nu. Jarring Prov. 272.

Mehmed Âtîf (1998). *Kaşgar Tarihi Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesî*. Hazırlayan: Vehbi Günay vd. Kırıkkale: Eysi Kitap ve Yayın.

Menakib-i Shah Mashrab (yz). Gallica The Digital Library of the Bibliothèque Nationale de France (BnF). Nu. Turc 1416.

Menaqib-i Mashrab (yz). İran Parlamento Kütüphanesi (Meclis-i Shurâ-yi İslâmî Kütüphanesi, Tahran, İran). Nu. 17453.

Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedisi (1992). C. 4. İstanbul: Sabah Gazetesi.

Millward, J. A. (2007). *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*. New York: Columbia University Press.

Miyawaki, Junko (1997). "The Birth of the Oyirad Khanship". *Central Asiatic Journal*. S. 41/1. Wiesbaden.

Miyawaki, Junko (2003), "History of the Dzungars: Introductory Survey". *History of the Civilizations of Central Asia. V. Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century*. Editör: C. Adle, Irfan Habib and K. M. Baipakov. Paris: UNESCO. s. 141-151.

Necip, E. N. (2016). *Uyghurche-Türkche Lughet / Uygurca-Türkçe Sözlük*. Şanghay: Madi.

Olgun, İbrahim-Draşan, Cemşit (1363/1984). *Farsça-Türkçe Sözlük / Farhang-i Fârsî-Turkî*. Tabrîz: Intishârât-i Talâsh.

Ocak, Ahmet Yaşar (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Parlatır, İsmail-Hazai, György (2007). *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe El Yazmaları Kataloğu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Pelliot, Paul (1930). "Notes sur le "Turkestan" de M. W. Barthold". *T'oung Pao*, Second Series, 27(1), 12-56.

Perdue, Peter C. (2005). *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Roux, Jean-Paul (2004). *Türklerin Tarihi - Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Saray, Mehmet (2017). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*. İstanbul: Aygan Yayıncılık.

Seydimbek, Akseleu (1997). *Kazak Alemi*. Almatı: Sanat.

Smith, E. Gene (2001). *Among Tibetan Texts: History and Literature of the Himalayan Plateau*. Boston: Wisdom Publications.

Steingass, Francis Joseph (1977). *A comprehensive Persian-English dictionary: including the Arabic words and phrases to be*

met with in Persian literature: being Johnson and Richardson's Persian, Arabic, and English dictionary. London: Routledge & Kegan Paul.

Şişman, Bekir (2012). "Köroğlu Destanı'nın Kazak Varyantındaki Tarihî, Sosyo-Kültürel Unsurlar". *Millî Folklor Dergisi*. Yıl:12. Sayı: 45. s. 52-59.

Tolkun, Selahittin (2001). "Meşreb (1640-1711)". *Türk Kültürü Dergisi*. S. 454 (Şubat). s. 110-115.

Waite, Edmund (2006). "From Holy Man to National Villain: Popular Historical Narratives About Apağ Khoja amongst Uyghurs in Contemporary Xinjiang". *Inner Asia*. S. 8/1. s. 5-28.

Yeğin, Abdullah (1985). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik büyük lûgat : eski ve yeni harflerle*. İstanbul: Türdav.

Yücel, Mualla Uydu (2011). "Kalmuklar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 267-268.

Zenker, Theodor Julius (1866-1876). *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*. Leipzig: Engelmann.

Şirin, Orhan Alper-Davut Yiğitpaşa (2021). "Yeni Veriler Işığında Amisos Altın Eserleri Üzerine Gözlemler". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 143-216.

YENİ VERİLER IŞIĞINDA AMİSOS ALTIN ESERLERİ ÜZERİNE GÖZLEMLER* OBSERVATIONS ON AMISOS GOLD WORKS IN LIGHT OF NEW DATA

Orhan Alper ŞİRİN*
Samsun Müze Müdürlüğü
alpersirin84@gmail.com

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA*
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
amisos.dergi@gmail.com

Öz

Amisos, yazılı kaynaklara göre, MÖ 6. yüzyılda Sinop'ta bir koloni kuran Miletoslular tarafından kurulmuştur. En erken buluntular, Toraman Tepe'nin batısında bulunan Çakalca-Karadoğan Höyüğü'nde tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda, bu alanda ele geçen buluntular, MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Kent, Helenistik Dönem'de gelişen ticaret ağlarıyla güçlü konuma gelmiştir ve VI. Mithradates Dönemi'nde saray, tapınak ve yeni yapılarla donatılarak en parlak evresini yaşamıştır. Stratejik öneme sahip kent, Roma ve Bizans Dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür. 1995 yılında, yol çalışması sırasında tespit edilen mezarda yapılan kurtarma kazısında, günümüze Amisos Hazinesi olarak anılan buluntulara ulaşılmıştır. Ziynet eşyalarının yer aldığı hazineye ait yayınlarda hem mezar buluntularına ilişkin oldukça

* Bu çalışma, Samsun Müze Müdürlüğü'nün 02/09/2016 tarih ve 807 sayılı, 22/02/2021 tarih ve 1148071 sayılı 20/05/2021 tarih ve 139378 sayılı "Bilimsel Müze Araştırması" izinleri kapsamında hazırlanmıştır. Dipnot ve kaynakçada gösterilmeyen eserlere ait bilgi, belge ve fotoğraflar ilk kaynak olan Müze arşivinden alınmıştır.

* ORCID: orcid.org/0000-0002-3773-939X

* ORCID: orcid.org/0000-0001-8821-5628

farklı tarihlendirmelerin yapılmış olması hem de bazı eserlerin adlandırılmasında farklılıklar olduğu için kapsamlı bir şekilde tekrar değerlendirilmiştir. Ayrıca mezarların mimari yapıları, sikke ve diğer buluntular da tarihlendirmemize yardımcı olmuştur. Bunlardan başka 2021 yılında İlkadım İlçesi'nde bulunan kaya mezarı altın buluntuları da burada değerlendirilmiştir. Böylelikle, Amisos menşeli mezar buluntusu olan çeşitli takılar tipoloji, analogi ikonografi ve stilistik olarak değerlendirilerek kentte kuyumculuğa ilişkin bir atölyenin varlığı üzerine bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amisos, Samsun, Altın Takı, Diadem, Aplik

Abstract

According to written sources, Amisos was established by the Miletos, who established a colony in Sinop in the 6th century BC. The earliest finds were detected in Çakalca-Karadoğan Mound, located west of Toraman Tepe. The finds uncovered in this area during the studies were dated to the middle of the 6th century BC. The city came to a strong position with the developing trade networks in the Hellenistic Period and during the VI. Mithradates Period experienced its brightest phase by being equipped with the palace, temples and new structures. The city, which has strategic importance, continued its existence in the Roman and Byzantine Periods. The finds known as the Amisos Treasure were reached during the rescue excavation carried out in the tomb discovered during the roadworks in 1995. The publications belonging to the treasury, where the jewelery items are included, have been extensively re-evaluated since there are quite different datings of the grave finds and there are differences in the naming of some artifacts. In addition, the architectural structures of the tombs, coins and other finds have helped us to date them. In addition to these, gold finds found in the rock tomb in İlkadım District in 2021 were also evaluated here. Thus, various jewels, which are tomb finds originating from Amisos, were evaluated in terms of typology, analogy iconography and stylistic, and some inferences were made on the existence of a jewelry workshop in the city.

Keywords: Amisos, Samsun, Gold Jewelery, Diadem, Applique

Giriş

Her dönemde değerli olan altın takılar, Amisos antik kentinin özellikle Hellenistik Dönemi'nde ve yoğunluğu azalsa da Roma İmparatorluk Dönemi mezarlarında birer defin buluntusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli mezar tiplerinden olan konglomera kayaç yapısına oyulmuş yer altı kaya mezarlarından ve

kısmen de olsa kiremit çatma mezarlardan defin hediyesi olarak çeşitli kompozisyonlarda yapılmış altın buluntular ele geçmektedir. Amisos kentinin genellikle nekropol alanında ve akropol alanındaki yer altı kaya mezarlarında ortaya çıkan buluntulardan altın takıların çeşitliliği ve işleniş kalitesi Hellenistik Dönem'de varlığını göstermektedir. Bu dönem Amisos kentinin altın kullanımı açısından en zengin dönemine ışık tutmaktadır. Ülkemizdeki müzelerde yer alan sorunlardan biri olan takıların, genellikle satın alınma yoluyla müzelere kazandırılması eserlerin tarihlendirilmesinde de sıkıntıları ortaya çıkarması (Bingöl, 1999: 10) dikkate alındığında, Amisos'un antik dönem mezarlarında ele geçen altın takıların kontekst buluntular olması oldukça önemli verileri de sunmaktadır.

VI. Mithradates Dönemi'nde en parlak dönemini yaşayan Amisos kentinin nekropol alanı, bugünkü Samsun'un İlkadım İlçesi'nde yer alan Kalkanca, Baruthane, Karasamsun, Cedit ve Selahiye Mahallelerini içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır. Ayrıca, kentin nekropol alanı Atakum, Canik ve Tekkeköy ilçelerinde de yayılım göstermekte olup bu alanlarda da kentin çeşitli mezar tipleri lokal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amisos Altın Takıları:

Çalışmamızda yer alan altın buluntuların çoğu, Amisos'un antik dönemine ait çeşitli mezarlardan ele geçmiş, müsadere ve getirilme şekliyle Müzeye kazandırılmış olan Samsun Müzesi'nin arkeolojik eser envanter defterlerine kayıtlı envanterlik ve etütlük mahiyetteki eserlerden oluşmaktadır. Konumuz kapsamında altın buluntularla beraber altın kaplamalı eserlere de çalışmamız içerisinde yer verilmiştir. Burada amacımız mezarların konumu, iç döşemi, buluntuların durumu ya da bunlarla ilişkili ölü gömme adetlerini ele almak değildir. Çeşitli yayınlar ve tez çalışmalarında mezar buluntularına ilişkin oldukça farklı tarihlendirmelerin

yapılmış olduğu ve bazı eserlerin adlandırılmasında farklılıklar olduğu için altın eserlerin analogisi kapsamlı bir şekilde tekrar değerlendirilmiş ve tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca mezarlar içerisinde kesin tarih vermemize yardımcı olan mimari yapıları, diğer buluntular ve sikke gibi eserler de tarihlendirmemize yardımcı olmuştur. İlk kez bu çalışmada yer alan buluntularla birlikte 2021 yılında İlkadım İlçesi, Kalkanca Mahallesi, Anadolu Caddesi, III. derece arkeolojik sit alanında kalan ve Samsun Müze Müdürlüğüne kurtarma kazısı gerçekleştirilen yer altı kaya mezarına ait altın buluntularda değerlendirilmiştir. Dolayısıyla eserlerin konu bütünlüğü içinde daha kolay anlaşılabilmesi için aşağıda mezarların bulunuş yılı, eser gruplama ya da alfabetik olarak değil katalog numaraları verilerek tek tek açıklanma yoluna gidilmiştir. Değerlendirmeler bölümünde buluntular gruplandırılmış ve sonuç kısmında kentin kuyumculuğuna ilişkin bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

1- Cedit Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı (Kat. No 1 - Kat. No 26):

Müze envanterinde yer alan ve halk tarafından Amisos Hazinesi olarak anılan Samsun İli, İlkadım İlçesi, Cedit Mahallesi, Ebusuud Efendi Caddesi'nin çıkmaz sokağında açığa çıkan yer altı kaya mezarından ele geçen altın defin buluntuları oldukça nitelikli ve kaliteli bir işçiliğe sahiptir. Konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarı, 1995 yılında İlkadım Belediyesi tarafından gerçekleştirilen yol genişletme çalışmaları sırasında tavanının çökmesiyle ortaya çıkmış olup Müzeye bildirilmesiyle, mezarda Müze Müdürlüğüne kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Bir aile mezarı olma özelliğini gösteren mezardaki defin buluntuları genel olarak değerlendirildiğinde bu mezarın, Erciyas'ın belirttiği gibi aristokrat bir aileye ait olabileceği (2001:

216) gibi döneminin zenginleşen tüccar sınıfına dahil Amisoslu bir aileye ait olabileceğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Yer altı kaya mezarı ve defin buluntularına yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinde değinilmiş, çeşitli altın eserlere birkaç makalede yer verilmiş olup mezarın tüm defin buluntularının yine bir makale olarak yayımı yapılmıştır¹. Ancak çeşitli yayınlar ile tez çalışmalarında mezar buluntularına ilişkin oldukça farklı tarihlendirmelerin yapılmış olduğu ve bazı eserlerin adlandırılmasında farklılıkların bulunduğu gözlemlenmiştir. Çalışmamızda Amisos altınlarını konu edinmemiz üzerine söz konusu eserlerin analogisi oldukça kapsamlı bir şekilde tekrar ele alınarak değerlendirilmiş ve tarihlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, Erciyas tarafından MÖ 4. yüzyılın ortaları – MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenen mezar buluntuları (2001: 216), tarafımızca MÖ 4. yüzyılın sonlarına çekilerek tarih aralığı daraltılmıştır. Mezarda altın buluntu olarak kadın başlı burma, aslan başlı, yılan şekilli bilezikler, Nike, lir çalan Eros figürlü küpeler, reçine boncuklu iğne, kaşlı yüzük, bileklikler, Hipokampus üzerinde oturan Nereid tasvirli aplikler, bombeli ve Medusa başlı düğmeler, çelenk, kolye sallantısı, diademler, kolyeler, pandantif, altın kaplamalı tohum formulu boncuklar ve sarkaçlar ele geçmiştir.

Kat. No 1² (Res. 1): Bilezik (2 Adet); bileziklerin halkaları altın şeritlerin burulmasıyla oluşturulmuştur. Gövdede bulunan iki kanal arasına, boğumlu filigre tekniği uygulanmıştır. Bileziklerin

¹ MÖ 5. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl aralığı olmak üzere çeşitli tarihlendirmeler ve adlandırmaların bulunduğu çalışmalar için bakınız; Akkaya, 1997; Altun, 2007: 272, 274; Bilde ve diğ., 2008: 154-155; Erciyas, 2001: 195-219; Erciyas, 2006a: 219; Erciyas, 2006b: 201; Jackson, 2012: 108-116; Akyay-Meriçboyu, 2001: 164, 173, 185, 188, 191; Ünan, 2010: 52-59; Ünan, 2016: 171-230.

² Müze Envanter (Env.) No: 1-12/1996, 1-13/1996; Envanter sırasına göre, Çap: 7.4 cm, Kalınlık (Kal.): 0.8-0.9 cm, Ağırlık (Ağ.): 81.20 gr / Çap: 7.2 cm, Kal.: 0.8 cm, Ağ.: 83.24 gr

her iki ucunda dövme tekniğiyle yapılmış, yukarı bakar şekilde duran ve hafif bir gülümsemeye sahip kadın başları bulunmaktadır. Başlar, üzerinde damla motifi ve boğumlu filigre tekniğiyle yapılmış bir boyunlukla bilezik halkalarına eklenmiştir.

Bileziklerin burmalı olan gövde kısmı, Taranto'dan bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş MÖ 3. yüzyılın başlarına ait antilop başlı altın bilezik gövdesinin işlenişle aynı form ve işlenişe sahiptir (De Juliis, 1984: cat.167, 243-244). Bileziğin gövde işleniş yanında daha da belirgin bir özellik sergileyen husus, bilezik uçlarında bulunan kadın başlarının işleniş şeklidir. Amisos örnekleriyle oldukça benzer bir tarzda işlenmiş olan kadın başlarına, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen altın küpelerde rastlamak mümkündür (Marshall, 1911: plt.XXXI-1706, 1707, 186). MÖ 4. yüzyılın sonlarına ait altın bir bilezikteki kadın başları da Amisos bileziklerindeki başlarla oldukça benzerdir (Hoffmann ve Davidson, 1965: fig. 54c, 86b, 153, 216-217). Ayrıca, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan MÖ 3. yüzyılın 1. yarısına ait altın bir küpedeki kadın başının işleniş de Amisos buluntularıyla oldukça benzer özellikler taşımaktadır (Bingöl, 2002: kat. no.33, 64). Benzer özellikler göstermesi nedeniyle bilezikler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 2³ (Res. 2): Bilezik (2 Adet); bileziklerin halkaları filigre tekniğiyle yapılmış küçük halkacıkların birbirlerine lehimlenmesiyle oluşturulmuştur. Birleşme kısımlarına da granülasyon tekniğiyle yapılmış küçük noktalar yerleştirilmiştir. Bileziklerin her iki ucunda dövme tekniğiyle yapılmış öne doğru bakar şekilde, sakın bir duruşa sahip aslan başları işlenmiştir. Aslan başları, alt kısmı dikdörtgen plaka formlu yarı silindirik ve üç boğumlu makara şeklindeki bir boyunluğun üstüne

³ Müze Env. No: 1-14/1996, 1-15/1996; Çap: 6.1 cm, Kal.: 0.9 cm, Ağ.: 31.50 gr / Çap: 7 cm, Kal.: 0.9 cm, Ağ.: 31.07 gr

yerleştirilmiştir. Bileziklerin birinin gövdesindeki kırık dönemde tamir görerek birleştirilmiştir.

Hellenistik Dönem'e ait vaşak başlı, gövdesi çapraz taralı olarak filigre tekniğinde işlenmiş ve birleşme kısımlarında da granülasyon tekniğinin uygulanmış olduğu altın bilezik örneği (Bromberg, 1990: fig. 16, 44-45) Amisos örneklerinde uygulanan teknik açısından aynıdır. Ayrıca, bir aile mezarında ele geçen MÖ erken 3. yüzyıla tarihlenen dağ keçisi başlı altın bileziğin çapraz taralı olarak filigre tekniğinde işlenmiş gövde yapısı ile birleşme yerlerinde uygulanan granülasyon tekniğinin işleniş şekli ve form yapısı Amisos bileziklerinde uygulanan tekniklerle oldukça benzerdir (Tsigarida ve Ignatiadou, 2000: fig. 93, 88). Ayrıca, Atina Arkeoloji Müzesi'nde yer alan, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen boğa başlı altın bir bileziğin gövdesiyle (Musti ve diğ., 1992: no.150.5, 278) Anadolu'dan biri antilop diğeri vaşak başlı MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen altın bir yaka takısının gövdesi ve yine Batı Anadolu'dan MÖ 4. yüzyılın sonrasına ait antilop başlı altın bir bileziğin gövde yapısı Amisos bilezikleriyle aynı teknikte işlenmiş oldukça benzer gövde yapısına sahip örneklerdir (Hoffman ve Davidson, 1965: fig. 53, 57a-d, 147-149, 160-161). Bu tekniklerdeki içi boş filigre tekniğiyle yapılmış halkalar ve bu halkaların birleşme kısımlarına granülasyon tekniğinin uygulanmış olduğu yapım şekli, MÖ 4. yüzyıldaki Akhamenid kuyumculuğunun özelliklerini yansıtmaktadır (Akyay-Meriçboyu, 2001: 172). Bununla birlikte, MÖ 4. yüzyıldan itibaren bileziklerdeki hayvan başlarının yerleştirildiği boyun kısımları, filigre ve granülasyon tekniğiyle yapılmış bantlarla süslenecek daha dekoratif bir etki sağlanmaya çalışılmıştır (Türe ve Savaşçın 2002: 104). Bu etki ile birlikte Amisos bileziklerindeki aslan başlarının tasvirine baktığımızda, MÖ 4. – erken 3. yüzyıla ait altın bir bilezikteki aslan başının işleniş (Rudolph ve Deppert, 1995: no.25.B, 124-125) ve ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 4. yüzyılın sonlarına ait altın bir

küpedeki aslan başının betimleniş özellikleri Amisos örnekleriyle oldukça benzerdir (Akyay-Meriçboyu, 2001: no.2, 149). Benzer süsleme özellikleri göstermesi nedeniyle bilezikler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 3⁴ (Res. 3): Bilezik (2 Adet); bileziklerin halkası yassı bant şeklinde spiral formlu olup her iki ucu “S” yaparak kıvrılmaktadır. Bilezikler yılan şeklinde işlenmiş olup bir uçta yılan başı diğer uçta ise kuyruk kısmı bulunmaktadır. Öne doğru bakan yılan başları ve kıvrılmış olan kuyruk kısımlarında kakma tekniğiyle işlenmiş yay şeklinde pullar bulunmaktadır.

Hellenistik Dönem’in yeni takı şekillerinden olan bu forma sahip bilezikler, MÖ 4. yüzyılda yaygın olmasa da kullanım görmüş ancak daha çok MÖ 300’lü yıllardan itibaren yaygınlaşarak tercih edilmişlerdir. Hellenistik Dönem’in başlarında bu formdaki bileziklerde bulunan sarmal sayısı azken, dönemin ortalarına doğru bu sayı artarak bileziklerin kullanımına devam edilmiştir (Akyay-Meriçboyu, 2001: 176). MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Kyme Nekropolü’nden yılan formlu altın bir bilezikte işlenen tekli sarmal gövde ile daha basit bir işçiliğe sahip baş ve kuyruk kısımlarının işleniş şekli Amisos örneğiyle oldukça benzerdir (Çırak ve Kaya, 2011: res. 7, 224, 228). Sarmal yapan bileziğin gövdesine benzeyen, baş ve kuyruk kısmında kakma tekniğiyle pulların işlenmiş olduğu ve Amisos örneğine göre daha ayrıntısız bir formda işlenmiş örneklerden, MÖ 3. - 2. yüzyıllara ait yılan formlu altın iki bilezikler dikkati çekmektedir (Tsigarida ve Ignatiadou, 2000: fig. 97, 91). Ayrıca, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen altın bir bilezikteki basit bir işlenişe sahip yılan formuyla da Amisos bileziklerinin benzer özelliklerini ön plana çıkarmak mümkündür (Greifenhagen, 1975: tfl.82, 13, 123). Bununla birlikte özellikle

⁴ Müze Env. No: 1-16/1996, 1-17/1996; Çap: 5.1 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağ.: 38.35 gr / Çap: 5.2 cm, Kal.: 0.2 cm, Ağ.: 37.16 gr

Targoviste Tarihi Müzesi'nde bulunan, MÖ 3. yüzyılın 1. yarısına tarihlenen sarmallı altın bilezikteki yılan formunun betimleniş şekli de Amisos örneğiyle oldukça yakın özellikler yansıtmaktadır (Musti ve diğ., 1992: no.159.2, 282). MÖ 4. yüzyıla ait gövdesi tek sarmallı, baş ve kuyruğun "S" şeklinde işlenmiş olduğu Yunanistan'ın kuzeyinden yılan formu bir altın bilezikle (Hoffman ve Davidson, 1965: fig. 65a-b, 174-175) Hellenistik Dönem'e ait iki sarmallı baş ve kuyruk kısmı "S" yapar şekilde işlenmiş altın bilezikler, Amisos buluntularının işlenişle de oldukça benzer özelliklere sahiptir (Bromberg, 1990: pl. 40, 57). Bilezikler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 4⁵ (Res. 4): Küpe (2 Adet); küpeler döküm tekniğiyle yapılmıştır. Küpelerde ayakta durur şekilde, yarı çıplak ve uçar halde Nike figürü işlenmiştir. Nike'ların başında birer diadem bulunmakta olup her iki eliyle de pelerinin uçlarını tutmaktadır. Sırt kısımlarında ise yukarı doğru kanatlar uzanmaktadır. Kanatların ortasından yukarıya dek uzanan ince tel şeklindeki asma kancaları ters "U" formudur.

Hellenistik Dönem'in başlarında moda olan Nike'lı küpelerde, figürler uçar şekilde ve rüzgarda uçuşan görünüme sahip pelerinli kompozisyonlarla işlenerek kullanılmıştır (Türe ve Savaşın, 2002: 108). Bu şekildeki işlenişle Kyme Nekropolü'nden MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen altın küpelerdeki Nike'lar, Amisos örnekleriyle stil olarak oldukça benzer bir yapıya sahiptir (Çırak ve Kaya, 2011: res. 7, 224, 228). Bu küpeleri, Amisos örneklerinden ayıran tek fark askı halkalarında yuvarlak bir rozetin bulunmasıdır. Rozet dışında, Nike figürünün Amisos Nike'larıyla aynı stilde tasvir edilerek işlenmiş olduğu MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 4. - 3. yüzyıllara ait ve MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen

⁵ Müze Env. No: 1-18/1996, 1-19/1996; Yükseklik (Yük.): 4.4 cm, Kanat Açıklığı: 3.8 cm, Ağ.: 10.06 gr / Yük.: 3.8 cm, Etek Genişliği: 2.1 cm, Ağ.: 10.06 gr

altın küpe örnekleri dikkati çekmektedir (Greifenhagen, 1975: tfl.41.6, 51; Jackson, 2011: fig.1a-b, 86-87; Marshall, 1911: plt. XXXII-1845, 1846: 199-200). Bunlara ek olarak, Karadeniz Bölgesi'nde rastlanılan başında diadem bulunan Nike tasvirleriyle (Akyay-Meriçboyu, 2001: 164) Amisos örneklerindeki diademli Nike'ların da döneminin kaliteli işçiliğini ortaya koyduğu görülmektedir. Benzer özellikler göstermesi nedeniyle küpeler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 5⁶ (Res. 5): Küpe (2 Adet); küpeler döküm tekniğiyle yapılmıştır. Küpelerde oturur şekilde ve lir çalarken işlenmiş Eros'lar bulunmaktadır. Figürlerin sırtından çıkan kanatlar aşağıya doğru uzanmaktadır. Başların arkasında yukarıya dek uzanan kalın tel şeklindeki asma kancası, ters "U" formudur.

Amisos örnekleri, müzik aleti çalan Eros'lar grubuna dahildir. Bu gruptaki müzik aleti çalan çocuk tasvirli Eros'lar, MÖ 4. - 3. yüzyıllarda oldukça yaygın olarak kullanım görmüştür (Ferruzza, 2016: 147). Amisos Eros'larında olduğu gibi kanatları aşağı uzanır şekilde, oturur pozisyonda işlenmiş lir çalan çocuk Eros figürlerinin stil ve işleniş açısından oldukça benzer bir örneğini, Sadberk Hanım Müzesi'nden MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Eros'lu altın küpelerde görmek mümkündür (Jackson, 2010: fig. 5a-b, 183-184). MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Kyme Nekropolü'nden bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş iki adet altın küpedeki Eros'lar ile Oxford Ashmorean Müzesi ile İndiana Üniversitesi Müzesi'nde bulunan MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına ait altın küpelerdeki Eros'lar, Amisos örnekleriyle neredeyse aynı yapım şekline ve tipolojik özelliklere sahiptir (Çırak ve Kaya, 2011: res. 12, 224, 230; Jackson, 2006: plt. 19-4, 6, 181; Rudolph ve Deppert, 1995: fig. 30a-b, 145). Buradaki küpe örneklerinde

⁶ Müze Env. No: 1-20/1996, 1-21/1996; Yük.: 2 cm, Ağ.: 1.77 gr / Yük.: 1.7 cm, Ağ.: 1.80 gr

Eros'lar arkalarından sarkan altın tellerle bir yunusun üzerinde oturur şekilde sabitlenmiştir. Taranto Arkeoloji Müzesi'nden MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen bir örnekte de Eros figürü bir kuş üstünde oturur şekilde betimlenmiştir (Jackson, 2006: plt. 19-3, 180). Amisos'un Eros figürleri de Jackson'ın belirttiği gibi yunus ya da bir kuşun üzerinde oturur şekilde betimlenmiş olmalıdır (Jackson 2012, 114). Eros'ların arkalarından kuyruk gibi sarkan altın tellerin asıl işlevi de hayvan figürlerine dolandırılıp Eros'ların oturur şekilde durmasını sağlamaktır. Ancak, Amisos küpelerindeki hayvan figürleri ele geçmemiştir. Amisos küpeleriyle işleniş olarak aynı olan MÖ geç 4. yüzyıla tarihlenen mezar buluntusu altın küpelerde de bu hayvan figürleri noksan olup Eros'ların arkalarından tel uzantıları Amisos örneklerindeki gibi boşta kalmış bir kuyruk izlenimini vermektedir (Eisenberg ve Price, 2006: no.167, 68). Ayrıca Amisos'un Eros figürleriyle oldukça benzer olan bir örnek de MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen pt.'den yapılmış lir çalan çıplak Eros figürüdür (Ferruzza, 2016: no.45-46, 142-145). Bu örnekte de oturur şekilde işlenmiş ve kanatları aşağı bakar şekilde olan Eros'ların üzerine oturmuş olması gereken hayvan figürleri nokсандır. Kat. No. 5'i de örnekleri temel alarak küpeler, MÖ 4. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Kat. No 6⁷ (Res. 6): İğne (1 Adet); iğnenin gövde kısmı ince uzun formlu olup üst kısmı çentikli olarak işlenmiştir. İğnenin tepe kısmında telkari süslemelerin bulunduğu konik formlu yuvaya reçineden bir boncuk yerleştirilmiştir. Yuvanın altında ise yassı silindirik formlu ve sıralı olarak işlenmiş üç boncuk vardır.

Amisos iğnesindeki gibi alt alta sıralı boncukların form olarak oldukça benzerini, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 5. - 4. yüzyıllara tarihlenen altın bir küpedeki boncuklarda görmek mümkündür (Akyay-Meriçboyu, 2001: no.1, 112). Yine MÖ

⁷ Müze Env. No: 1-22/1996; Uzunluk (Uz.): 13.4 cm, Ağ.: 7.48 gr

4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen altın bir küpede de oldukça benzer formda işlenmiş sıralı boncuklar bulunmaktadır (Akyay-Meriçboyu, 2001: no.2, 125). Benzer özellikler göstermesi nedeniyle iğne, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 7⁸ (Res. 7): Yüzük (1 Adet); yüzüğün kaş kısmı elips şekilli olup etrafına granülasyon tekniği uygulanmıştır. Halka kısmı ise düz ve her iki yanı çapraz çentikli olarak işlenmiş geniş bir bant şeklindedir. Yüzük taşı noksanıdır.

Amisos yüzüğünün halkasına oldukça benzer bir işlenişi, MÖ 225 – 150 yıllarına tarihlenen altın bir yüzüğün halka kısmında görmek mümkündür (Rudolph ve Deppert, 1995: no.29c, 143-144). Bununla birlikte erken örneklerden Miken Dönemi'ne ait bazı yüzüklerin halkalarının işlenişiyle kaş kısmında uygulanan granülasyon tekniği, Amisos yüzüğüyle benzer özellikler yansıtmaktadır (Bromberg, 1990: fig. 5, 23). Yüzük, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

154

Kat. No 8⁹ (Res. 8): Bileklik (1 Adet / Yeni Dizim); bileklik toplam 40 adet kare formlu boncuğun ikişerli olarak birleştirilmesiyle 20 adet dikdörtgen formlu boncuk elde edilmiştir. Boncukların üzerinde dört loblu sarmaşık yaprağı motifi işlenmiş olup boncuklar yatay ip deliklidir.

Amisos bilekliğinde yer alan dört loblu sarmaşık yaprağı motifinin oldukça benzerine, Ephesus'tan MÖ 7. yüzyıla ait yuvarlak bir broş üzerindeki plakada işlenmiş motiflerde rastlamak mümkündür (Higgins, 1965: no.4a, 18). Ayrıca MÖ 6. – 5. yüzyıllara tarihlenen altın bir boncukta işlenmiş olan dört loblu sarmaşık yaprağı motifi de Amisos örneğiyle oldukça benzer

⁸ Müze Env. No: 1-23/1996; Yük.: 1.6 cm, Genişlik (Gen.): 1.6 cm, Ağ.: 3.28 gr

⁹ Müze Env. No: 1-24/1996; Boncuk Uz.: 1.8 cm, Boncuk Kal.: 0.4 cm, Boncuk Gen.: 0.9 cm, Toplam Ağ.: 35.45 gr

özellikler taşımaktadır (Rudolph ve Deppert, 1995: no.10a, 62). Bileklik, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 9¹⁰ (Res. 9): Bileklik (1 Adet / Yeni Dizim); bileklik astragal formlu boncuklar kalıba baskı tekniğinde yapılmıştır. İki levhanın birbirlerine lehimlenmesiyle oluşturulmuş toplam 19 adet boncuktan oluşmaktadır. Boncukların ortalarında yatay olarak ip deliği bulunmaktadır.

Astragal formlu boncukların yapılış olarak ve form açısından birebir benzerini, MÖ 5. yüzyıla ait boncuk dizisi olarak adlandırılan bir örnekte görmek mümkündür (Karalom, 2007: 134). Ayrıca, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan MÖ 4. yüzyıla ait altın ve akik boncuklardan oluşan bir kolyedeki astragal formlu boncuklar da Amisos boncuklarıyla form olarak oldukça benzerdir (Bingöl, 1999: kat.no.118, 117). Taranto Nekropolü'nden bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş ve MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine ait kemikten yapılmış astragal boncuklarla (De Juliis, 1984: CXXVII-20, 459-461) MÖ 250'li yıllara ait aynı formdaki boncuklar (Dusenbery, 1998: 130-131, 1145-1147) Amisos boncuklarıyla aynı işleniş özelliğine sahiptir. Bileklik, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 10¹¹ (Res. 10): Bileklik (1 Adet / Yeni Dizim); bileklik kalıp tekniğinde yapılmış iki yarımküre boncuğun birleştirilmesiyle oluşturulmuş boncuklardan oluşmaktadır. Toplam 58 adet olan boncuklarda yatay ip delikleri bulunmaktadır.

Bileklikteki bikonik formlu boncukların oldukça benzerlerine, MÖ 4. yüzyıla ait Lapseki'den mersin yapraklı altın bir

¹⁰ Müze Env. No: 1-54/1996; Boncuk Uz.: 0.6 cm, Boncuk Kal.: 0.4 cm, Boncuk Gen.: 0.9 cm, Toplam Ağ.: 8 gr

¹¹ Müze Env. No: 1-57/1996; Boncuk Çapı: 0.3 cm, Ağ.: 3.25 gr

dal parçasındaki aynı teknikle yapılmış boncuklarda rastlamak mümkündür (Akyay-Meriçboyu, 2001: 119). MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 11¹² (Res. 11): Aplik (10 Adet); aplikler kalıba çekiçleme tekniğiyle yapılmıştır. Hipokampusların üzerine yan oturmuş olarak bir elinde miğfer, diğer elinde ise kını içinde kılıç tutan Nereidler tasvir edilmiştir. Nereidler yarı çıplak, Hipokampuslar koşar şekilde işlenmiştir. Apliklerin arka yüzünde bağlama halkaları bulunmaktadır.

Hipokampus üstünde yan oturur vaziyetteki Nereid tasvirinin benzer bir betimi, MÖ 330-300 yıllarına tarihlenen bir buluntuda karşımıza çıkmaktadır (Williams and Ogden, 1994: 186). Ayrıca, Palaiokastron Hazinesi'nden MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen altın bir aplikte de Hipokampus ile üzerinde yan ve yarı çıplak halde oturan Nereid'in tasviri Amisos Nereidleriyle oldukça benzerdir (Hoffman ve Davidson, 1965: fig. 130, 278-280). Aplikler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 12¹³ (Res. 12): Düğme (11 Adet); düğmeler bombeli ve yuvarlak formudur. Ortalarında, sonradan eklenmiş ince altın sahifeden kesilerek kalıba çekiçleme yöntemiyle yapılmış Medusa başları bulunmaktadır. Medusa başının çevresinde telkari tekniğiyle yapılmış içi beyaz, mavi ve kahverengi mine kaplı damla motifleri bulunmaktadır. Düğmelerin kenarlarında çentikli telkari tekniğinde işlenmiş bordür süslemesi vardır. Arka yüzlerinde de bağlama halkaları bulunmaktadır.

¹² Müze Env. No: 1-25/1996, 1-26/1996, 1-27/1996, 1-28/1996, 1-29/1996, 1-30/1996, 1-31/1996, 1-32/1996, 1-33/1996, 1-34/1996; Yük.: 2.2-2.4 cm, Gen.: 3-3.7 cm, Ağ.: 2.67-4.10 gr

¹³ Müze Env. No: 1-35/1996, 1-36/1996, 1-37/1996, 1-38/1996, 1-39/1996, 1-40/1996, 1-41/1996, 1-42/1996, 1-43/1996, 1-44/1996, 1-45/1996; Çap: 2.3 cm, Ağ.: 2.17-3.30 gr

Amisos düğmelerinin form özelliklerini ve ortalarında işlenmiş olan Medusa başlarının benzerlerine baktığımızda, MÖ 350 yılına tarihlenen altın düğmelerle ortalarında bulunan Medusa başlarının işleniş oldukça benzerdir (Reeder ve Treister, 1999: cat.no.16, 119-120). Ayrıca, Taranto Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlenen ve birer mezar buluntusu olan gümüş düğmelerdeki Medusa başının işlenişindeki yüz ifadeleri de Amisos Medusalarına oldukça yakındır (De Juliis, 1984: cat.283, 290, 341-342). Düğmeler haricinde farklı işlevlerde kullanım gören örnekler baktığımızda da Medusa başının benzer olarak işlenmiş olduğu görülmektedir. MÖ 4. yüzyıla ait içi boş, altın bir makara üzerindeki Medusa başının tasviri buna güzel bir örnektir (Marshall, 1911: plt. XL-2068, 232). Ayrıca Selanik Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 4. yüzyıla ait altın bir aplikte işlenen Medusa başı, Amisos örnekleriyle de oldukça benzerdir (Musti ve diğ., 1992: no.147.13, 273). Oldukça çeşitli benzer örneklerde olduğu gibi yine aynı teknikle yapılmış olan MÖ 4. yüzyıla ait yuvarlak altın apliklerdeki Medusa başlarıyla (Davidson ve Oliver, 1984: no.22, 24) MÖ 400-350 yılları arasına tarihlenen Rhodes yakınlarında bulunmuş bir çift altın kulak makarasındaki Medusa başlarının tasviri de Amisos düğmelerindeki Medusa başlarıyla benzer işleniş özelliklerini yansıtmaktadır (Williams ve Ogden, 1994: no.41, 89). Düğmeler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 13¹⁴ (Res. 13): Düğme (3 Adet); düğmeler bombeli ve yuvarlak formludur. Düğmelerin ortasında telkâri tekniğiyle işlenmiş stilize çiçek motifi ve çevresinde damla motifi bulunmaktadır. Motif içleri turkuaz renkli mine ile kaplıdır. Düğmelerin kenar çevresinde granül tekniğiyle işlenmiş nokta motifleri bulunmakta olup arka yüzlerinde bağlama halkaları vardır.

¹⁴ Müze Env. No: 1-46/1996, 1-47/1996; Çap: 2.1-2.2 cm, Ağ.: 3.62-3.40 gr

Amisos düğmelerindeki gibi Cloisonne tekniğiyle işlenmiş olan Anadolu Medeniyetler Müzesi'ndeki MÖ 5.-4. yüzyıllara tarihlenen kayık formlu altın bir küpe örneği, Amisos düğmelerine form olarak oldukça benzerdir (Bingöl, 1999: kat.no.26, 60). Yine bu yüzyıllara tarihlenen bir rozet örneğinde de oldukça benzer şekilde işlenmiş olan mine uygulamasının aynı teknikle yapılmış olduğu görülmektedir (Higgins, 1965: no.6f, 20). Düğmeler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 14¹⁵ (Res. 14): Çelenk (1 Adet); çelenk halkasında, altın sahifeden kesilerek tutturulmuş 108 adet zeytin yaprağı vardır. Ortasında ise pimle sabitlemiş stilize çiçek motifinin işlenmiş olduğu bir rozet bulunmaktadır. Çelengin halka uçları telle sarılarak birbirine bağlanmış şekildedir.

MÖ 4-3. yüzyıllarda taçlarda, yuvarlak kesitli bir çember ve sık yapraklardan oluşan bir yapı izlenirken, MÖ 2. yüzyıl ve sonrasında şerit biçimli bir çember ve seyrek yapraklı bir yapı ortaya çıkar (Akyay-Meriçboyu, 2001: 183, fig. 1-2). Amisos çelenginde olduğu gibi gözlemlenen yaprakların yoğunluğu ve ortadaki süsleme rozetin betimlenişi genellikle MÖ 4.-3. yüzyıllara ait çelenklerde karşılaşılan bir durumdur (Akyay-Meriçboyu, 2001: 183). Bu şekilde işlenişe Büyük Bliznitza'dan MÖ 330-300 yıllarına tarihlenen zeytin dalı yapraklı altın çelenk, Amisos örneğiyle oldukça benzerdir (Williams ve Ogden, 1994: no.115, 180-181). Büyük Bliznitza çelengiyle Amisos çelengi arasındaki tek fark Bliznitza çelenginin ortasında pimle tutturulmuş bir rozetin bulunmasıdır. MÖ 350-300 yıllarına tarihlenen zeytin dalı yapraklı altın bir çelengin ortasında yer alan pimle tutturulmuş rozet motifli örnek de Amisos buluntusuyla oldukça benzer özellikler taşımaktadır (Greifenhagen, 1975: tfl. 1, 2, 11). Ayrıca, mersin yapraklı ve ortası rozetli Bodrum Müzesi'nden MÖ 4.

¹⁵ Müze Env. No: 1-48/1996; Çap: 21.5 cm, Ağ.: 211 gr

yüzyılın 3. çeyreğine ait altın bir çelenk örneği de Amisos çelengiyle işleniş açısından oldukça benzerdir (Akyay-Meriçboyu, 2001: no.1, 123). Ancak bu çelengin ortasındaki rozet süslemesi Amisos örneğinden daha ayrıntılı ve ince bir işçiliğe sahiptir. MÖ 4. yüzyılın ortaları ile bu yüzyılın sonlarına tarihlenen altın çelenk örnekleriyle de Amisos çelengi form ve işleniş açısından oldukça benzer özellikler taşımaktadır (Marazov, 1998: no.141, 200; Williams and Ogden, 1994: 180-181). Yine Samsun Müzesi'ne müsadere yoluyla gelen tacın alın kısmında; üst üste yerleştirilmiş iki yaprağın, ortalarına konan koyu kırmızı bir lal taşının boncukla birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir çiçek rozeti bulunmaktadır. Şerit biçimli çemberi ve seyrek yapraklarıyla MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir (Temür, 2020: 501 vd., res. 1). Çelenk, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 15¹⁶ (Res. 15): Kolye Sallantısı (1 Adet); kolye sallantısı tilki kuyruğu tekniğinde işlenmiş iki zincir örgüsü, çift konik gövdeli bir boncuğun içinden geçirilerek oluşturulmuştur. Boncuk içinden geçen bu zincirler iki tane ayrı çift konik boncuğa bağlıdır. Bu boncuklardan da uçlarında çirişotu motifinin işlendiği sallantı boncuklar bulunmaktadır. Zincirlerin her iki ucunda geniş bant şeklindeki plakayla sarılmış bağlama halkaları bulunmaktadır.

Amisos örneğinde olduğu gibi iki zincirin bikonik iri bir boncukla birleştiği ve bu birleşme yerinden iki ayrı zincirli sarkaçların çıkmış olduğu takı formları, MÖ 4. yüzyıldan itibaren Anadolu'da görülmeye başlanmıştır (Akyay-Meriçboyu, 2001: 189). Bu şekilde yapılmış Amisos örneğiyle oldukça benzer form ve işlenişe sahip örnekler baktığımızda ise MÖ 4. yüzyıla ait altın bir pendant örneğiyle (Marshall, 1911: pl. XXXIII-1942, 212) Kyme yakınlarından ele geçmiş MÖ 300-280 yıllarına ait altın bir diadem örneği ve ayrıca MÖ 330-300 yılları arasına tarihlenen Asya (ya da

¹⁶ Müze Env. No: 1-49/1996; Uz.: 11 cm, Ağ.: 16.50 gr

Mytilene) buluntusu altın bir kolyedeki sallantıları ön plana çıkarmak mümkündür (Williams ve Ogden, 1994: no.46, 69, 94, 118-119). Bunlarla birlikte Amisos örneğindeki bikonik boncuklardan sarkan zincirler ve uçlarındaki çirişotu motifli sallantılı boncukların işleniş olarak oldukça benzeri, MÖ 4. yüzyılın sonları - 3. yüzyıla tarihlenen Herakles düğümlü bir kolyede karşımıza çıkmaktadır (Davidson ve Oliver, 1984: no.34, 37-39). Ayrıca çirişotu motifli boncukların oldukça benzerlerini MÖ 4. yüzyıla ait altın bir takı örneğinde (Alexander, 1928: plt. 2, 16-17) ve MÖ 4. yüzyılın sonlarına ait altın bir zincir sallantısının uçlarındaki boncuklarda da görmek mümkündür (Tsigarida ve Ignatiadou, 2000: fig. 33, 40). Amisos sallantısının klips kısmının ise işleniş olarak oldukça benzeri, Kyme'den bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş MÖ 4. yüzyıla tarihlenen altın bir kolye sallantısında karşımıza çıkmaktadır (Türe ve Savaşçın, 2002: no.204, 102). Bu şekildeki klipsler (silindirik ve düz formlu) genellikle Erken Hellenistik Dönem'in kolyelerinde kullanım görmüştür (Türe ve Savaşçın, 2002: 109). Kolye sallantısı, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 16¹⁷ (Res. 16): Aplik (4 Adet); aplikler dikdörtgen formlu plaka şeklindedir. Plakaların içine filigre tekniğiyle yapılmış açık ve kapalı palmet ve dalga motifleri işlenmiştir. Plakaların çerçevesi üzerinde kabartma olarak işlenmiş çiçek motifleri bulunmaktadır. Apliklerin birinin ucunda, nar betimli iki boncuk bulunan zincirli sallantılar vardır. Apliklerin üst kısımlarında her iki köşede bağlama halkaları ile altta ikişerli grup halinde toplam 8 adet silindir formlu bağlama halkaları yer almaktadır. Giysi ya da bir takıya ait parçalar olmalıdır.

¹⁷ Müze Env. No: 1-50/1996, 1-51/1996, 1-52/1996, 1-53/1996; Plaka Uz.: 2.4-2.5 cm, Plaka Gen.: 1.1-1.2 cm, Plaka Ağ.: 1.76-2.68 gr

Dört parçadan oluşan dikdörtgen formlu plakalarda filigre ve granülasyon tekniğiyle yapılmış çiçek motifleri yer almaktadır. Bu motiflerin oldukça benzerini, MÖ 330-300 yıllarına ait Pavlovsky'den mezar buluntusu olan bir kolyedeki çiçek motiflerinde ve Büyük Bliznitza'dan altın bir küpe süslemesindeki çiçek motiflerinin işlenişlerinde görmek mümkündür (Williams ve Ogden, 1994: no.106, 116, 122, 168, 181, 190). Aynı çiçek motifi, Taman Yarımadası, Pyre'deki bir mezardan çıkan ve MÖ 350-300 yıllarına tarihlenen altın bir çift kulak rozetinde de görülmektedir (Williams ve Ogden, 1994: no.109, 172). Ayrıca, MÖ 4. - 3. yüzyıl aralığına tarihlenen altın mersin yapraklı bir diademin ortasındaki plakada betimlenen motiflerin işlenişiyle ve bu plakanın köşelerindeki çiçek motiflerinin betimlenişi, Amisos örneklerindeki motiflerle oldukça benzerdir (Marshall, 1911: pl. XXXIX-1632, 175-176). Aplikler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 17¹⁸ (Res. 17): Kolye (2 Adet / Yeni Dizim); kolyelerden biri 9 adet akik ve 16 adet altından yapılmış lale formlu boncuk ve 34 adet yivli silindirik formlu altın boncuktan oluşmaktadır. Sallantılı şekilde duran lale motiflerinde yatay bağlama delikleri vardır. Diğer kolye (1-59/1996), silindirik formlu toplam 40 adet boncuktan oluşmaktadır. Boncukların üzerinde yiv süslemeleri bulunmakta olup yatay bağama delikleri vardır.

Kolyelerde bulunan yivli silindir formlu boncukların benzer örneklerine, MÖ 5. yüzyıla ait kolyelerdeki yivli silindir formlu altın boncuklarda ve MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen bir gerdanlığın boncuklarında rastlamak mümkündür (Karalom, 2007: 124, 132, 160). Kolyeler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

¹⁸ Müze Env. No: 1-55/1996, 1-59/1996; Altın Lale Boncuk Uz.: 1-1.2 cm, Akik Lale Boncuk Uz.: 1.1-1.2 cm / Boncuk Uz.: 0.5-1.4 cm, Ağ.: 2.58 gr

Kat. No 18¹⁹ (Res. 18): Kolye (1 Adet / Yeni Dizim); kolyedeki boncuklar, kalıp tekniğinde yapılmış iki konik boncuğun birleşmesiyle oluşturulmuştur. Yeni dizim kolye, 441 adet boncuktan oluşmaktadır. Boncukların yatay ip delikleri vardır. Boncuk kenarlarında telkari tekniği uygulanmış olup üzerlerinde dilim motifleri bulunmaktadır.

Kolyedeki kavun dilimi formlu boncukların benzerleri MÖ 4. yüzyıla ait altın boncuklarda karşımıza çıkmaktadır (Davidson ve Oliver, 1984: no.17-18, 21). Kolye, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 19²⁰ (Res. 19): Kolye (1 Adet / Yeni Dizim); kolye silindirik formlu toplam 1026 adet boncuktan oluşmaktadır. Boncuklarda yatay ip delikleri vardır.

Kolyedeki düz silindirik formlu boncukların oldukça benzerine, Taranto'dan bir mezar buluntusu olan ve MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen boncuklarda rastlamak mümkündür (De Juliis, 1984: cat.144, 213-214). Kolye, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 20²¹ (Res. 20): Kolye (1 Adet / Yeni Dizim); kolye birleştirilmiş bikonik gövdeli 24 adet boncuk, üstünde granülasyon tekniğiyle yapılmış küçük küreciklerin işlendiği 23 adet boncuk ve ikisi büyük ikisi küçük lobut formlu boncukların dizimiyle oluşturulmuştur.

Kolyedeki kürecikler granülasyon tekniğiyle yapılmıştır. Bu şekilde yapılmış oldukça benzer formdaki boncuklara MÖ 4. yüzyıla

¹⁹ Müze Env. No: 1-56/1996; Boncuk Uz.: 0.5 cm, Boncuk Kal.: 0.5 cm, Ağ.: 65.50 gr

²⁰ Müze Env. No: 1-60/1996; Boncuk Uz.: 0.3-0.9 cm, Ağ.: 50.10 gr

²¹ Müze Env. No: 1-61/1996; Boncuk Uz.: 0.5-0.6 cm, Lobut Boncuk Uz.: 1.5-2.3 cm, Ağ.: 22.80 gr

tarihlenen altın bir kolyenin boncuklarında rastlamak mümkündür (Greifenhagen, 1975: tfl. 8, 8, 9, 18-19). Bir diğer boncuk tipi olan bikonik düz formlu boncukların ise işleniş olarak aynı formda olan benzerlerini, Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 4. yüzyıla ait altın bir kolyedeki boncuklarda görmek mümkündür (Musti ve diğ., 1992: no.124, 3, 263). Amisos örneğindeki lobut boncukların benzer yapım şeklini ve işleniş özelliklerini sergileyen örnekler ise MÖ 5. - 3. yüzyıl aralığına tarihlenen altın lobut boncuklarda da karşımıza çıkmaktadır (Marshall, 1911: pl. XXXIX-2038, 2039, 227-229). Kolye, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 21²² (Res. 21): Kolye (2 Adet / Yeni Dizim); kolyelerin birinde 103 adet yivli silindirik formlu boncuk, 24 adet kayın tohumu formlu ve 23 adet tohum formlu sallantılı boncuk bulunurken diğerinde (1-63/1996) ise 52 adet yivli silindirik formlu boncukla 26 adet kayın tohumu formlu ve 16 adet tohum formlu sallantılı boncuklar bulunmaktadır.

Kolyelerdeki kayın tohumu formlu sallantılı boncukların oldukça benzerine, MÖ 4. - 3. yüzyıllara ait altın bir kolyede (Marshall, 1911: pl. XXXIV-1943, 1944, 1948, 212-213) ve bir kadın gömüye ait mezar buluntusu olan MÖ geç 4. yüzyıla tarihlenen altın bir kolyenin sallantılı boncuklarında (Tsigarida ve Ignatiadou, 2000: fig. 72, 72, 74) ayrıca Thessaloniki yakınlarından altın bir kolyedeki sallantıda yer alan MÖ yaklaşık 300'lere tarihlenen kayın tohumu formlu boncuklarda görmek mümkündür (Williams ve Ogden, 1994: no.30, 53, 74-75, 99). Büyük Bliznitsa'dan MÖ 330-300 yıllarına tarihlenen altın bir kolyenin sallantıları olarak kullanılan kayın tohumu formlu boncuklar da Amisos boncuklarıyla oldukça benzerdir (Williams ve Ogden, 1994:

²² Müze Env. No: 1-62/1996, 1-63/1996; Kayın Tohumu Formlu Boncuk Uz.: 1.5 cm, Tohum Formlu Boncuk Uz.: 0.5-1.1 cm, Ağ.: 21.80-20.56 gr

no.123, 191). Amisos kolyelerindeki kayın tohumu aralarında yer alan tohum formu (yaş ceviz olabilir) boncuklar ise MÖ 4. - 2. yüzyıl aralığına tarihlenen boncuklarla oldukça benzerdir (Marshall, 1911: pl. XLII-2190, 1, 249). Ayrıca, Mogilanska Höyüğü'ndeki bir mezarda ele geçen ve Vraca Tarih Müzesi'nde yer alan Borovo Hazinesi'ndeki MÖ 4. yüzyıla ait altın küpelerde betimlenen tohum formu boncuklar (Musti ve diğ., 1992: no.142, 266-267) ile MÖ 4. yüzyıla ait altın bir kolyedeki tohum şekilli boncuklar, Amisos kolyelerindeki boncuklarla büyük bir benzerlik taşımaktadır (Alexander, 1928: pl. 2, 15). Kayın tohumu ve diğer tohum şeklindeki boncukların tek bir kolyede sıralandığı örneklerden, Selanik Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına ait altın kolyeler de Amisos kolyeleriyle oldukça benzerdir (Musti ve diğ., 1992: no.149.5, 6, 276). Kolyeler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 22²³ (Res. 22): Pandantif (1 Adet); pandantif çan şeklinde, aşağıya doğru genişleyen sekizgen gövdelidir. Tepe kısmında yuvarlak askı halkası bulunmaktadır.

MÖ 4. yüzyıla ait konik formu üstte askı halkası bulunan bronz çan örneklerine benzemektedir (Davidson ve Oliver, 1984: no.6, 15; Richter, 1915: no.1835-1837, 1840, 463-464). MÖ 4. yüzyıla ait Sardes buluntusu olan sarkaçlı bir kolyedeki çan formu altın kolye uçları da Amisos örneğiyle benzer özellikler sergilemektedir (Akyay-Meriçboyu, 2001: no.2, 117). Ayrıca, Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde yer alan, MÖ 4. yüzyıla ait çan şekilli altın kolye ucu da Amisos pendantifiyle oldukça benzerdir (Bingöl, 1999: kat.no.119, 118). Pandantif, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

²³ Müze Env. No: 1-58/1996; Yük.: 1.6 cm, Ağ.: 1.90 gr

Kat. No 23²⁴ (Res. 23): Altın Kaplamalı Boncuk Taneleri; boncuk taneleri yuvarlak formludur. Pt. üzerine beyaza yakın tonlarda bir kaplama ile yapılmış olan boncukların üzerleri küçük kareler şeklinde altın sahife parçalarıyla kaplanmıştır. Küçük boyutlu boncuklar 199 adet olup daha büyük boyutlu olan boncuklar 544 adettir. Ancak altın kaplamaların genelinde dökülmeler oluşmuştur. Boncuklarla birlikte bakır alaşımdan buket yapılmış tellerin varlığı bu boncukların süsleme amaçlı birer bitki / çiçek tohumu olarak kullanım gördüğünü göstermektedir.

Amisos'un altın kaplamalı ve yuvarlak formu pt.'den yapılmış boncuklarıyla MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen boncuklar oldukça benzerdir (De Juliis, 1984: cat.136, 208). MÖ 350-325 yıllarına ait pt. üzerine altın kaplamalı yuvarlak boncuklarla (Dusenbery, 1998: 120, 7, 992) Kyme Nekropolü'nden MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen altın kaplamalı metal parçalarıyla beraber açığa çıkan pt. formu yuvarlak boncuklar da (Çırak ve Kaya, 2011: res. 7, 14, 224, 228, 231) Amisos örnekleriyle oldukça benzerdir. Çelenk parçaları olarak ele geçip çiçek tohumları olarak kullanılmış olan MÖ 325-300 yıllarına ait yuvarlak formu pt. Boncuklarla (Dusenbery, 1998: s.123, 6, s-123, 7, 992) altın bir çelenkte kullanılmış olan MÖ 275-250 yıllarına ait pt. boncuklarda Amisos boncuklarıyla oldukça benzerdir (Dusenbery, 1998: s.130, 29d, 988-989). Ayrıca, MÖ 4. yüzyıla ait üzeri kaplamalı bronz tellere takılı olan boncuklar ve bunların takıldığı metal alaşımlı teller, Amisos örnekleriyle işleniş olarak aynı form özelliklerine sahiptir. Bununla birlikte bakır alaşımdan yapılmış ve çiçek kümelerinin yerleştirilmiş olduğu tel uzantılı buketler ve bu buketlere yerleştirilmiş olan altın yaldızlı pt. boncukların oldukça benzer örneklerini yine MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bronz üzerine altın kaplamalı bir çelenk ve

²⁴ Müze Env. No: Etütlük; Çap: 0.3-0.6 cm

çelenkten uzanan bakır alaşımlı buketlerdeki pt. boncuklarda görmek mümkündür (De Juliis, 1984: cat. 22, 93). Ayrıca bir mezar buluntusu olarak karşımıza çıkan, MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen çelenk örneğindeki metal yapraklar arasında yer alan yaldızlı boncuklar, Amisos boncuklarıyla da oldukça benzerdir (Tsigarida ve Ignatiadou, 2000: fig. 15, 27). Parion Nekropolü'nden MÖ 4. yüzyıla tarihlenen üzeri altın kaplamalı kurşun bir çelenkteki bakır alaşımlı tellere asılı bir şekilde duran pt. Boncuklar (Aydın Tavukçu, 2006: kat.no.2, lev. 13, res. 27, 193) ve MÖ geç 4. yüzyıl – erken 3. yüzyıl aralığına tarihlenen bronz bir çelenkteki pt.'den yapılmış yuvarlak tohum şeklindeki boncuklar, Amisos'un tohum olarak kullanılan bakır alaşımlı tellere ilişik pt. boncuklarıyla oldukça benzer bir işlenişe sahiptir (Dusenbery, 1998: r.1, 2, 990-991). Yine MÖ 325-300 yıllarına ait metal tellere tutturulmuş yuvarlak formlu boncuklarda Amisos'un pt. örnekleriyle oldukça benzerdir (Dusenbery, 1998: s.124, 6, 993). Boncuk taneleri, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 24²⁵ (Res. 24): Altın Kaplamalı Boncuk Taneleri; boncuk tanelerinin üzeri kabarcıklı formludur. Pt.'den yapılmış ve altın sahife parçalarıyla kaplanmış olan boncuklardan 15 adedi noktalı kabarcık formlu olup 69 adedi ise iri kabarcık formludur. Ancak altın kaplamaların genelinde dökülmeler oluşmuştur. Boncuklarla birlikte bakır alaşımdan buket yapılmış tellerin varlığı bu boncukların süsleme amaçlı birer bitki / çiçek tohumu olarak kullanım gördüğünü göstermektedir.

Bu tipteki boncukların birebir benzerini, MÖ geç 4. yüzyıl – erken 3. yüzyıla tarihlenen boyun süsleri olarak kullanılan pt.'den yapılmış boncuklarda görmek mümkündür (Dusenbery, 1998: xs.436, 997-998). MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen altın yaldızlı üstü kabarcıklı boncuklarla yaldızlı metal tellerden oluşan çelenge

²⁵ Müze Env. No: Etütlük; Çap: 0.5-1.1 cm

ait parçalar da Amisos boncuklarıyla oldukça benzerdir (De Juliis, 1984: cat. 21, 91-93). Kabarcık formlu boncukların benzerleri bronz üzerine altın kaplamalı olarak işlenmiş MÖ 4. yüzyılın sonlarına ait bir çelenkte de karşımıza çıkmaktadır (De Juliis, 1984: cat. 19, 91). Boncuk taneleri, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 25²⁶ (Res. 25): Altın Kaplamalı Boncuk Taneleri; boncuk tanelerinin üzüm formlu olup üzerleri kabarcıklıdır. Pt.'den yapılmış üzüm şeklindeki 13 adet boncuğun üzeri altın sahife parçalarıyla kaplamıştır. Ancak altın kaplamaların genelinde dökülmeler oluşmuştur. Boncuklarla birlikte bakır alaşımdan buket yapılmış tellerin varlığı bu boncukların süsleme amaçlı birer bitki / çiçek tohumu olarak kullanım gördüğünü göstermektedir.

Üzüm şeklinde bezemeli olan pt. boncuklarla bu boncukların takılı olduğu bakır alaşımlı tellerin birebir benzeri, Taranto Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen altın yaldızlı çelenk parçalarında karşımıza çıkmaktadır (De Juliis, 1984: cat. 20, 91-92). Ayrıca MÖ 4. - 2. yüzyıl aralığına tarihlenen pt.'den yapılmış süsleme boncukları, Amisos'un üzümlü boncuklarıyla birebir aynı formdadır (Marshall, 1911: plt. XLII-2157a, 246). MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Taranto'dan bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş bronz bir çelenk üzerindeki altın yaldızlı pt. yuvarlak ve üzüm formlu boncuklarla Amisos boncukları da aynı formda yapılmış oldukça benzer örneklerdir (De Juliis, 1984: cat. 18, 90). Boncuk taneleri, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

Kat. No 26²⁷ (Res. 26): Sarkaç (6 Adet); üzeri astarlı olup altın sahife parçalarıyla kaplı olan sarkaçlar pt.'den yapılmış,

²⁶ Müze Env. No: Etütlük; Uz.: 1.6-2 cm, Gen.: 0.6-0.9 cm

²⁷ Müze Env. No: Etütlük; Uz.: 3-3.4 cm

hayvan dişi formundadır. Tepe kısımlarında ve ortaya gelecek kısımlarda çeşitli delikler ve kazıma çizikler bulunmaktadır. Delik içinde bakır alaşım tel izleri bulunmaktadır. Sarkaçların, genellikle vücudun veya giysinin farklı yerlerinden sarkıtılan ve sallantı durumunda ses çıkaran bir işleve (Blades, 1970: 36-37; Sachs 1965, 8-9) sahip olduğunu düşünmekteyiz. Tarih öncesi devirlere ait mezarlarda da karşılaşılan gerçek hayvan dişleriyle yapılan bu uygulama şekli Amisos örneğinde, diş formlarının pt. ile taklit edilerek gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Taranto'dan bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen bronz bir çelenk üzerindeki altın yaldızlı pt. boncuklarla diş formulu sarkaçlarda Amisos örnekleriyle oldukça benzerdir (De Juliis, 1984: cat. 18, 90). Sarkaçlar, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir.

2- Baruthane Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı (Kat. No 27 – Kat. No 31):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Baruthane Mahallesi, Çayıroğlu Sokakta 2013 yılında hafriyat kazısı sırasında ortaya çıkmış olan konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarı Müzeye bildirilmiş olup Mezarda Müze Müdürlüğüne kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Mezar ve defin buluntuları, MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016b: 70-80). Mezar armağanları olarak altından vaşak protomlu sallantılı küpeler, kaşlı yüzük, Kharon sikkeleri, diadem ve kolye bulunmuştur.

Kat. No 27²⁸ (Res. 27): Küpe (2 Adet); filigre tekniğiyle yapılmış olan küpeler vaşak başı protomludur. Küpenin gövdesinden itibaren boyun kısmına bir cam boncuk ve iki yarım

²⁸ Müze Env. No: 2013/210(A), 2013/211(A); Çap: 1.9x2.5 cm, Ağ.: 2.15 gr / Çap: 2x2.3 cm, Ağ.: 2.15 gr

küre formulu taş boncuğun üst üste gelecek şekilde yerleştirilmesiyle küpeler sallantılı bir durumda ses çıkaracak bir yapıya kavuşturulmuştur. Halka kısımları sarmal şeklinde sarıdır. MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016: res. 9a-b, 76-77).

Kat. No 28²⁹ (Res. 28): Yüzük (1 Adet); yüzüğün halka kısmı ince olup kademeli olarak kaşa doğru genişlemektedir. Yuvarlak montörlü / badem formulu yeşil taş yüzük kaşına oturtularak yerleştirilmiştir.

Hellenistik Dönem’de sıkça karşılaşılan badem şeklindeki taşlar yuvarlak kesitli formda biçimlendirilmiştir. Bu tip oval veya halka biçimli yüzüklerin MÖ 2. yüzyılda yoğun olarak kullanıldığından (Türe, 2011: 208) benzer bir örnek yine bu tarihe verilmiştir (Temür, 2020: 501 vd., res. 5a). MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016: res. 12, 79-80).

Kat. No 29³⁰ (Res. 29): Kharon Sikkesi (1 Adet); tek yönlü stampa tekniğiyle yapılmış olan Kharon sikkesi üzerinde dikey olarak kayışı sağa sarkmış kını içinde kılıç kabartması, kabartmanın sağ ve sol tarafına bölünmüş olarak “[X]ABA-KT[ΩN]” lejantı yer almaktadır. Lejantın sol üst köşesinde yarım ay ve yıldız/güneş betimi, sol alt köşesinde ise bir monogram bulunmaktadır. MÖ 120-63 (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016: res. 8, 73-76).

Kat. No 30³¹ (Res. 30): Diadem (1 Adet); ince altın sahifeden kesilerek oluşturulmuş olan şerit formulu diadem üzerine baskı tekniğiyle yapılmış sarmaşık dalı ve kalp şeklinde sarmaşık

²⁹ Müze Env. No: 2013/213(A); Çap: 1.5x1.6 cm, Kaş Çap: 0.6 cm, Ağ.: 1 gr

³⁰ Müze Env. No: 2013/212(A); Çap: 1.96 cm, Kal.: 0.22 cm, Ağ.: 0.30 gr

³¹ Müze Env. No: 2013/218(A); Uz.: 38.8 cm, Gen.: 2.5 cm, Ağ.: 4.15 gr

yapraklardan oluşan bitkisel motifler bulunmaktadır. Tam ortada VI. Mithradates'i simgeleyen yıldız/güneş motifi yer almaktadır. MÖ 120-63 (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016: res. 10, 77-78).

Kat. No 31³² (Res. 31): Kolye (1 Adet / Yeni Dizim); kolye 38 adet altın, 23 adet siyah, kırmızı ve yeşil renkli akik taşlardan oluşmaktadır. Altın boncukların 29 adedi yuvarlak formlu, 9 adedi küre formludur. Küre formlu altın boncuklarda granül tekniğiyle işlenmiş üçgen ve geometrik desenler bulunmaktadır. MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016: res. 11, 78-79).

3- Selahiye Mahallesi Kiremit Çatma Mezarı (Kat. No 32):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Selahiye Mahallesi, 4349 ada, 18 parselde III. derece arkeolojik sit alanında 2015 yılında Müze denetiminde gerçekleşen temel hafriyat kazısı çalışmaları sırasında ortaya çıkan kiremit çatma mezarın kurtarma kazısı Müze Müdürlüğüne gerçekleştirilmiştir. Mezar ve defin buluntuları, MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017: 7). Altın buluntu olarak, bir çift halka küpe ele geçirilmiştir.

Kat. No 32³³ (Res. 32): Küpe (2 Adet); küpeler, ince telkari formlu halkanın yuvarlatılarak her iki ucunun birbirine sarılmasıyla oluşturulmuştur. MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017: res. 22c, 7, 26).

4- Kadıköy Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı (Kat. No 33):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Kadıköy Mahallesi, 19. Sokak (Kılıçarslan Sok.), 6421 ada, 12 parselde 2010 yılında hafriyat

³² Müze Env. No: 2013/216(A); Altın Boncuk, Çap: 3.99-4.39 cm, Ağ.: 6.65 gr

³³ Müze Env. No: 2015/4(A), 2015/5(A); Çap: 1.6 cm, Ağ.: 0.65 gr / Çap: 1.5 cm, Ağ.: 0.65 gr

çalışmaları sırasında açığa çıkan mezarın Müzeye bildirilmesi üzerine Müze Müdürlüğünce konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarının kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Mezar ve defin buluntuları, MÖ geç 2. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin, 2017: 92-95). Altın olarak diadem bulunmuştur.

Kat. No 33³⁴ (Res. 33): Diadem (1 Adet); diadem, ince altın sahifeden kesilerek yapılmış şerit formudur. Her iki ucunda bağlama uzantıları bulunmaktadır. MÖ geç 2. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin, 2017: res. 28, 95, 144).

5- Büyüklü Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı (Kat. No 34):

Samsun İli, Tekkeköy İlçesi, Büyüklü Mahallesi, Mahmatlı Mevkii, 1489 ada, 97 parselde 2012 yılında yapılan alt yapı çalışmaları sırasında açığa çıkan konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarı Müzeye bildirilmiş olup mezarın kurtarma kazısı Müze Müdürlüğünce gerçekleştirilmiştir. Mezar ve defin buluntuları, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin, Kolağasıoğlu ve Yiğitpaşa, 2018: 83-85). Altın eser olarak, diadem bulunmuştur.

Kat. No 34³⁵ (Res. 34): Diadem (1 Adet); ince altın sahifeden kesilerek oluşturulmuş olan şerit formu diadem üzerine baskı tekniğiyle yapılmış sarmaşık dalı ve kalp şeklinde sarmaşık yapraklardan oluşan oldukça silinmiş bitkisel motifler bulunmaktadır. Her iki ucunda bağlama halkaları vardır. MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin, Kolağasıoğlu ve Yiğitpaşa, 2018: res. 11, 85, 99). ince altın sahifeden

³⁴ Müze Env. No: 2010/69(A); Uz.: 9.4 cm, Gen.: 1.2 cm, Ağ.: 2.90 gr

³⁵ Müze Env. No: 2012/19(A); Uz.: 27.9 cm, Gen.: 2.1 cm, Ağ.: 1.60 gr

6- Kalkanca Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı I (Kat. No 35):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Kalkanca Mahallesi, Yıldıray Çınar Bulvarı, III. derece arkeolojik sit alanı içerisindeki kalan 6474 ada da 2010 yılında genel sondaj irdeleme kazısı sırasında açığa çıkan konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarının kurtarma kazısı Müze Müdürlüğünce gerçekleştirilmiştir. Mezarda altın olarak, kaşlı yüzük bulunmuştur.

Kat. No 35³⁶ (Res. 35): Yüzük (1 Adet), yüzüğün kalın yuvarlak halkası yivli olarak işlenmiştir. Yuvarlak tabla formlu kaş kısmında koyu kırmızı renkli üzerinde kazıma tekniğiyle yapılmış çapa motifi bulunan bir akik taşı bulunmaktadır.

Halkası ve akiği üzerinde çapa sembolü bulunan yuvarlağa yakın tablasıyla MS 3. yüzyıla tarihlenen altın bir yüzük örneği Amisos yüzüğüyle oldukça benzerdir (Acsearch, 2021). Ayrıca çapa sembolünün oldukça benzer formda işlenmiş olan bir örneği de bronz bir Trajan sikkesinde (98-117) görmek mümkündür (Acsearch, 2021). Yüzük, MS 2. yüzyıla tarihlenmiştir.

7- Kalkanca Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı II (Kat. No 36 - Kat. No 40):

Müze envanterinde yer alan zengin altın eserler grubunu oluşturan bir diğer kurtarma kazısı yapılan mezar ise Samsun İli, İlkadım İlçesi, Kalkanca Mahallesi, Dikilitaş Sokak, 2460 ada, 11 parseldeki yer altı kaya mezarıdır. 2009 yılında hafriyat çalışması sırasında tavanının çökmesiyle ortaya çıkmış olan mezarlar Müzeye bildirilmiş olup mezarlarda Müze Müdürlüğünce kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Defin buluntuları içerisinde yoğun olarak altın eser açığa çıkmıştır. Defin buluntuları, MÖ geç 2. yüzyıl

³⁶ Müze Env. No: 2010/53(A); Uz.: 9.4 cm, Gen.: 1.2 cm, Ağ.: 2.90 gr

- erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir³⁷. Mezardan altın buluntu olarak diademler, Kharon sikkeleri, aslan protomlu küpeler, kaşlı yüzükler, boncuk taneleri ele geçirilmiştir.

Kat. No 36³⁸ (Res. 36): Diadem (8 Adet); ince altın sahifeden kesilerek oluşturulmuş olan şerit formlu diademlerin 2 adedi bezemesiz, 1 adedinde baskı tekniğiyle yapılmış üç ayaklı kazan ve “AMI-ΣΟΥ” (Amisos) lejantı, 5 adedinde de baskı tekniğiyle yapılmış bitkisel motifler bulunmaktadır. Bitkisel bezemeler sarmaşık dalı ve kalp şeklinde sarmaşık yapraklardan oluşmaktadır. MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res. 24a-h, 173-174, 193).

Kat. No 37³⁹ (Res. 37): Kharon Sikkesi (2 Adet); repousse tekniğiyle yapılmış olan tek yönlü Kharon sikkesinin birinin üzerinde başı sağa dönük, saçları uzun ve kıvrık olarak işlenmiş VI. Mithradates portresi, diğerinin (2013/192(A)) üzerinde ise başı sağa dönük olarak işlenmiş Artemis portresi bulunmaktadır. MÖ 120 – 63 (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res. 25a-b, 174, 194).

Kat. No 38⁴⁰ (Res. 38): Küpe (2 Adet); küpelerin halkası altın telin burğu şeklinde örülmesiyle oluşturulmuştur. Küpenin aslan protomlu baş kısmı, küpe gövdesine telkari süslemeli halka

³⁷ Şirin ve Kolağasıoğlu 2018, 172-176. Mezara ilişkin katalogdaki buluntu fotoğrafları ve bilgileri, birincil kaynak olarak Samsun Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

³⁸ Müze Env. No: 2013/172(A), 2013/173(A), 2013/174(A), 2013/175(A), 2013/186(A), 2013/187(A), 2013/188(A), 2013/191(A); Uz.: 36.5 cm, Gen.: 2.5 cm, Ağ.: 6.90-7.10 gr / Uz.: 37.5 cm, Gen.: 1.8 cm, Ağ.: 3.59-3.70 gr / Uz.: 17 cm, Gen.: 1.3 cm, Ağ.: 1-1.10 gr / Uz.: 9.7 cm, Gen.: 1.5 cm, Ağ.: 0.80-0.85 gr / Uz.: 33.5 cm, Gen.: 2.8 cm, Ağ.: 3.60-3.80 gr / Uz.: 34.2 cm, Gen.: 2.5 cm, Ağ.: 3.60-3.75 gr / Uz.: 7.5 cm, Gen.: 0.8 cm, Ağ.: 0.41-0.45 gr / Uz.: 23.2 cm, Gen.: 1.4 cm, Ağ.: 1.70-1.80 gr

³⁹ Müze Env. No: 2013/176(A), 2013/192(A); Çap: 1.9 cm, Ağ.: 0.32-0.35 gr / Çap: 1.9 cm, Ağ.: 0.23-0.25 gr

⁴⁰ Müze Env. No: 2013/177(A), 2013/178(A); Çap: 2.3 cm, Ağ.: 0.60-0.65 gr / Çap: 1.8 cm, Ağ.: 0.76-0.85 gr

plakayla eklenmiştir. MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res. 26a-b, 174, 194).

Kat. No 39⁴¹ (Res. 39): Yüzük (2 Adet); yüzüklerin geniş halkalı gövdeleri kaşa doğru genişlemektedir. Kaş yuvaları oval formludur. Akik taşları, yüzük kaşına gömme tekniğiyle monte edilmiştir. MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res. 27a-b, 174, 194).

Kat. No 40⁴² (Res. 40): Boncuk Taneleri; boncukların 5 adedi altın, 2 adedi akik, 3 adedi taş ve 1 adedi cam hamurudur. Cam boncuk üzerinde kabartma olarak işlenmiş pholos başlıklı oturur şekilde betimlenmiş muhtemelen bir tanrıça figürü yer almaktadır. MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res. 29, 175, 195).

8- Kalkanca Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı III (Kat. No 41 – Kat. No 50):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Kalkanca Mahallesi, Dikilitaş Sokak, 2460 ada, 11 parseldeki yer altı kaya mezarıdır. Kaya Mezarı II'ye 6 m mesafede konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış kaya mezarıdır. Defin buluntuları içerisinde yoğun olarak altın eser açığa çıkmıştır. Defin buluntuları, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir⁴³. Mezardan altın buluntu olarak taç, diademler, aplikler, Kharon sikkeleri, buzağı, boğa ve aslan protomlu küpeler,

⁴¹ Müze Env. No: 2013/179(A), 2013/180(A); Çap: 1.9 cm, Ağ.: 3.51-3.65 gr / Çap: 1.9 cm, Ağ.:2.43-2.55 gr

⁴² Müze Env. No: 2013/181(A); Altın Boncuk Çap: 0.7-0.9 cm, Ağ.: 0.98 gr

⁴³ Şirin ve Kolağasıoğlu 2018, 172-176. Mezara ilişkin katalogdaki buluntu fotoğrafları ve bilgileri, birincil kaynak olarak Samsun Müze Müdürlüğü arşivinden alınmıştır.

buzağı başlı bilezikler ve altın kaplamalı pişmiş toprak Unguentariumlar ele geçirilmiştir.

Kat. No 41⁴⁴ (Res. 41): Taç (1 Adet); tacın yassı ve şerit şeklindeki levhasına 10 adet üç dilimli yaprak demeti iştirilerek monte edilmiştir. Tacın her iki ucunda bağlama halkaları bulunmaktadır.

MÖ 4. - 3. yüzyıllarda taçlar, yuvarlak kesitli bir çember ve sık yapraklardan oluşan bir yapı izlenirken, MÖ 2. yüzyıl ve sonrasında şerit biçimli bir çember ve seyrek yapraklı bir yapı ortaya çıkar (Akyay-Meriçboyu, 2001: 183, fig. 1-2). Taçtaki üç dilimli yaprakların aynı formda işlenmiş bezerlerini MÖ 2. yüzyıl - 1. yüzyıla tarihlenen Anchialos'tan kadın bir define altın cenaze çelenginde görmek mümkündür (Tonkova, 2015: fig. 1b, 701, 714-715). Taç, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 42⁴⁵ (Res. 42): Diadem (3 Adet); ince altın sahifenin kesilmesiyle oluşturulmuş olan şerit formlu diademlerin iki tanesinde baskı tekniğiyle yapılmış sarmaşık dalı ve kalp şeklinde sarmaşık yaprakları ile diğerinde VI. Mithradates'i simgeleyen yıldız/güneş motifi yer almakta olup diğerlerinde sadece bitkisel motifler bulunmaktadır. Her iki ucunda bağlama halkaları vardır.

Amisos buluntusu olan altın sahifeden kesilerek oluşturulmuş üzeri bitkisel bezemeli MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenen diademlerle aynı yapı ve işleniş özelliklerine sahiptir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016b: res. 11, 78-79; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res. 8, 24a-h, 173-174, 184, 193). Diademler, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

⁴⁴ Müze Env. No: 2013/155(A); Uz.: 50 cm, Gen.: 0.4 cm, Ağ.: 15.85-16.35 gr

⁴⁵ Müze Env. No: 2013/156(A), 2013/158(A), 2013/161(A); Uz.: 50.3 cm, Gen.: 3.3 cm, Ağ.: 8.18 gr / Uz.: 35.3 cm, Gen.: 2.3 cm, Ağ.: 4.11-4.30 gr / Uz.: 24.5 cm, Gen.: 1.6 cm, Ağ.: 1.85-2 gr

Kat. No 43⁴⁶ (Res. 43): Diadem (3 Adet); ince altın sahifeden kesilerek oluşturulmuş olan şerit formu olan diademlerin iki tanesinde küçük üçgen alınlık, diğerinde ise daha yayvan şekilde yapılmış üçgen alınlık bulunmaktadır. Diademlerin üzerinde ortada akanthus çiçeği ve yanlarda tek sıra halinde lotus yaprakları bezenmiştir. Diademlerin ucunda bağlama delileri ve birinin dış kontöründe sıralanmış bağlama delikleri bulunmaktadır.

Üçgen formu diademlerin MÖ 2. - 1. yüzyıllarda ekonomik gerilemeye bağlı olarak, yerini daha basık ve ince bir forma bıraktığı dikkate alınarak (Türe, 2011: 202) benzer örnekler için MÖ 3. - 2. yüzyıllar önerilmiştir (Temür, 2020: 508, res. 3). Diademler, mezar buluntularıyla kontekt olarak değerlendirilmiş olup (Kat. N 41-42, 44-50) MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

176

Kat. No 44⁴⁷ (Res. 44): Aplik (2 Adet); biri bombeli formu olup üzerinde VI. Mithradates'i simgeleyen yıldız/güneş motifi yer almakta, diğerinde (2013/164(A)) ise sekiz yapraklı stilize çiçek motifi bulunmaktadır.

Pontus (Amisos ?) sikkelerinin arka yüzlerinde, VI. Mithradates'i simgeleyen yıldız/güneş motifi olabilecek ışın demetlerinin darp edildiği sikke örnekleri MÖ 130 - 100 yıllarına tarihlenmektedir (SNG BM, 1993: pl. XXXVII, 972-983). Ayrıca, Amisos nekropolünden bir yer altı kaya mezarında ele geçmiş olan, VI. Mithradates'i simgeleyen yıldız/güneş motifinin işlenmiş olduğu MÖ 2. yüzyıla tarihlenen altın bir applikte Amisos örneğiyle oldukça

⁴⁶ Müze Env. No: 2013/157(A), 2013/159(A), 2013/160 (A); Uz.: 41 cm, Gen.: 2.7 cm, Ağ.: 2.23-2.35 gr / Uz.: 45 cm, Gen.: 3.5 cm, Ağ.: 8.30 gr / Uz.: 32 cm, Gen.: 2.3 cm, Ağ.: 2.66-2.75 gr

⁴⁷ Müze Env. No: 2013/162(A), 2013/164(A); Çap: 1.8 cm, Ağ.: 0.14-0.20 gr / Çap: 1.8 cm, Ağ.: 0.11-0.15 gr

benzer işleniş özelliklerine sahiptir (Şirin, (Baskıda): res. 19, kat. no. 3). Çiçek motifli aplik ise mezar buluntularıyla kontekst olarak değerlendirilmiştir (Kat. No. 41-43 ile 45-50). Aplikler, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 45⁴⁸ (Res. 45): Kharon Sikkesi (2 Adet); repousse tekniğiyle yapılmış olan tek yönlü Kharon sikkelerinden birinin üzerinde ortada üç ayaklı kazan ve iki tarafında “AMI-ΣΟΥ” lejantı, diğerinde (2013/165(A)) ise ortada bereket boynuzu ve iki yanında diskur başlığı üzerinde VI. Mithradates’i simgeleyen yıldız/güneş motifi, altta ise “ΣΙΝΩ-ΠΗΕ” lejantı bulunmaktadır.

VI. Mithradates Dönemi’ne tarihlenen Amisos ve Sinope kent sikkelerinin arka yüz basımları bulunmaktadır. MÖ 120-63.

Kat. No 46⁴⁹ (Res. 46): Aplik (1 Adet); aplik ince altın pul şeklinde olup üzerinde bir bezeme, motif ya da bir baskı bulunmamaktadır.

Aplik, mezar buluntularıyla kontekst olarak değerlendirilmiştir (Kat. No. 41-45 ile 47-50). Aplik, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 47⁵⁰ (Res. 47): Küpe (3 Adet); küpelerin halkası altın telin burğu şeklinde örülmesiyle oluşturulmuştur. Küpelerin ikisinin baş kısmı buzağı protomlu olup diğerinin baş kısmı ise aslan protomludur.

Buzağı başı protomlu altın küpelerle İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde yer alan MÖ 2. yüzyılın başına tarihlenen buzağı başı

⁴⁸ Müze Env. No: 2013/163(A), 2013/165(A); Çap: 1.5 cm, Ağ.: 0.04-0.05 gr / Çap: 1.7 cm, Ağ.: 0.17-0.20 gr

⁴⁹ Müze Env. No: 2013/166(A); Çap: 1.5 cm, Ağ.: 0.24-0.30 gr

⁵⁰ Müze Env. No: 2013/167(A), 2013/168(A), 2013/169 (A); Çap: 1.8 cm, Ağ.: 2-2.15 gr / Çap:2.1 cm, Ağ.: 1.89-2 gr / Çap: 1.5 cm, Ağ.: 0.80-0.90 gr

protomlu altın küpeler oldukça benzerdir (Akyay-Meriçboyu, 2001: res. 2, 151). Aslan başı protomlu altın küpe ile de MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenen Amisos buluntusu aslan başı protomlu altın küpeler aynı yapım şekline ve benzer özelliklere sahiptir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res. 26a-b, 174, 194). Küpeler, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 48⁵¹ (Res. 48): Küpe (1 Adet); küpenin ucu ince formlu olup halka kısmı yukarı doğru kalınlaşarak devam etmektedir. Küpe üzerinde kırmızı renkli akik taşı ve yan yana duran iki boğa başı protomu bulunmaktadır.

Düz halka kısmı ile kırmızı akik taşı bulunan figürlü altı küpelerden İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan, MÖ 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir örnek ile MÖ 2. yüzyıl - 1. yüzyıla ait altın küpe örnekleri Amisos küpesiyle benzer yapım ve işleniş özelliklerini yansıtmaktadır (Akyay-Meriçboyu, 2001: res.1, 1, 156-158). Küpe, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 49⁵² (Res. 49): Unguentarium (2 Adet); kahverengi hamurlu olan Unguentariumlar iç gövdeli olup ağız kısmı dışa çekik, dip kısmı tutamak şeklindedir. İkisinin yüzeyi altın kaplamalı olup kaplamada yer yer dökülmeler mevcuttur.

Kilikya'dan Hellenistik Dönem'e tarihlenen pt. unguentariumlarla (Lafli, 2003: taf.76a, 80b, 83d, 77) Amisos'tan bir yer altı kaya mezarında ele geçmiş olan, MÖ geç 2. - erken 1. yüzyıla tarihlenen pt. unguentariumlarla form olarak oldukça benzerdir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: res.7, 18, 23b, 184, 190, 193; Şirin, 2017: fot. lev.5, 6, 15, res.9b, 14a-d, 37, 107-108, 117; Şirin, Kolağasıoğlu ve Yiğitpaşa, 2018: res.10a,b,c, 12, s.84-85, 99-

⁵¹ Müze Env. No: 2013/190(A); Çap: 1 cm, Ağ.: 0.70-0.80 gr

⁵² Müze Env. No: 2013/153(A), 2013/154(A); Yük.: 13.5 cm, Gövde Gen.: 4.2 cm, Ağız Çapı: 2.8 cm / Yük.: 13.5 cm, Gövde Gen.: 2.6 cm, Ağız Çapı: 1.1 cm

100). Unguentariumlar, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 50⁵³ (Res. 50): Bilezik (2 Adet); bileziklerin yassı oval kesitli olan bronz halkaların açık olan her iki ucunda (birinin uç kısmı eksik-noksandır) altın sahifeden kesilerek yapılmış buzağı başı protomları bulunmaktadır. Bronz olan halka kısmı kırık parçalı olup aşırı korozyonludur.

Halkası gümüşten yapılmış ve Amisos buluntusuyla benzer şekilde işlenmiş olan buzağı başı protomlarının oldukça benzer özelliklerini yansıtan MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde yer alan bilezikler dikkati çekmektedir (Bingöl, 1999: kat. no. 199, 176). Her iki bilezik mezar buluntularıyla kontekt olarak değerlendirilmiştir (Kat. No. 41-49). Bilezikler, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

9- Kalkanca Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı IV (Kat. No 51 – Kat. No 52):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Kalkanca Mahallesi, Hendek Caddesinde 2002 yılında alt yapı çalışmaları sırasında açığa çıkan konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarının kurtarma kazısı Müze Müdürlüğüne gerçekleştirilmiştir. Mezarda altın buluntu olarak, diademler ve Kharon Sikkesi ele geçirilmiştir.

Kat. No 51⁵⁴ (Res. 51): Diadem (2 Adet); diademlerin biri ince uzun şerit formlu levhası üzerinde beşerli grup halinde karşılıklı duran toplam 10 adet üç dilimli yaprak demeti (lotus yaprağı ?) bulunmaktadır. Diğeri (8-2/2002) ise ince altın

⁵³ Müze Env. No: 2013/170(A), 2013/171(A); Kal.: 0.4 cm, Baş Yük.: 0.9 cm / Kal.: 0.4 cm, Baş Yük.: 1 cm

⁵⁴ Müze Env. No: 8-1/2002, 8-2/2002; Uz.: 37.2 cm, Gen.: 3.1 cm, Ağ.: 7.07 gr / Uz.: 31.5 cm, Gen.: 1.8 cm, Ağ.: 1.97 gr

sahifeden kesilerek şerit formlu olarak işlenen diadem üzerine baskı tekniğiyle sarmaşık dalları ve üç dilimli yaprak (lotus yaprağı ?) bezemesi işlenmiştir. Her iki diademin uçlarından bağlama halkaları bulunmaktadır.

Üç dilimli yaprakları bulunan diademin yapraklarının aynı formda işlenmiş bezerlerini MÖ 2. yüzyıl - 1. yüzyıla tarihlenen Anchialos'tan kadın bir define altın cenaze çelenginde görmek mümkündür (Tonkova, 2015: fig. 8, 701, 714-715). Diğer diadem örneği ise MÖ geç 2. yüzyıl – erken 1. yüzyıla tarihlenen Amisos diademleriyle aynı işleniş ve yapım şekline sahiptir (Şirin, Kolağasıoğlu ve Yiğitpaşa, 2018: res. 11, 85, 99). Diademler, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 52⁵⁵ (Res. 52): Kharon Sikkesi (1 Adet); repousse tekniğiyle yapılmış olan tek yönlü Kharon sikkесinin üzerinde ortada üç ayaklı kazan ve iki tarafında net okunamasa “..IN-ΠH” lejanti bulunmaktadır.

180

VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenen Sinope kent sikkесinin arka yüz basımı bulunmaktadır. MÖ 120-63.

10- Kalkanca Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı V (Kat. No 53 - Kat No 56):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Kalkanca Mahallesi, Anadolu Caddesi, III. derece arkeolojik sit alanı içerisinde kalan 2368 ada, 11 parseldeki konglomera kayaç yapısına oyularak açılmış olan yer altı kaya mezarının kurtarma kazısı 2021 yılında Samsun Müze Müdürlüğünce gerçekleştirilmiştir. Mezarda altın olarak, yüzükler, aplik ve boncuk taneleri ele geçirilmiştir.

⁵⁵ Müze Env. No: 8-3/2002; Çap: 2 cm, Ağ.: 0.43 gr

Kat. No 53⁵⁶ (Res. 53): Yüzük (2 adet), yüzüklerden birinin halkası kalın formlu olup yukarıya doğru genişlemektedir. Üstte oval kaş çukurunda yüksek formlu kırmızı akikten bir taş bulunmaktadır. Akik üzerinde ayakta durur şekilde kazıma tekniğiyle işlenmiş bir kadın figürü (tanrıça ?) işlenmiştir. Diğer yüzüğün (2021/2(A)) halkası ise ince formlu olup yukarıya doğru yükselerek kaş çukurunu oluşturmaktadır. Boş olan kaş çukuru derin oval bir yapıya sahiptir.

Taşlı yüzüğün form olarak benzerini, Brooklyn Müzesi'nden MS 2. - 3. yüzyıllara tarihlenen altın yüzükte karşımıza çıkmaktadır (Davidson ve Oliver, 1984: no.223, 159). Yine yüzük halkasının form olarak oldukça benzer bir örneğini, MS 2. - 3. yüzyıla tarihlenen taşlı altın bir yüzüğün halka kısmında da görmek mümkündür (Gorny, 2014: 1032, 25). Taşsız olan yüzük ise işleniş ve form olarak Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde yer alan MS 1. yüzyıla tarihlenen taşlı altın yüzük örneği de Amisos örneğiyle oldukça benzerdir (Bingöl, 1999: kat. no.169, 155). Yüzükler, MS 1. - 2. yüzyıla tarihlenmiştir.

Kat. No 54⁵⁷ (Res. 54): Aplik (1 Adet); aplik ince altın sahifenin yuvarlak formda kesilmesiyle yapılmıştır. Aplik üzerine repousse tekniğiyle yapılmış sekiz yapraklı stilize çiçek motifi işlenmiştir.

Kat. No 44'deki örnekle benzer formdadır. Aplik, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

⁵⁶ Müze Env. No: 2021/1(A), 2021/2(A); Çap: 1.7 cm, Ağ: 1.75 gr / Çap: 1.6 cm, Ağ: 1.20 gr

⁵⁷ Müze Env. No: 2021/Etüt; Çap: 1.3 cm, Ağ: 0.10 gr

Kat. No 55⁵⁸ (Res. 55): Boncuk Taneleri; boncuklar, dikdörtgen formlu ince altın plakaların yuvarlatılarak borucuk (silindir) şekline getirilmesiyle oluşturulmuştur.

Altın boncukların form ve işleniş olarak oldukça benzerini, MS 2. yüzyıla ve MS 3. - 4. yüzyıl aralığına tarihlenen kolyelerdeki borucuk formlu altın boncuklarda görmek mümkündür (Greifenhagen, 1975: taf.13/1-4, 21/3, 5, 22, 28). Boncuk taneleri, MS 1. – 2. yüzyıla tarihlenmiştir.

11- Kadifekale Mahallesi Mezar I (Kat. No 56):

Müze Müdürlüğüne müsadere yoluyla intikal etmiş olan altın eserin, Müze arşivi incelendiğinde buluntu yerinin Kadifekale Mahallesi /Amisos (yer altı kaya mezarı buluntusu olduğu düşünülmektedir) olduğu tespit edilmiştir. Altın olarak, Kharon sikkesi ele geçirilmiştir.

182

Kat. No 56⁵⁹ (Res. 56): Aplik (1 Adet); aplik ince altın pul şeklinde olup üzerinde bir bezeme, motif ya da bir baskı bulunmamaktadır.

Kat. No. 46'daki aplik ile aynı işlenişe sahiptir. Aplik, MÖ geç 2. yüzyıl – erken 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

12- Kadifekale Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı II (Kat. No 57):

Samsun İli, İlkadım İlçesi, Kadifekale Mahallesi, Tınaztepe Sokak'ta 2006 yılında yapılan alt yapı çalışmaları sırasında tavanının çökmesiyle ortaya çıkan konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarının kurtarma kazısı Müze Müdürlüğünce gerçekleştirilmiştir. Mezar ve defin

⁵⁸ Müze Env. No: 2021/Etüt; Uz: 1 cm, Ağ.: 0,10 gr

⁵⁹ Müze Env. No: 11-6/2000; Çap: 2 cm

buluntuları, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018: 170-171). Mezarda altın olarak, diadem ele geçirilmiştir.

Kat. No 57⁶⁰ (Res. 57): Diadem (1 Adet); ince altın sahifenin kesilmesiyle oluşturulan şerit formu diadem üzerinde baskı tekniğiyle yapılmış sarmaşık dalı ve kalp şeklinde sarmaşık yaprağı bezeme olarak işlenmiştir. Diadem her iki ucunda birer bağlama halkası vardır. MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir. KAYNAKÇA KOY

13- Çakırlar (Yalı) Mahallesi Yer Altı Kaya Mezarı (Kat. No 58):

Samsun İli, Atakum İlçesi, Çakırlar (Yalı) Mahallesi, 6245 Sokakta 2015 yılında yol açma çalışmaları sırasında açığa çıkan konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan yer altı kaya mezarının bildirilmesi üzerine mezarın Samsun Müze Müdürlüğüne kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Mezarda altın olarak, boncuk taneleri ele geçmiştir.

Kat. No 58⁶¹ (Res. 58): Boncuk Taneleri; yuvarlak formu olan 5 adet altın boncuk ve 1 adet yuvarlak kırmızı akik taşından yapılmış boncuk tanesi bulunmaktadır. Altın boncuklar yatay ip deliklidir. Boncukların her iki delik kenarlarında telkari şeritler bulunmaktadır.

Mezarda ele geçen bronz bir Hadrian sikkesiyle (117-138) kontekst olarak değerlendirilen boncuk taneleri, MS 2. yüzyıla tarihlenmiştir.

⁶⁰ Müze Env. No: 2006/128(A); Uz: 33.5 cm, Gen: 1.6 cm, Ağ: 2.11 gr

⁶¹ Müze Env. No: 2015/984Ett; Çap: 0.5 cm

14- Amisos Menşeililer (Kat. No 59 – Kat. No 61):

Müze Müdürlüğüne getirilme yoluyla kazandırılan altın kolye ucunun, Müze arşivi incelendiğinde buluntu yerinin Amisos (kentin nekropol alanı olduğu düşünülmektedir) olduğu tespit edilmiştir.

Kat. No 59⁶² (Res. 59): Pandantif (1 Adet); pandantif, ince uzun gövdeli sivri uçlu ve yüksek boyunlu iki yanda kulplu minyatür bir Amphora formundadır. Üstte yuvarlak askı halkası bulunmaktadır.

Ukrayna'da bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş olan MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyılın ortalarına tarihlenen altın bir küpede aksesuar olarak kullanılmış olan kırık haldeki altın minyatür Amphora sallantıları ile British Museum'da yer alan MÖ 2. yüzyıl – 1. yüzyıla ait gövdesi akik taşıyla oluşturulmuş altın bir kolyenin bağlayıcı parçası olarak işlev gören minyatür bir Amphora formu parça ile Amisos kolye ucu benzer özellikler taşımaktadır (Tonkova, 2015: fig. 16-17, 710). Pandantif, MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenmiştir.

Müze Müdürlüğünde kayıtlı olan diadem parçaları ve Kharon sikkesinin, Müze arşivi incelendiğinde buluntu yerinin Amisos kaya mezarı (kentin nekropol alanı olduğu düşünülmektedir) olduğu tespit edilmiştir.

Kat. No 60⁶³ (Res. 60): Kharon Sikkesi (1 Adet); sikkesinin üzerinde okunamayacak şekilde lejantlar bulunmakta olup kenar kısımda noktalı bordür izi görünmektedir.

⁶² Müze Env. No: 11-1/1985; Yük.: 1.4 cm, Gen.: 0.6 cm

⁶³ Müze Env. No: 5-10/1977; Çap: 0.7 cm

İşleniş ve form olarak Kat. No. 46 ve 56'daki Kharon sikkelerinin işleniş özelliklerini yansıtmaktadır. Olasılıkla, Geç Hellenistik Dönem.

Kat. No 61⁶⁴ (Res. 61): Diadem Parçaları; ince altın sahifeden kesilerek yapılmış olan diademe ait ufak üç dilimli yaprak (lotus yaprağı ?) parçalarıdır.

Çok parçalı yaprakların benzer işleniş formlarını MÖ 2. yüzyıl - 1. yüzyıla tarihlenen Anchialos'tan kadın bir define altın cenaze çelenginde de görmek mümkündür (Tonkova, 2015: fig. 8, 701, 714-715). Olasılıkla, Geç Hellenistik Dönem.

Değerlendirmeler:

Makale kapsamında Amisos mezarlarında ele geçen altın takıların bezeme özellikleri, ikonografi, tarih ve fonksiyonlarına yönelik değerlendirmeleri yapılarak literatürde yer alan çeşitli altın eserlerin tipolojisine katkı sağlamaya çalışılmıştır.

185

Çalışmamızda yer verilen Amisos nekropolü ve nekropolün yayılım alanında mezar buluntuları olarak ele geçen altın takılarını belirli başlıklar altında gruplandırdığımızda ortaya çıkan yedi ana başlığı şu şekilde belirtmek mümkündür:

1- Baş takıları: Amisos altın takılarından iğne, çelenk/taç, diadem ve küpeler baş takıları içerisinde değerlendirilmiştir.

Kat. No 6'da yer alan MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen iğne, oldukça özenli ve kaliteli bir işçilik sunarken mezar buluntusu olarak tek örneği oluşturmaktadır.

Kat. No 14'deki MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen çelenk, oldukça yoğun yapraklı olup ve ince bir işçiliğe sahipken, MÖ geç 2.

⁶⁴ Müze Env. No: 5-14/1977.

yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenen Kat. No 41'deki tacın halka kısmı incelenmiş, yaprak yoğunluğu oldukça azalmış ve ince işçilik yerini daha basit bir yapıya bırakmıştır.

Toplam 21 adet olan diadem, mezar buluntuları arasında altın olarak en fazla ele geçen takıları oluşturmaktadır. Bunda MÖ 2. yüzyıldan itibaren Pers etkisiyle diademlerin oldukça yaygınlaşması (Türe ve Savaşçın, 2002: 107) etkili olmuş olmalıdır. Erken Hellenistik Dönem'de bitkisel bezemeye artan ilgiyle (Uygun, 2019: 290) tamamına yakını, MÖ geç 2. yüzyıl – erken 1. yüzyıla tarihlenen diademelele tipoloji olarak formlarına göre şerit formlu, üçgen alınlıklı ve yapraklı formlu olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Kat. No 30, 33, 34, 36, 42, 51, 57'de bulunan ve 1. Gruba dahil olan 16 adet şerit formlu diadem, altın sahifeden kesilerek oluşturulmuş her iki ucunda bağlama halkalarının bulunduğu ince düz formlu olup bu formdaki diademelele yine kendi içinde bezemesine göre, bitkisel bezemeli (Kat. No 30, 34, 36, 42, 51, 57) ve bezemesiz (Kat. No 33, 36) olarak iki gruba ayrılmak mümkündür. Bitkisel bezemeli diademelele, sarmaşık dalı ve yaprağı bezemeli (Kat. No 34, 36, 42, 51, 57) kent lejantlı ve bitkisel bezemeli (Kat. No 36) ve sembol baskılı bitkisel bezemeli (Kat. No 30, 42) olarak üç alt grupta değerlendirilmiştir. Bitkisel bezeme olarak diademelelede sarmaşık dalları ve sarmaşık yaprağı motifleri işlenmiştir. Sikke darplı ve bitkisel bezemesi grupta yer alan diadem üzerinde Amisos kent sikkesine ait darp sarmaşık dalı/yaprağı bezemesi ile işlenmiştir. Sembol baskılı bitkisel bezemeli diademelelede ise VI. Mithradates'i simgeleyen yıldız/güneş motifi işlenmiştir. Hellenistik Dönem'de yoğun olarak karşımıza çıkan bitkisel bezemeli üçgen alınlıklı diademelelede (Uygun, 2019: 269) olduğu gibi 2. Grupta bulunan Kat. No 43'de yer alan 3 adet diademde bitkisel bezemeli küçük üçgen alınlıklı olarak işlenmiştir. İnce altın sahifeden kesilerek oluşturulmuş her iki kenarında bağlama delikleri bulunan üçgen alınlıklı diademelelede

bitkisel bezeme olarak akanthus çiçeği ve lotus yaprakları işlenmiştir. 3. Grupta Kat. No 51, 61’de bulunan 2 adet diadem yaprak formlu grupta değerlendirilmiştir. Bu diadimler ince bant üzerine üç dilimli yapraklar yerleştirilerek yapılmıştır. Hellenistik Dönem’de asalet ve zenginlik göstergesine dönüşen diadimler, ölü gömme geleneğinin önemli bir parçası olmuştur (Uygun, 2019: 297). Yapımı kolay ve basit işçiliğiyle birlikte ağırlıkları 1-8 gr. arasında değişen Amisos diademlerinin, VI. Mithradates Dönemi’ne tarihlenen mezarlarda ele geçmesi bunların “ölü takıları” kapsamında kullanıldıklarını göstermektedir.

Diadimlerden sonra yoğun olarak mezar buluntusu olarak ele geçen küpelerin sayısı 14 adettir. Kat. No 4-5’te bulunan, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen 4 adet küpenin tipolojisi figürlü gruba girmektedir. Küpelerin işçiliği oldukça ayrıntılı ve kaliteli bir kuyumculuğu gözler önüne sermektedir. Erken Hellenistik Dönem’de kulağa takma çengeli bulunan Eros, Nike figürlü küpeler, rüzgarda uçuşan pelerinli kompozisyonlar yoğun olarak kullanım görmüştür (Türe ve Savaşçın, 2002: 108). MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenen Kat. No 32, 38, 47-48’deki küpelerin tipolojisi hayvan başı protomlu (buzağı, boğa, aslan, vaşak) formudur. Bu formdaki çeşitli hayvan başı protomlu küpeler, MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkmış olup MÖ 1. yüzyılın sonlarına dek yaygın olarak kullanım görmüştür (Türe ve Savaşçın, 2002: 108). Özellikle Hellenistik Dönem’de günlük hayatın kullanımına dahil olan takılar arasında yer alan küpe formlarından hayvan-insan başlı halka küpeler sevilerek kullanılmıştır (Aydın Tavukçu, 2007: 27). Kat. No 27’deki MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen 2 adet küpe ise oldukça basit kuyumculuğa sahip tipolojisi halka formudur. Roma İmparatorluk Dönemi altın takıları içerisinde küpelerin formlarında çeşitli tiplerle birlikte halka formulu olanlarda artarak kullanım görmüştür.

2- El - Kol Takıları: Amisos altın takılarından yüzük, bilezik, bileklikler el – kol takıları içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu grupta yer alan 7 adet yüzüğün tipolojisi taşlı yüzük formudur. Bu yüzüklerden MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Kat. No 7'deki örnek, ince ve kaliteli işçiliği ortaya koymaktadır. Bu ince işçilik içerisinde yer alan form, MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenen Kat. No 28, 39, 53'deki 5 adet yüzükte zayıflayarak devam etmiş, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Kat. No 35'de bulunan yüzükte ise daha da azalmıştır.

Toplam 8 adet bileziği tipoloji açısından hayvan formu ve figür-hayvan başı protomlu bilezik olarak ikiye ayırmak mümkündür. MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Kat. No 3'teki yılan (hayvan) formu bilezik ile Kat. No 1-2'de yer alan kadın - aslan başı (figür-hayvan) protomlu bilezikler oldukça kaliteli ve nitelikli bir işçiliği sergilemekte olup bu kalite MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenen Kat. No 50'deki buzağı (hayvan) başı protomlu 2 adet bilezikte yerini kıymeti daha düşük olan bronz malzemeye bırakmıştır. Bu iki bileziğin halkaları bronz olup sadece buzağı başları altından yapılmıştır.

Yeni dizim olan 3 adet bileklik tipoloji açısından üç gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki kat. No 8'deki boncuğu kare formu olan, Kat. No 9'daki boncuğu aşı kemiği formunda olan ve Kat. No 10'daki boncuğu küre formu olandır. MÖ 4. Yüzyılın sonlarına tarihlenen bileklikler nitelikli işçiliklere sahiptir.

3- Süsleme Takıları: Amisos altın takılarından, takılara ya da giysiye ilştirilerek kullanılmış olan aplik ve düğmeler süsleme takıları içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu grupta yer alan 19 adet apliği figürlü, plaka ve pul formu olarak üç gruba ayırmak mümkündür. MÖ 4. yüzyılın sonlarına

tarihlenen figürlü gruba dahil edilen Kat. No 11'deki Nereidlerin Akhilleus'a savaş aletlerini taşıma sahnesi işlenmiş olan Hipokampus üzerinde oturan Nereid tasvirli 10 adet aplik ile plaka formlu grupta yer alan Kat. No 16'daki oldukça ayrıntılı işçilikle yapılmış olan 4 adet aplik kuyumculuğun nitelikli örnekleri arasında yer alırken, MÖ geç 2. yüzyıl - 1. yüzyıl başlarına tarihlenen ince pul formlu Kat. No 44, 46, 54, 56'daki 5 adet aplik yerini işçiliği düşük ve yapımı daha kolay kuyumculuğa bırakmıştır.

Süsleme objeleri içerisinde yer alan bir diğer grup ise düğmelerdir. Kendi içinde düğmeleri analoji açısından figürlü ve motifli olarak ikiye ayırmak mümkündür. MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Kat. No 12'de yer alan 11 adet Medusa başlı, figürlü düğmelerle, Kat. No 13'de bulunan 3 adet motifli düğme ayrıntılı ve kaliteli bir işçiliği ortaya koymaktadır.

4- Boyun Takıları: Amisos altın takılarından kolye, Kolye sallantısı, pandantif ve boncuk taneleri boyun takıları içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu grupta yer alan 8 adet kolye yeni dizim olup analojiye bakıldığında boncuğu bitkisel formlu ve düz formlu olarak 2 gruba ayırmak mümkündür. MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Kat. No 17, 21'de yer alan boncuğu bitkisel formlu 3 adet kolye ile Kat. No 17, 18, 19, 20'de bulunan boncuğu düz formlu olan 4 adet kolyeye ait boncukların hemen hepsi altın boncuk tanelerinden oluşmaktadır. Kolyelerdeki altın boncuk yoğunluğu, MÖ geç 2. yüzyıl - 1. yüzyıl başlarına tarihlenen Kat. No 31'deki boncuğu düz formlu kolyede oldukça azalmaktadır. Kolyedeki altın boncuk sayısı bu dönemde azalırken renkli taşların sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır.

Hellenistik Dönem'in erken örnekleri arasında görülen zincir örme şekli olarak tilki kuyruğu tekniği kullanılmış olan (Türe

ve Savaşın, 2002: 109) MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Kat. No 15'deki kolye sallantısı oldukça ince ve kaliteli bir kuyumculuğu göstermektedir.

Formu çan şeklinde işlenmiş olan yüksekliği 1,6 cm, ağırlığı 1,90 gr. olan Kat. No 22'de bulunan pendentif MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenirken, aynı ölçülerde olan ancak ağırlığı 2/3 oranında hafif olan MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenen Kat. No 59'daki Amphora formu pendentifte ise altın kullanım yoğunluğunun oldukça azaldığı görülmektedir.

Son olarak bu gruba dahil edilen boncuk tanelerini tipolojiye göre silindir ve küre formu olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kat. No 40'deki MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenen küre formu boncuk taneleri ile Kat. No 55, 58'de bulunan MS 1. – 2. yüzyıllara tarihlenen silindir ve küre formu boncuk tanelerinin işlenişlerine dair belirgin bir fark gözlemlenmemiştir. Boncuk taneleri kullanım gördüğü takıda bütün olarak ele geçmediği için ayrıntılı bir değerlendirme yapılması zorlaşmaktadır.

5- Kharon Sikkeleri: Amisos altın takılarından Kharon sikkeleri, mezarlarda ele geçen tek yönlü sikke darbi olan hayalet ya da ölü para, sikke-aplik, pul, aplik olarak da adlandırılmakta (Bingöl, 1999: 183; Boulter, 1963: pl.45, l3, 126; Davidson ve Oliver, 1984: nos.225, 161, 163; Grinder-Hansen, 1991: 213) olup Kharon geleneği doğrultusunda işlev gören bu sikkeler mezarlarda sembolik olarak kullanım görmektedir. Bu nedenle sembolik amaçla kullanılmış olmalarından dolayı bu sikkeler ayrı bir grupta değerlendirilmiştir.

Tek yönlü olan 7 adet Kharon sikkesini tipolojiye göre figürlü ve lejantlı darp olarak iki gruba ayılmaktadır. Kat. No 29, 45, 52'de yer alan MÖ 120-63 yıllarına tarihlenen Khabakta, Amisos, Sinope kent lejantlarının tek yönlü olarak darp edilmiş olduğu

Kharon sikkeleri ile Kat. No 37'deki VI. Mithradates ve Artemis portrelerinin tek yönlü olarak darp edilmiş olduğu basılmış olduğu Kharon sikkeleri, VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenen mezarlarda ele geçmesinden dolayı bunların "ölü takıları" kapsamında kullanıldıklarını belirtmek doğru olacaktır.

6- Altın Kaplamalı Eserler: Amisos altın takılarından yaldızlı pt. boncuk taneleri, sarkaçlar ve Unguentariumlar altın kaplamalı eserler grubunda değerlendirilmiştir. Pt. üzerine altın kaplama işlemi taklit takılarda özellikle MÖ 4. – 3. yüzyıllarda kullanılmış (Higgins, 1961: 45) olup bunda asıl amaç altın maliyetinin düşürülmesi olmalıdır.

Eserler üzerine altın kaplamalar iki türde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki altın varak yöntemi diğeri ise altın yaldızlama yöntemidir. Kat. No 23, 24, 25'te yer alan MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen küre, kabarcıklı ve üzün formlu pt. boncuk taneleri ile Kat. No 26'da bulunan pt. sarkaçlar üzerine altın yaprakların küçük kare parçalar halinde yerleştirilerek varak yöntemi kullanılmıştır. Kat. No 49'daki MÖ geç 2. yüzyıl – 1. yüzyıl başlarına tarihlenen pt. unguentariumlarda ise daha basit bir yöntem tercih edilerek altın suyuna daldırılma şekliyle yaldızlama yöntemi uygulanmıştır.

Sonuç Olarak:

Amisos kentinin Miletos kolonizasyonu etkisiyle MÖ 6. yüzyılın ortalarında bugünkü Çakalca – Karadoğan Höyüğü olarak adlandırılan yerleşim alanında kurulmaya başlanmıştır. Kentin kurulmaya başlandığı höyüğün çevresinde ele geçen Geç Arkaik ve Klasik Dönemlere ait mezar stellerinin ise Miletos etkisiyle yapıldığı bilinmektedir (Temür, 2015: 817-826). Böylelikle ilk dönemlerde kentin mezar geleneğinde Miletos etkisinin varlığından bahsetmek yanlış olmayacaktır.

Amisos sikkeleri ve yazıtlara baktığımızda, MÖ 4. yüzyıldan itibaren kentin ihracatı artmaya başlamış ve ticaret hacminin boyutları Yunanistan ve Ege adaları olmak üzere çeşitli bölgelere dek ulaşmıştır (Atasoy, 1994: 123). Amisos'tan ihraç edilen malzemelere bakıldığında ise değerli madenden yapılmış takılardan yarı kıymetli taşlar (yeşim taşı) işlenip ihraç edilmiştir (Atasoy, 1994: dip not 73, 126-127). Özellikle Ege dünyasındaki modayı takip eden Güney Rusya'daki Grek şehirleri çanak-çömlek, heykelcik, silah, alet, gümüş takılar yanında altın takıları da ithal etmiş ve bu mallar Amisos'un da bulunduğu güney Karadeniz kıyılarındaki limanlardan taşınmıştır (Atasoy, 1994: 124-125). Kentin zamanla siyasi açıdan güçlenip ticari hacminin de genişlemesiyle kentin konumu, MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru stratejik açıdan daha elverişli bir yer olan 16 km. doğusuna (İlkadım İlçesindeki Toraman Tepe ve çevresi) konumlanmıştır (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016a: 38).

Hellenistik Dönem'in başlarında kente dair izler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen altın takıların ele geçmiş olduğu yer altı kaya mezarında açığa çıkmıştır. Arkaik ve Klasik Dönemlerde altın takılar mezar sunusu olarak nadiren kullanılıyorken Hellenistik Dönem'de Trakya altın madenlerinin işletilmeye açılması ve Pers hazinelerindeki altın ve gümüş stoklarının üretime girmesi altın takıların günlük yaşantıda kullanımının hızla artmasına neden olmuştur (Türe ve Savaşçın, 2002: 106). Zenginleşen tüccar sınıfının gösterişe meraklı Pers'lere özenerek bu sanatçıları destekleyip yoğun taleplerin varlığı ince işçilikli takıların üretimini arttırmıştır (Türe ve Savaşçın, 2002: 106). Hellenistik Dönem'in erken evresinde sanatçılar, MÖ 4. yüzyılın zengin stiline barok bir yorum katarak çeşitli kompozisyonlarda takılar üretmiştir (Türe ve Savaşçın, 2002: 106). MÖ 330 yılında Makedonya kralı Büyük İskender, kral Darius'u yenerek Anadolu'daki Pers egemenliği sona erdirmiş ve sınırlar

Hindistan'dan Mısır'a dek genişlemiş ancak Büyük İskender'in ölümüyle Anadolu'nun önemli bir kısmı Bergama krallığı egemenliğine girmiştir. Hellenistik Dönem'e dek özellikle altından kullanılarak yapılan takılar bu devirden itibaren kıymetli taşlarla bezenmeye başlanmış (Bingöl, 1999: 17) olsa da dönemin erken evrelerinde zengin ve çeşitli kompozisyonda yapılan etki yoğun olarak altın kullanımı görülen takılarla devam etmiştir. MÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlenen mezardaki altın takılarda da bu etkiyi görmek mümkündür. Kentin ilk dönemindeki mezar geleneğinde görülen Miletos etkisinin varlığı, Amisos altın takılarında da hissedilmektedir. Ayrıca kentin ticari hacminin varlığı, bu hissedilen etkinin varlığını kuvvetlenmektedir.

VI. Mithradates Dönem'inde kentin nekropol ve nekropolün yayılım alanında konglomera ana kayaya oyularak açılmış birçok yer altı kaya mezarlarında birer defin buluntusu olarak ele geçen altın buluntuların varlığı ve özellikle de buluntuların form ve işleniş olarak oldukça benzer bir yapıda olmaları (diademler, Kharon sikkeleri, havyan başı protomlu küpeler vb. gibi) bu dönem içerisinde kentte bir kuyumcu atölyesinin varlığına işaret ediyor olmalıdır.

Hellenistik Dönem'in takı kompozisyonlarının yapımında yaprak, tel ve döküm teknikleri uygulanırken, bezeme olarak repousse (çekiçleme), stampa, filigre (telkâri), granülasyon (taneleme), mine, kakma, hak, kazıma, ajur, kaplama ve kameo gibi tekniklerle (Bingöl, 1999: 25-28; Köroğlu, 2004: 9-14) yapılan Pers etkili işleniş, Hellenistik Dönem'in geç evrelerinde Amisos altın takılarında başarılı bir şekilde yansıtılmıştır.

MÖ 2. - 1. yüzyıllarda Amisos ile Delos'un ticari ilişkileri çok iyi olup Amisosluların çocuklarının buradaki okullarda eğitim görmeleri, V. Mithradates, VI. Mithradates ve kardeşi Kresta'ya ait heykellerin Deols'a hediye edilmesi ya da burada yapılmış olmaları

ve ayrıca burada ele geçen yazıtlarda da MÖ 2. yüzyıldan itibaren Amisoslu tüccarlarında bulunduğu mezar stellerinin varlığı (Atasoy, 1994: dip not 74, 127, 139) kentin bu dönemine ait mezarlarında ele geçen altın takılarda ticaretin etkisiyle kuyumculukta Grek etkisini yansıtmaktadır. Bu durum kentte bir kuyumcu atölyesinin olabileceği düşüncesinden daha çok bu altın takıların, tüccarlar tarafından ticaretle Amisos'a ya da Amisolular tarafından kente getirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserlerin üretim yerleriyle alakalı olarak merkezi bir atölyede mi yapıldıklarını yoksa taşra atölyesine mi ait olduklarını eldeki verilerle kesin bir şey söylemek şu an mümkün değildir. Özellikle çalışılan buluntulardan bazı örneklerin seri üretimden çok, bölgesel ve nadir eserler olması bu durumu daha da zorlaştırmaktadır. Takıların çoğu yerde gezici atölyeler tarafından yapılmış olduğunu (Higgins, 1961: 157) dikkate alırsak Hellenistik Dönem'e ait Amisos örneklerinin de bu şekilde yapılmış olması sorumuza cevap olabilir. Ancak, altının geri dönüştürülerek tekrar farklı bir takı olarak kullanılması ya da kırılması gibi durumlarda tamir edilmesinin gerekliliği ve özellikle kentin ticari açıdan oldukça canlı bir konumda olması da kentte sabit bir kuyumcu atölyesinin bulunabileceği gerçeğini akla getirmektedir. Kat. No 2'de yer alan bileziklerden birinin gövdesindeki kırığın altın tel ile birbirine tutturularak birleştirilmiş olması bu bileziğin bir kuyumcu atölyesinde tamir edilmiş olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Birleştirilmiş olan bilezik incelendiğinde bu bileziğin günlük hayatta kullanılacak şekilde sabitlenmemiş olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda, mezar buluntularının birer ölü takısı olarak işlev görmesi düşüncesiyle yapılmış olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Ölü takısı amacını içeren dinsel olgular, bu buluntuların ticaret ile iletişimin yoğun olduğu Ege dünyasından ya da Grek şehirlerinin etkisinin görüldüğü

Karadeniz'in kuzeyinden Amisos'a, tüccarlarla ya da Amisoslularca getirilmiş olabileceğini de belirtmek gerekir.

Amisos altılarının hemen hepsi mezar buluntusu olarak ele geçmiştir. Hellenistik Dönem'in başlarında görülen MÖ 5. yüzyılın takılarındaki ince işçilik kaliteli yapım şekli salt altından yapılan kompozisyonlarla devam etmiş dönemin sonlarına doğru ise bu etki zayıflayarak günlük kullanıma yönelik altın takılarda renkli taşların kullanımı artmıştır. Kentin erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde mezarlarda altın buluntu sayısı oldukça azalma göstermektedir. Bu kapsamda Amisos'un Erken Hellenistik Dönem'ine ait olan altın takılardaki özenli ve ince işçiliği yansıtan kuyumculuk Geç Hellenistik Dönem'de daha basit, ayrıntısız ve kolay hazırlanabilen benzer formlardaki takıların yapıldığı kuyumculuğa dönüşmüştür. Bu dönüşümün uzantıları Roma İmparatorluk Dönemi'nde kısmen de olsa gözlemlenebilmektedir.

Kaynakça

Akkaya, M. (1997). *Amisos Hazinesi*. Samsun.

Akyay-Meriçboyu, Y. A. (2001). *Antikçağ'da Anadolu Takıları*, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 69.

Alexander, C. (1928). *Jewelry - The art of the Goldsmith in Classical Times*. N.Y: The Metropolitan Museum of Art,

Altun, A. (2007). (Ed.), *Türkiye'de Müzecilik 100 Müze 1000 Eser*. C.1, İstanbul.

Atasoy, S. (1994). *Antik Çağda Amisos*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı.

Aydın Tavukçu, Z. (2006). *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, , Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ABD.

Bilde, P., Bogh, G., Handberg, B.,Hojte, S., Nieling, J. M., Smekalova, J., Stolba, T., Baralis, V., Birzescu, A., Gergova, I., Krapivina, V.,Krusteff, K., Lungu, K. ve Maslennikov, A. A. (2008). *Archaeology in the Black Sea Region in Classical Antiquity 1993-2007, Archaeological Reports For 2007-2008*, s. 115-173.

Bingöl, F. R. I. (1999). *Anadolu Medeniyetler Müzesi: Altın Takılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları,

Blades, J. (1970) *Percussion Instruments and their History*, London: Faber & Faber.

Boulter, G. C. (1963). *Graves in Lenormant Street, Athens*, *Hesperia*, 32, s. 113-137.

Bromberg, A. R. (1990). *Gold of Greece: Jewelry and Ornaments from the Benaki Museum*, (Ed. Rozelle, R. V.), Published by Dallas Museum of Art.

Çırak, N. ve Kaya, S. (2011). 2009 İDÇ Nekropolü Kurtarma Kazısı. 19. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (29 Nisan - 01 Mayıs 2010, Ordu), Ankara: KVMGM Yayın No: 150, s. 217-232.

Davidson, P. F. ve Oliver, A. Jr. (1984). *Ancient Greek and Roman Gold Jewelry in the Brooklyn Museum*, (Ed. Hall, E. S. ve Bothmer, B. V.), N.Y: The Brooklyn Museum,

De Juliis, E. M. (1984). *Gli ori di Taranto in Eta Ellenistica*, Mondadori, Italian.

Dusenbery, E. B. (1998). *The Nekropoleis - Catalogues of Objects by Categories*, N.J: Samothrace Vol.11/2, Princeton University Press,

Eisenberg, J. M. ve Price, F. W. (2006). *Art of the Ancient World: Greek, Etruscan, Roman, Egyptian and Near Eastern Antiquities*, Vel. XVIII-2007, (Ed. Eisenberg, J. M.), N.Y: Royal-Athena Galleries,.

Erciyas, D. B. (2001). *Studies in the Archaeology of Hellenistic Pontus: The Settlements, Monuments and Coinage of Mithradates VI and his Predecessors*, University of Cincinnati. In the Department of Classics of the College of Arts and Sciences, (Unpublished Doctorate Thesis).

Erciyas, D. B. (2006). The Black Sea Region in the Hellenistic Period: The Pontic Kingdom, its Settlements, Monuments and Coins, *Black Sea Studies Symposium, YAS 1*, (Ed. Erciyas, D. B. ve Kogalar, E.), İstanbul: s. 209-220.

Erciyas, D. B. (2006). Hellenistik Dönem'de Karadeniz: Yerleşimler, Anıtlar ve Sikkeler Işığında Pontos Krallığı, *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, YAS 1*, (Ed. Erciyas, D. B. ve Kogalar, E.), İstanbul, s. 193-207.

Ferruzza, M. L. (2016). *Ancient Terracottas: from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum*. L.A.

Gorny (2016). *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung GmbH*, Schmuck Antike Bis Neuzeit, Auction 223, 26. Juni 2014, Munich, Germany.

Greifenhagen, A. (1975). *Schmuckarbeiten in Edelmetall. Band II: Einzelstücke*, Berlin: Mann Verlag,

Grinder-Hansen, K. (1991). *Charon's Fee in Ancient Greece? Some Remarks on a Well-known Death Rite*, (Ed. Fischer-Hansen, T.), *Aca Hyperborea* 3, s. 207-208.

Higgins, R. A. (1961). *Greek and Roman Jewellery*, London.

Higgins, R. A. (1965). *Jewellery from Classical Lands*, London.

Hoffmann, H. ve Davidson, F. (1965). *Greek Gold: Jewelry from the Age of Alexander*, (Ed. Saldern, A. V.), The Brooklyn Museum, Mainz.

Jackson, M. M. (2006). *Hellenistic Gold Eros Jewellery: Technique, Style and Chronology*, England: BAR Series 1510,

Jackson, M. M. (2010). New Jewellery Evidence from the Antikythera Shipwreck: A Stylistic and Chronological Analysis, *BCH*, C. 134/1, s. 177-194.

198

Jackson, M.M. (2011). Early Hellenistic Earrings from a Regional Black Sea Workshop, *Acta Musei Varnaensis*, C. VIII, s. 85-90.

Jackson, M. M. (2012). The Amisos Treasure: A Hellenistic Tomb from the Age of Mithradates Eupator, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, (ed. Tsetschladze, G. R.), BAR. International Series 2432, s. 109-116.

Kalkınoğlu, G. (1989). *Bizans Kadın Takıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat A.B.D.

Karalom, M. (2007). (Ed.), *Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik*, İstanbul: Kadir Has Vakfı.

Köroğlu, G. (2004). *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul: Türk Eskiçağ Enstitüsü Yayınları.

Lafli, E. (2003). *Studien zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und spatantikfrühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien (Süd Türkei): Der Forschungsstand und Eine Auswahl Von Fundobjekten aus den Örtlichen Museen*, (Unpublished Phd Thesis), Köln: Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln.

Marazov I. (1998). *Ancient Gold: The Wealth of the Thracians*, Harry N. Abrams.

Marshall, F. M. (1911). *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan, and Roman, in the Departments of Antiquities*, London: British Museum.

Meriçboyu, Y. (1984). Yunan-Roma ve Bizans Dönemi Takıları, *Yurt Ansiklopedisi, (Türkiye Genel)*, C.II, İstanbul.

Muslubaş, I. (1984). Anadolu Takıları, Tarih Öncesi Dönem-Frig Dönemi, *Yurt Ansiklopedisi (Türkiye Genel)*, C.II, İstanbul.

Musti, D., Benzi, M., Rocchetti, L., Guzzo, P. G., Calcani, G. ve Catalli, F. L'oro Dei Greci. (1992). *Novara : Istituto geografico De Agostini*, Italian.

Reeder, E. D. ve Treister, M. (1999). *Scythian Gold. Treasures from Ancient Ukraine*. Harry N. Abrams.

Richter, G. M. A. (1915). *Greek, Etruscan and Roman Bronzes*, The Gilliss Press, N.Y.

Rudolph, W. ve Deppert, B. (1995). *A Golden Legacy: Ancient Jewelry from the Burton Y. Berry Collection at the Indiana University Art Museum*, (Ed. Baden, L.), Bloomington, IN.

Sachs, C. (1965). *Geist und Werden der Musikinstrumente*, Hilversum: Frits A. M. Knuf.

Savaşçın, M. Y. ve Türe, A. (1985). Anadolu Takıları II, Paleolitik-Erken Bronz Dönemleri, *Antika*, İstanbul: 9 Aralık.

SNG BM (1993). *Black Sea. Sylloge Nummorum Graecorum*, The British Museum, Part 1: The Black Sea, Vol. IX, London.

Strabon (2005). *Strabon Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*. (Çev. Pekman, A.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları,

Şirin, O. A. (2017). Amisos'ta Lahit Mezar Geleneği, *Amisos*, C. 2/3, s. 86-126.

Şirin, O. A. (Baskıda). Amisos Nekropolü'nden Geç Helenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kullanılmış Bir Yer Altı Kaya Mezarı, Mezar Buluntuları ve Trepanasyonlu Bir Kafatası Parçası Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Amisos*.

Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2016a). *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, Samsun: SAMTAB (Samsun ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birimi) Yayınları: 1.

Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2016b). Antik Amisos Kenti'nden Bir Yer Altı Odalı Mezar Örneği, *Bütünşehir Kent Kültürü Dergisi*, C. 2/12, s. 70-80.

Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2017). Amisos Nekropolü Basit Toprak ve Kiremit Mezar Geleneği *Amisos*, C. 2/2, s. 1-29.

Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2018). Amisos'ta Urne Mezar Geleneği, *Amisos*, C. 3/4, s. 167-200.

Şirin, O. A., Kolağasıoğlu, M. ve Yiğitpaşa, D. (2018). Tekkeköy İlçesi Kaya Mezarları, *Tekkeköy Tarihi, Dünden Bugüne: Antik Dönem*, C.1, (Ed. Erler, M. Y., Temür, A. ve Yiğitpaşa, D.), s. 78-115.

Tait, H. (1986). *Seven Thousand Years of Jewellery*, London.

Temür, A. (2015). Thoughts on a Grave Stele From the Classical Period in Samsun Museum, *Belleten*, C. LXXIX/286, s. 817-826.

Temür, A. (2020). Samsun Müzesi'nden Bir Grup Altın Eser Üzerine Gözlemler, *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan*, Ankara: (Eds. B. Gür-S. Dalkılıç), s. 495-511.

Tonkova, M. (2015). *Actualité de la Recherche sur les Mobiliers non Céramiques de l'Antiquité et du Haut Moyen Age* (ed. Bertrand, I., Feugere, M., Raux, S.), (18-20 October 2012), The Jewellery of a Wealthy Thracian Woman From Anchialos and the Fashion in Middle and Late Hellenistic Jewellery, Français, Publications Chauvinoises, s. 699-716.

Tsigarida, B. ve Ignatiadou, D. (2000). *The Gold of Macedon (Macedonia): Archaeological Museum of Thessaloniki*, Archaeological Receipts Fund.

Türe, A. ve Savaşçın, M. Y. (1986). Anadolu Takıları V, Roma Takıları, *Antika*, İstanbul: 14 Mayıs.

Türe, A. ve Savaşçın, M. Y. (2002). *Anadolu Antik Takıları*, İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları: 2.

Uygun (2019). Adana Müzesi'nden Diadem Örnekleri, *OLBA*, C. XXVII, s. 265-306.

Ünan, S. (2010). *Samsun ve Çevresi Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri (MÖ III. Bin-MS IV. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya: Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD.

Ünan, S. (2016). Amisos'da Sıradışı Bir Yeraltı Oygu Oda Mezar, *Tüba-Ar*, S. 19, s. 171-230.

Williams, D. ve Ogden, J. (1994). *Greek Gold Jewellery of the Classical World*, London.

İnternet Kaynakça

Acsearch, acsearch.info, (e.t. 13/05/2021),
<https://www.acsearch.info/search.html?term=anchor+roman&category%20=1-2&lot=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1¤cy=usd&%20order=0>

202

Acsearch, acsearch.info, (e.t. 13/05/2021),
<https://www.acsearch.info/search.html?term=anchor+roman&category%20=1-2&lot=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1¤cy=usd&%20order=0>

Katalog

Res. 1, Kat. No 1

Res. 2, Kat. No 2

Res. 3, Kat. No 3

Res. 4, Kat. No 4

Res. 5, Kat. No 5

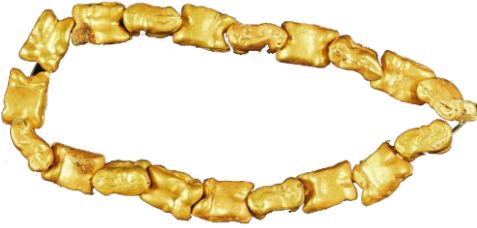
Res. 6, Kat. No 6

Res. 7, Kat. No 7

Res. 8, Kat. No 8

Res. 9, Kat. No 9

Res. 10, Kat. No 10

Res. 11, Kat. No 11

Res. 12, Kat. No 12

Res. 14, Kat. No 14

Res. 13, Kat. No 13

Res. 15, Kat. No 15

Res. 16, Kat. No 16

206

Res. 17, Kat. No 17

Res. 19, Kat. No 19

Res. 18, Kat. No 18

Res. 20, Kat. No 20

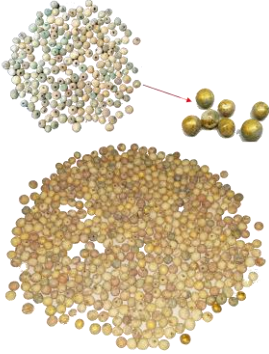
21, Kat. No 21

Res. 22, Kat. No 22

Resim

207

Res. 23, Kat. No 23

Res. 24, Kat. No 24

Res. 25, Kat. No 25

Res. 26, Kat. No 26

Resim 27, Kat. No 27

Res. 28, Kat. No 28

Res. 29, Kat. No 29

Res. 30, Kat. No 30

Res. 31, Kat. No 31

Res. 32, Kat. No 32

Res. 33, Kat. No 33

Res. 34, Kat. No 34

Res. 35, Kat. No 35

Res. 36, Kat. No 36

Res. 37, Kat. No 37

Res. 39, Kat. No 39

Res. 38, Kat. No 38

Res. 40, Kat. No 40

Res. 41, Kat. No 41

Res. 42, Kat. No 42

Res. 43, Kat. No 43

Res. 44, Kat. No 44

Res. 45, Kat. No 45

Res. 46, Kat. No 46

Res. 47, Kat. No 47

Res. 48, Kat. No 48

Res. 49, Kat. No 49

Res. 50, Kat. No 50

Res. 51, Kat. No 51

Res. 54, Kat. No 54

Res. 52, Kat. No 52

Res. 53, Kat. No 53

Res. 55, Kat. No 55

Res. 56, Kat. No 56

Res. 58, Kat. No 58

Res. 57, Kat. No 57

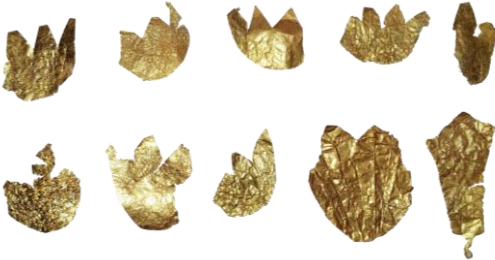
216

Res. 59, Kat. No 59

Res. 60, Kat. No 60

Res. 61, Kat. No 61

Cevger, Gürkan (2021). "Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798)". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 217-235.

AMASYA SANCAĞI'NDA AVARIZ VERGİSİ UYGULAMALARI (1691-1798) AVARIZ TAX IMPLEMENTS IN AMASYA SANJAK (1691-1798)

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER*
Amasya Üniversitesi
grkancevger@gmail.com

Öz

Olağanüstü durumlarda devletin halktan toplamış olduğu örfi vergilerden birisi olan avarız vergisi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu ve halkın gündelik yaşamı açısından çok önemlidir. Bu verginin halka dağıtılması, toplanması ve hazineye aktarılması süreci birçok devlet görevlisinin sorumluluğu dâhilinde gerçekleşmekte ve verginin toplanması aşaması zamanla gündelik yaşam içerisinde birçok soruna da sebebiyet vermektedir. Bu çalışmada; Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Maliyeden Müdevver Defterler ana kaynak olarak kullanılmış, ayrıca Mevkufat Kalemi Defterleri ve Amasya Şerhiyye Sicillerinden çalışmayı desteklemek için ilgili bilgiler alınmıştır. Çalışmada, Osmanlı tarihi açısından önemli bir yerde olan Amasya Sancağı'na tabi kazâlardan 1691-1798 yılları arasında toplanan avarız vergisi üzerinde durulmuştur. 1691-1798 yılları arasında Amasya Sancağı'na bağlı kazâların ödedikleri vergi yüzyıl süreyle tespit edilmeye çalışılmış elde edilen veriler ışığında kazâlar arasında mukayese yapma imkânı da oluşmuştur. Ayrıca elde edilen veriler sayesinde 18. yüzyılda Amasya Sancağı'nın avarız vergisi miktarı, Amasya

* ORCID: orcid.org/0000-0003-1029-8616

Sancağı'nın idari olarak bağlı olduğu Sivas Eyâleti'ne tabi diğer sancaklar ile de kıyas yapılmıştır. Ayrıca çalışmayı desteklemek açısından elde edilen veriler zaman zaman tablo ile verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Amasya Sancağı, 18. Yüzyıl, Avarız Vergisi.

Abstract

The Avarız tax, which is one of the customary taxes that the state collects from the public in extraordinary situations, is very important in terms of the economic situation of the Ottoman State and the daily life of the people. The process of distributing this tax to the public, collecting it and transferring it to the treasury took place under the responsibility of many government officials, and the collection phase of the tax caused many problems in daily life over time. In this study; Maliyeden Mudevver Defter from Presidential Ottoman Archive were used as the main source, and the relevant information was obtained from Mevkufat Defter, Amasya Şeriyye Sicil to support the study. In the study, the Avarız tax collected between the years 1691-1798 from the districts subject to the Sanjak of Amasya, which has an important place in terms of Ottoman history, has been emphasized. In this study we attempted to determine the tax paid between the years of 1691-1798, the tax paid by the districts in the Sanjak of Amasya was tried to be determined for a century and in the light of the obtained data, it was possible to make a comparison between the districts. In addition, With this data we got, the amount of Avarız tax of the Sanjak of Amasya in the 18th century was compared with other sanjaks subject of Sivas State, to which the Sanjak of Amasya is administratively connected. In addition, the data obtained in order to support the study is presented in tabular occasionally.

Keywords: Ottoman Empire, Sanjak of Amasya, 18th century, Avarız Tax.

Giriş

Coğrafi özellikleri ve stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Amasya şehri, bu medeniyetlerin izlerini taşıyan önemli bir yerleşim yeridir. Şehir, Türkler tarafından fethedildikten sonra Danişmentliler, Anadolu Selçukluları, Eratnalılar ve Kadı Burhaneddin Devletleri'nin hâkimiyeti altında kalmış ve 1398 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 16. yüzyılın ortalarına kadar şehzadelerin idari tecrübe edindikleri bir sancak haline getirilen Amasya şehri, yine aynı yüzyılın sonlarına kadar stratejik

önemini korumuştur. Osmanlı idaresine girdiği dönemden sonra Rum Eyâleti'nin oluşturulması ile birlikte eyâletin yönetim merkezi konumunda olan Amasya Sancağı, 16. yüzyılda Amasya merkez kazâ olmak üzere; Merzifon ve Lâdik Kazâları'ndan oluşmaktaydı. 1576-1577 yıllarında Amasya Sancağı'nın kazâ sayısı Gümüş, Gedegera, Zeytun, Simre-i Lâdik Kazâları'nın eklenmesi ile birlikte yediye kadar çıkmıştır. Sancağın kazâ sayısı 17. yüzyıl ortalarında dokuza, 1665 tarihinde on bire, 1671 tarihinde ise ona inmiştir. 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilâyetine bağlı olarak Amasya merkez olmak üzere; Merzifon, Vezirköprü, Osmancık, Gümüşhacıköy, Lâdik, Havza ve Mecitözü ile birlikte sekiz kazâsı bulunmaktaydı (Şahin-Emecen, 1991:1-3).

Amasya Sancağı 18. yüzyıl içerisinde idari taksimatta; Sivas, Çorum, Bozok¹, Divriği ve Arapgir Sancakları ile birlikte Sivas Eyâleti'ne bağlıydı (Kılıç, 1997:126-131). Bu dönemde Amasya Sancağı, Amasya merkez kazâ olmak üzere; Gedegera, Havza, Gelgiras, Zeytun, Geldigelen², Merzifon, Merzifon-ı Abad, Lâdik, Gümüş ve Zünnûnabad Kazâları'ndan oluşmaktaydı.³ İncelenen dönemde imparatorluğun birçok yerinde olduğu gibi Amasya Sancağı'nda da halktan örfi ve şer'î birçok vergi alınmaktaydı. Bu vergilerden birisi de örfi vergilerden olan avarız veya diğer bir deyişle avarız-ı divaniye idi.

1. Osmanlı Devleti'nde Avarız Vergisi

Ârız ve ârızanın çoğulu olan avarız kelime anlamı olarak; kazâ, belâ ve sıkıntı manalarına gelirken, aynı zamanda devletin fevkalade durumlarda özellikle de savaş zamanlarında halktan aldığı vergiyi de ifade etmektedir (Aydın, 1991:108; Devellioğlu, 2010:59).

¹ 24 Eylül 1734 tarihli bir kayıta Bozok Sancağı, Sivas Eyâleti'ne bağlı değildir. BOA, MKFD. d. 28406, s. 2

²Geldigelen Kazâsı, 17. yüzyılda Amasya Sancağı'na bağlı müstakil bir kazâ konumunda iken, yüzyılın sonunda Amasya Kazâsı'nın nahiyesi haline getirilmiş ancak 1721 tarihinde idari taksimatta yapılan değişiklik ile Geldigelen Nahiyesi, Amasya Sancağı'na bağlı bir kazâ halini almıştır (Güneş, 2017: 469-470).

³ BOA, MAD. d. 3153, s. 125, BOA, MAD. d. 3825, s. 113, BOA, MAD. 3971, s. 123, BOA, MAD, d. 3151, s. 115, BOA, MAD. 3823, s. 51.

Osmanlı Devleti'nde avarız diğer bir deyişle avarız-ı divaniye vergisi, Tanzimat'ın ilanına kadar başlangıçta özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde 4-5 yılda bir alınmak üzere toplanan ve her yıl alınması uygun olmayan (Ünal, 2008:56) sadece olağanüstü hallerde alınan özellikle de savaş masraflarını karşılamak (Tabakoğlu, 1985:53), (Pakalın,1983:144) üzere hükümdarın emri ile düzenli olarak Müslüman ve gayrimüslim halkın (Güçer, 1974:67) doğrudan devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki vergiyi ifade eder (Barkan, 1979:13), (Genç, 2012:220).

Osmanlı bütçelerinde avarız, düzenli olmayan gelirleri teşkil etmektedir. Bu tip vergilerin çoğu "avarız" adı altında tahsil edilmekte ve bazı tahsil fermânlarında "bedel-i avarız" adı da zikredilmektedir. Avarız vergisi nakit olarak alınan bir vergidir. Avarız çatısı altında olan nüzul ve sürsat ise buğday, un, yağ vb. şekilde aynı olarak tahsil edilmektedir. Avarız vergisi toplandığı yere ve vergi çeşidine göre hane hesabına dayanmaktadır. Sayım birimi olan gerçek avarızhanesinin dört ile elli hanesi bir avarızhanesini oluşturabilmektedir (Öztürk, 2004:208).

Devletin görevlendirdiği mübaşirler marifetiyle toplanarak hazineye veya kişiye teslim edilen verginin belirlenmesinde avarızhane birim olarak kabul edilmiştir (Çadırcı, 2013:145). Avarız vergisi olağanüstü durumlarda özellikle savaş masraflarını karşılamak maksadıyla toplanmasına rağmen, devamlı yapılan savaşlar bu vergiyi zaman içerisinde düzenli toplanan bir vergi haline getirmiştir (Sahillioğlu, 1991:108), (Kütükoğlu, 2018:310).

Halktan her yıl düzenli ve nakit para olarak toplanan ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren de sıradan vergilere dönüşmüş olan avarız vergisi, Osmanlı Devleti bütçe gelirlerinin yaklaşık %10-20'sini oluşturmaktaydı (Tabakoğlu, 2005:70). Avarız vergisi halktan toplanırken belirli hukuki durumların oluşmasına bakılırdı. Mesela vergi verecek kimselerin avarızhaneye tabi olabilmeleri için vergi ödedikleri yerde bir mülkü bulunmalı, köyde ise toprak sahibi olmalı, şehirde ise sürekli bir işe sahip olması gerekmektedir (Küçük, 2007:39).

2. Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları

18. yüzyılda Amasya Sancağı'na bağlı bulunan kazâların ödedikleri avarız miktarı ve her bir avarızhanenin ne kadar vergi ödeyeceğine dair başta maliyeden müdevver defterler olmak üzere şeriyye sicillerinde de aydınlatıcı bilgiler yer almaktadır. Mesela 28 Ağustos 1719 tarihli bir fermenda; Amasya Sancağı'na tabi kazâlardaki hanelerin her birisinden dört yüz akçe avarız vergisi alınması istenmekte ve avarız vergisi hesaplanırken her 108 akçenin¹ esedi kuruş⁴ olacak şekilde hesabın görülmesi emredilmektedir.⁵

13 Haziran 1768 tarihli başka bir fermenda da Amasya Sancağı'nda her bir hanenin dört yüz akçe vergi ödemesi ve her yüz sekiz akçenin bir esedi kuruş olacak şekilde hesaplanarak verginin halktan tahsil edilmesi istenmektedir.⁶ Şeriyye sicillerine göre incelenen sürecin başlarından yüzyılın sonlarına kadar Amasya Sancağı'nda hane başına alınan 400 akçelik avarız vergisi miktarında bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu veriyi maliyeden müdevver defterlerde yer alan bilgiler de desteklemektedir.⁷

18. yüzyılda Sivas Eyâleti'ne bağlı beş sancaktan birisi olan Amasya Sancağı, Sivas Eyâleti'ne tabi sancaklar içinde avarızhane sayısı bakımından eyâletin önemli sancaklarından birisidir. Eyâletin merkezi olan Sivas Sancağı'ndan sonra avarızhane sayısı bakımından eyâlet içerisinde ikinci sırada yer almaktadır. 24 Eylül 1734 tarihli bir kayda göre⁸ Sivas Eyâleti'nin toplam avarızhane sayısı 2308 hane olup, Amasya Sancağı 514,5 hane ile % 22,5'lik orana sahiptir. Bu kayda göre eyâletin avarızhane miktarı,

⁴Osmanlı Devleti'nde özellikle 17. yüzyıldan itibaren kullanılan bir para birimi olup, üzerindeki aslan motifi sebebiyle *esedi kuruş* adı verilmiştir. Darphane hesaplarında esedi kuruş adı ile para basılması 1701 tarihinde başlamaktadır. 26.39 gr ağırlığında darb edilen bu kuruşun tespit edilen rayici 120 akçe olarak belirlenmiştir (Sahillioğlu,1995:368-369).

⁵ BOA, AŞS. d. 29, s. 72.

⁶ BOA, AŞS. d. 53, s. 44.

⁷ BOA, MAD. d. 3822 s. 91. BOA, MAD. d.3155, s. 95. BOA, MAD. d.2983, s. 131, BOA, MAD. d. 3148, s. 139, BOA, MAD. d. 2993, s. 115. BOA, MAD. d. 1985, s. 113, BOA, MAD. d. 2991, s. 125.

⁸ BOA, MKFD. d. 28406, s.2.

sancakların hane sayısı ve toplam ödenen miktar aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Sancaklar	Toplam Hane Sayısı İçindeki Oranı %	Hane Sayısı	Hane Başına (Akçe)	Kuruş
Sivas	% 51,5	1197	400	4352,5
Amasya	% 22,5	514,5	400	1873,25
Çorum	% 12	277	400	1007
Arapgir	% 7,5	171	400	621,5
Divriği	% 6,5	149	400	544
Toplam	%100	2308,5	400	Yekûn: 8550,75

Tablo 1. 1734 Tarihinde Sivas Eyaleti'nin Avarızhane Sayısı ve Sancaklara Dağılımı⁹

222

Amasya Sancağı'nın avarızhane sayısı yıllar içerisinde düşüş eğilimi göstermiştir. 17. yüzyılın sonlarında 632,5 olan hane sayısı¹⁰, 1734'de 514,5'e¹¹, 18. yüzyılın ortalarına doğru 370,25 haneye inmiş¹², 1749 tarihinde küçük bir artışla 371,75 haneye çıkmıştır.¹³

1777 yılına gelindiğinde sancağın avarızhane sayısı 373,75 haneye çıkmış¹⁴ ve bu durum yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Bu rakamlar dikkate alındığında yüzyıllık bir süre zarfında sancağın avarızhane sayısında yaklaşık olarak % 45 oranında azalma olduğu görülmektedir. Amasya Sancağı'nın 18. yüzyıldaki avarızhane sayıları ve hane başına alınan vergi miktarı ve yıllar içerisindeki değişim aşağıda tablo halinde verilmiştir.

⁹ BOA, MKFD. D. 28406, s. 2.

¹⁰ BOA, MKFD. d. 27629, s. 28. 15 Mayıs 1691 tarihli belge.

¹¹ BOA, MKFD. d. 28406, s. 2.

¹² BOA, MAD. d. 3971, s. 123. 30 Nisan 1737 tarihli belge

¹³ BOA, MAD. d. 3972, s. 121. 23 Kasım 1749 tarihli belge.

¹⁴ BOA, MAD. d. 2991, s. 125. 8 Şubat 1777 tarihli belge.

Yıllar	Avarızhane Sayısı	Hane Başına Alınan (Akçe)	Kuruş Cinsinden
1691 ¹⁵	632,5	400 akçe	2342
1705 ¹⁶	516,5	400 akçe	1912
1713 ¹⁷	516,5	400 akçe	1912
1715 ¹⁸	515,25	400 akçe	1908
1722 ¹⁹	515,25	400 akçe	1908
1723 ²⁰	514,75	400 akçe	1906
1724 ²¹	514,75	400 akçe	1906
1727 ²²	514,75	400 akçe	1906
1734 ²³	514,75	400 akçe	1906
1737 ²⁴	370,25	400 akçe	1371
1738 ²⁵	370,25	400 akçe	1371
1739 ²⁶	370,25	400 akçe	1371
1741 ²⁷	370,25	400 akçe	1371
1742 ²⁸	370,25	400 akçe	1371
1743 ²⁹	371,75	400 akçe	1376
1747 ³⁰	371,25	400 akçe	1376
1749 ³¹	371,75	400 akçe	1376

¹⁵ BOA, MKFD. d. 27629, s. 28.

¹⁶ BOA, MAD, d. 3833, s. 59.

¹⁷ BOA, MAD, d. 3155, s. 95.

¹⁸ BOA, MAD, d. 3812, s. 59. BOA, MAD, 3823, s. 51.

¹⁹ BOA, MAD, d. 3828, s. 81.

²⁰ BOA, MAD. d. 3970 s. 79.

²¹ BOA, MAD. d. 3822, s. 91.

²² BOA, MAD. d. 3151, s. 115.

²³ BOA, MKFD. d. 28406, s. 2.

²⁴ BOA, MAD. d. 3971, s. 123.

²⁵ BOA, MAD. d. 3815, s. 119.

²⁶ BOA, MAD. d. 1985, s. 113.

²⁷ BOA, MAD. d. 3825, s. 113.

²⁸ BOA, MAD. d. 2993, s. 115.

²⁹ BOA, MAD. d. 3029, s. 50.

³⁰ BOA, MAD. d. 3153, s. 125.

1754 ³²	371, 25	400 akçe	1375
1755 ³³	373,25	400 akçe	1384
1759 ³⁴	373,75	400 akçe	1384
1760 ³⁵	373,25	400 akçe	1384
1761 ³⁶	373,25	400 akçe	1384
1764 ³⁷	373,75	400 akçe	1384
1766 ³⁸	373,75	400 akçe	1384
1777 ³⁹	373,75	400 akçe	1384
1778 ⁴⁰	373,75	400 akçe	1384
1780 ⁴¹	373,75	400 akçe	1384
1792 ⁴²	373,75	400 akçe	1384
1798 ⁴³	373,75	400 akçe	1384

Tablo 2. 1691-1798 Yılları Arasında Amasya Sancağı'nın Avarızhane Sayısı

2.1. Amasya Kazâsı

Amasya Kazâsı incelenen dönem süresince avarızhane başına 400 akçe vergi vermek ile mükelleftir.⁴⁴Amasya Sancağı'nın merkez kazâsı olan Amasya Kazâsı sancak içerisinde en fazla

³¹ BOA, MAD. d. 3972, s. 121.

³² BOA, MAD. d. 3148, s. 129.

³³ BOA, MAD. d. 3158, s. 149.

³⁴ BOA, MAD. d. 6426, s. 48.

³⁵ BOA, MAD. d. 3973, s. 151.

³⁶ BOA, MAD. d. 2436, s. 131.

³⁷ BOA, MAD. d. 3968, s. 128.

³⁸ BOA, MAD. d. 2797, s. 123.

³⁹ BOA, MAD. d. 2991, s. 125.

⁴⁰ BOA, MAD. d. 7643, s.42.

⁴¹ BOA, MAD. d. 2983, s. 121.

⁴² BOA, MAD. d. 2415, s. 129.

⁴³ BOA, MAD. d. 3170, s. 123.

⁴⁴ BOA, AŞS, d.29, s.72. BOA, AŞS. d. 53, s.44.

avarızhaneye sahip idari birim olup, incelenen dönemde 174⁴⁵-256,25⁴⁶ arasında değişen avarızhane sayısına sahiptir.

18. yüzyılın ilk çeyreğinde avarızhane sayısı Geldigelen Nahiyesi ile birlikte yazıldığından avarızhane sayısı bakımından sancağın en fazla haneye sahip idari birimi olmuştur. Amasya Kazâsı'nın 15 Mayıs 1691 tarihinde 256,25⁴⁷ olan avarızhane sayısı 1721 yılında Geldigelen Nahiyesi'nin ayrı bir kazâ haline dönüştürülmesi⁴⁸ ile birlikte kazânın avarızhane sayısında azalma meydana gelmiştir. Amasya Kazâsı'nın avarızhane sayısı 24 Nisan 1705'de 213,25⁴⁹, 27 Ocak 1713'de 209,25⁵⁰, 26 Aralık 1715'de 208,25⁵¹, 30 Eylül 1723'de 207,25⁵² olurken, avarızhane sayısı 18 Eylül 1724'de 177,25'e inmiş⁵³ ve bu durum 1738 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁴ 19 Nisan 1738'de 174'e düşen hane sayısı⁵⁵, 9 Nisan 1739'da 178 haneye çıkmış⁵⁶ ve durum 8 Şubat 1777 yılında kadar devam etmiştir. 8 Şubat 1777 yılında hane sayısı 178,25'e⁵⁷ çıkmış ve kadar bu rakam 1798 yılına değişmemiştir.⁵⁸

Amasya Kazâsı'nın hane sayılarında zaman içerisinde düşüşler yaşanmış olsa da sancağın avarızhane sayısı göz önüne

⁴⁵ BOA, MAD. d. 3815, s. 119. 19 Nisan 1738 tarihli belge.

⁴⁶ BOA, MKFD, 27629, s. 32. Geldigelen Nahiyesi ile birlikte yazılmıştır. 15 Mayıs 1691 tarihli belge.

⁴⁷ BOA, MKFD, 27629, s. 32.

⁴⁸ 1685 yılına kadar Geldigelen Nahiyesi ayrı bir kazâ iken, bu tarihte Amasya Kazâsı'na bağlanmış fakat 1721 yılında tekrar ayrı bir kazâ haline getirilerek Amasya Kazâsı'ndan ayrılmıştır. (Güneş, 2017: 469-470).

⁴⁹ BOA, MAD, d. 3833, s.59. Geldigelen Nahiyesi ile birlikte yazılmıştır.

⁵⁰ BOA, MAD, d. 3155, s. 95. Geldigelen Nahiyesi ile birlikte yazılmıştır.

⁵¹ BOA, MAD, d. 3812, s. 59., BOA, MAD, 3823, s. 51. Geldigelen Nahiyesi ile birlikte yazılmıştır.

⁵² BOA, MAD. d. 3970 s. 79. BOA, MAD, d. 3828, s. 81. Geldigelen Nahiyesi ile birlikte yazılmıştır.

⁵³ BOA, MAD. d. 3822, s. 91.

⁵⁴ BOA, MAD. d. 3151, s. 115. BOA, MAD. d. 3971, s. 123.

⁵⁵ BOA, MAD. d. 3815, s. 119.

⁵⁶ BOA, MAD. d. 1985, s. 113.

⁵⁷ BOA, MAD. d. 3825, s. 113. BOA, MAD. d. 2993, s. 115. BOA, MAD. d. 3153, s. 125. BOA, MAD. d. 3972, s. 121. BOA, MAD. d. 3148, s. 129. BOA, MAD. d. 3968, s. 128. BOA, MAD. d. 2991, s. 125.

⁵⁸ BOA, MAD. d. 2983, s. 121.

alındığında⁵⁹Amasya Kazâsı, sancak içerisinde en fazla avarızhaneye sahip kazâ olma özelliğini devam ettirmiştir. 18. yüzyılın başından sonuna kadar Amasya Kazâsı'nın avarızhane sayısı, sancağın avarızhane sayısına oranı % 30⁶⁰ ile % 60⁶¹ arasında değişmiştir. Bu veriler Amasya Kazâsı'nın, nüfus potansiyelini ve ekonomik durumunu göstermesi bakımından önemlidir.

2.2. Geldigelen (Varay Kazâsı)

Geldigelen Kazâsı, 17. yüzyılda Amasya Sancağı'na bağlı müstakil bir kazâ konumunda iken, yüzyılın sonunda Amasya Kazâsı'nın bir nahiyesi haline getirilmiş ancak 1721 tarihinde idari taksimatta yapılan değişiklik ile Geldigelen Nahiyesi, yeniden Amasya Sancağı'na bağlı bir kazâ haline getirilmiştir (Güneş, 2017: 469-470). Kazâ haline döndükten bir süre sonra 30 Eylül 1723 tarihli bir kayıta göre; 31,25⁶² avarızhanesi bulunan Geldigelen Kazâsı'nın avarızhane sayısı 18 Eylül 1724'de 29,75⁶³ haneye inmiş ve bu durum 18. yüzyılın sonuna kadar hiçbir değişiklik göstermeden devam etmiştir.⁶⁴ Kazânın avarızhane sayısı, Amasya Sancağı'nın tüm avarızhane sayısı içerisindeki⁶⁵ payı zaman içinde % 5,5⁶⁶ ile % 8⁶⁷ arasında değişmektedir. İncelenen süreçte Geldigelen Kazâsı, Amasya Sancağı'nın diğer

⁵⁹ Sancağın toplam avarızhane sayısı 370,25 ile 632,25 arasında değişmektedir. BOA, MAD. d. 3155, s.95, BOA, MKFD. 27629, s. 29.

⁶⁰ BOA, MAD. d. 3970, s. 79. Sancağın avarızhane sayısı 515,5 hane iken Amasya Kazâsı'nın hane sayısı 178'dir.

⁶¹ BOA, MAD. 3825, s. 113. Sancağın avarızhane sayısı 370 iken Amasya Kazâsı'nın hane sayısı 178'dir.

⁶² BOA, MAD. d. 3970, s. 79.

⁶³ BOA, MAD. d. 3822, s. 91.

⁶⁴BOA, MAD. d. 3151, s. 115, BOA, MAD. d.3971, s. 123. BOA, MAD. d. 3815, s. 119. BOA, MAD. d.3825, s.113, BOA, MAD. d.2993, s. 115. BOA, MAD. d.3153, s.125. BOA, MAD. d.3972, s. 121. BOA, MAD. d.3148, s. 129. BOA, MAD. d.3968, s. 128. BOA, MAD. d.2991, s. 125. BOA, MAD. d.2983, s. 121. BOA, MAD. d.

⁶⁵ Sancağın toplam avarızhane sayısı 370, 25 ile 632,25 arasında değişmektedir. BOA, MAD. d. 3155, s.95, BOA, MAD. d. 1985, s. 113, BOA, MAD. d. 3825, s. 113.

⁶⁶ BOA, MAD. d. 3155, s. 95.

⁶⁷ BOA, MAD. d. 2993, s. 115.

kazâlarında olduğu gibi hane başına 400 akçe vergi vermek ile mükellef tutulmuştur.⁶⁸

2. 3. Gedegera (Köprü Kazâsı)

Amasya Sancağı dâhilinde bulunan Gedegera Kazâsı'nın avarızhane sayısı incelenen dönem içerisinde sürekli azalan bir değişim göstermiştir. 15 Mayıs 1691 tarihli bir kayda göre kazânın 161,25 hanesi varken⁶⁹, 24 Nisan 1705 tarihli bir kayda göre kazânın avarızhane sayısı 100,5'e⁷⁰, 27 Ocak 1723 tarihinde 99,25'e⁷¹, 17 Ağustos 1727 tarihinde 98 haneye kadar inmiştir.⁷² Bu tarihten, yüzyılın sonuna kadar Gedegera Kazâsı'nın avarızhane sayısına dair herhangi bir bilgi kayıt edilmemiştir.⁷³ Yüzyılın ortalarından itibaren Amasya Sancağı'nın avarızhane sayısındaki ciddi düşüş göz önüne alındığında Gedegera Kazâsı'nın uzun bir süre avarız vergisinden muaf tutulduğu düşünülebilir. 1705-1727 yılları arasında dair kayıtlar göz önüne alındığında Gedegera Kazâsı'nın avarızhane sayısı, sancağın toplam avarızhane sayısına oranı 19,5⁷⁴ ile % 25,5⁷⁵ arasında değişmektedir.

2.4. Zünnûnabad Kazâsı

İncelenen dönemde Zünnûnabad Kazâsı'nın avarızhane sayısında çok küçük değişimler meydana gelmiştir. 15 Mayıs 1691 tarihli bir kayda göre kazânın avarızhane sayısı 37 iken⁷⁶, 24 Nisan 1705'de bu sayı 36,25'e inmiştir.⁷⁷ Kazânın avarızhane sayısı 26 Aralık 1715'de tekrar 37'e çıkmış⁷⁸ ve bu durum 30

⁶⁸ BOA, AŞS, d.29, s.72. BOA, AŞS. d. 53, s. 44.

⁶⁹ BOA, MKFD. 27629, s. 29.

⁷⁰ BOA, MAD. d. 3833, s. 59.

⁷¹ BOA, MAD. d. 3155, s. 95.

⁷² BOA, MAD. d. 3151, s. 115.

⁷³ BOA, MAD. d.3153, s. 125. BOA, MAD. d.1985, s.113, BOA, MAD. d.3971, s. 123, BOA, MAD. d.3815, s. 119, BOA, MAD. d.3825, s. 113. BOA, MAD. d.2983, s. 131. BOA, MAD. d.2991, s.135. BOA, MAD. d.3972, s.121. BOA, MAD. d.3148, s. 139. BOA, MAD. d.3968, s. 128. BOA, MAD. d.2993, s. 115. BOA, MAD. d.2415, s.129.

⁷⁴ BOA, MAD. d. 3151, s. 115.

⁷⁵ BOA, MKFD, 27629, s. 28.

⁷⁶ BOA, MKFD, 27629, s. 28.

⁷⁷ BOA, MAD, d. 3833, s. 59.

⁷⁸ BOA, MAD. 3812, s. 59.

Nisan 1737 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte avarızhane sayısı 36'a inmiş⁷⁹ ve yüzyılın sonuna kadar bu sayıda bir değişiklik olmamıştır.⁸⁰ Zünnûnabad Kazâsı'nın avarızhane sayısı, Amasya Sancağı'nın toplam avarızhane sayısına oranı yıllar içinde % 6⁸¹ ile % 9,5⁸² arasında değişmektedir.

2.5. Havza Kazâsı

Havza Kazâsı'nın avarızhane sayısı yıllar içerisinde küçük değişimler göstermiştir. 15 Mayıs 1691 tarihli bir kayda göre; Havza Kazâsı'nın avarızhane sayısı 46,75 iken⁸³, 24 Nisan 1705'de 45,5 haneye inmiş⁸⁴ ve bu durum 17 Ağustos 1727 tarihine kadar devam etmiştir.⁸⁵ Kazâya ait arşiv vesikaları incelendiğinde 1737 tarihinden yüzyılın sonuna kadar kazânın avarızhane sayısının kayıt edilmediği görülmüştür. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Amasya Sancağı'nın avarızhane sayısındaki ciddi düşüş de göz önüne alındığında Havza Kazâsı'nın uzun bir süre avarız vergisinden muaf tutulmuş olması muhtemeldir. Bu dönemde Havza Kazâsı'nın avarızhane sayısı, Amasya Sancağı'nın toplam avarızhane sayısına oranı yıllar içinde % 7,5⁸⁶ ile % 9⁸⁷ arasında olduğu tespit edilmiştir.

2.6. Merzifon Kazâsı

İncelenen dönemde Merzifon Kazâsı'nın avarızhane sayısına dair eldeki veriler maalesef kısıtlıdır. Çünkü maliyeden müdevver veya mevkufat kalemi defterlerinde Merzifon Kazâsı ile ilgili

⁷⁹ MAD, MAD. d. 3971, s. 123.

⁸⁰ BOA, MAD. d. 3815, s. 119. BOA, MAD. d.2993,s.115. BOA, MAD. d.3153, s. 125, BOA, MAD. d.3972, s. 121, BOA, MAD. d.3148, s. 129. BOA, MAD. d.3968, s. 128.

⁸¹ BOA, MKFD. d.27629, s. 29.

⁸² BOA, MAD. d. 3815, s. 119. BOA, MAD. d.2993,s.115. BOA, MAD. d.3153, s. 125, BOA, MAD. d.3972, s. 121, BOA, MAD. d.3148, s. 129. BOA, MAD. d.3968, s. 128.

⁸³ BOA, MKFD. d. 27629, s. 28.

⁸⁴ BOA, MAD. d. 3833, s. 59.

⁸⁵ BOA, MAD. d. 3151. 115.

⁸⁶ BOA, MKFD. d. 27629, s. 29.

⁸⁷ BOA, MAD. d. 3155, s. 95. BOA, MAD. d.3833,s.59. BOA, MAD. d.3812, s. 59, BOA, MAD. d.3823, s.51, BOA, MAD. d.3970, s. 79. BOA, MAD. d.3828, s. 81. BOA, MAD. d. 3822, s. 91.

bilgiler yazılmamıştır. Bu dönemde kazâya ait ilk kayıt 15 Mayıs 1691 tarihine ait olup buna göre kazânın 22 avarızhanesi bulunmakta ve Amasya Sancağı'nın diğer kazâlarında olduğu gibi her bir avarızhanesi 400 akçe vergi ödemekle mükellef tutulmaktaydı.⁸⁸ 17 Ağustos 1727 tarihli başka bir kayıta göre kazânın 71,5 avarızhane bulunmakta ve her bir avarızhanesinden 400 akçe vergi alınmaktaydı.⁸⁹ Merzifon Kazâsı'nın avarızhane sayısı, Amasya Sancağı'nın avarızhane sayısına oranı yıllar içerisinde % 4,5⁹⁰ ile % 14⁹¹ arasında değişmekteydi.

2.7. Gelgiras Kazâsı

Amasya Sancağı'nda bulunan kazâlar arasında en az avarızhaneye sahip kazâdır. Gelgiras Kazâsı, Amasya Sancağı'nın diğer kazâları gibi hane başına 400 akçe vergi vermekle mükelleftir. Kazânın avarızhane sayısı yüzyılın başlarında 7 iken⁹², yüzyılın ortalarına gelindiğinde 8⁹³, yüzyılın sonunda 10 haneye yükselmiştir.⁹⁴ Bu durum dikkate alındığında kazânın avarızhane sayısı yüzyılın başından sonuna kadar yaklaşık olarak % 45 oranında bir artış göstermiştir. Kazânın hane sayısı, sancağın tüm hane sayısı içerisindeki payı yıllar içerisinde % 1,1⁹⁵ ile % 2,7⁹⁶ arasında değişmektedir.

2.8. Merzifon-ı Abad Kazâsı

Amasya Sancağı dâhilinde bulunan Merzifon-ı Abad Kazâsı'nın avarızhane sayısında yıllar içerisinde ufak oynamaların olduğu görülmektedir. Kazâya ait 15 Mayıs 1691 tarihli bir kayda göre; Merzifon-ı Abad Kazâsı'nın 42,75 avarızhanesi bulunup ve hane başına 400 akçe vergi alınırken⁹⁷, 27 Ocak 1713 tarihinde kazânın

⁸⁸ BOA, MKFD. d. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

⁸⁹ BOA, MAD. d. 3151, s. 115.

⁹⁰ BOA, MKFD. d. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

⁹¹ BOA, MAD. d. 3151, s. 115.

⁹² BOA, D. MKFD. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

⁹³ BOA, MAD. d. 3972, s. 121. 12 Zilhicce 1162 tarihli belge.

⁹⁴ BOA, MAD. d. 2415, s. 129. 19 Şevval 1206 tarihli belge. BOA, MAD. 2983, s. 121.

⁹⁵ BOA, D. MKFD. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

⁹⁶ BOA, MAD. d. 2415, s. 129. 19 Şevval 1206 tarihli belge.

⁹⁷ BOA, MKFD. d. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

avarızhane sayısı 40'a inmiş ve bu sayı yüzyılın sonuna kadar değişmemiştir.⁹⁸ Kazânın hane sayısı, sancağın tüm hane sayısı içerisindeki payı yıllar içerisinde % 6,7⁹⁹ ile % 11¹⁰⁰ arasında değişmektedir.

2.9. Gümüş Kazâsı

Gümüş Kazâsı'nın avarızhane sayısı yıllar içerisinde küçük değişimler göstermiştir. 15 Mayıs 1691 tarihli bir kayda göre; Gümüş Kazâsı'nın 38,75 avarızhanesi bulunmakta ve hane başına 400 akçe vergi alınmaktaydı.¹⁰¹ 24 Nisan 1705 tarihine gelindiğinde kazânın avarızhane sayısı 37,25'e inmiş¹⁰², 30 Eylül 1723'de 39 haneye çıkmış¹⁰³ ve yüzyılın sonuna gelinceye kadar avarızhane sayısında bir değişiklik yaşanmamıştır.¹⁰⁴

Gümüş Kazâsı'nın, Amasya Sancağı'nın toplam avarızhane sayısı içindeki payı yıllar içerisinde % 6,1¹⁰⁵ ile % 10,5¹⁰⁶ arasında değişim göstermiştir.

2.10. Zeytun Kazâsı

İncelenen dönemde Zeytun Kazâsı'nın avarızhane sayısında küçük bir değişim söz konusudur. 15 Mayıs 1691 tarihli bir kayda göre; kazânın 42,25 avarız hanesi bulunurken¹⁰⁷, 1713 tarihinde 40,75 haneye inmiş¹⁰⁸ ve bu durum yüzyılın sonuna kadar

⁹⁸BOA, MAD. d. 3972, 121, BOA, MAD. d. 3155, s. 95, BOA, MAD. d. 3833, s. 59, BOA, MAD. d. 3812, s. 59, BOA, MAD. d. 3823, s. 51. BOA, MAD. d. 3970, s.79. BOA, MAD. d. 3968, s.128, BOA, MAD. d. 3153, s. 125. BOA, MAD. d. 3815, s. 119. BOA, MAD. d. 2415, s. 129. BOA, MAD. d. 2991, s. 135. BOA, MAD. d. 3825, s. 113.

⁹⁹ BOA, D. MKFD. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

¹⁰⁰BOA, MAD. d. 3972, 121, BOA, MAD. d. 3155, s. 95, BOA, MAD. d. 3833, s. 59, BOA, MAD. d. 3812, s. 59, BOA, MAD. d. 3823, s. 51. BOA, MAD. d. 3970, s.79. BOA, MAD. d. 3968, s.128, BOA, MAD. d. 3153, s. 125. BOA, MAD. d. 3815, s. 119. BOA, MAD. d. 2415, s. 129. BOA, MAD. d. 2991, s. 135. BOA, MAD. d. 3825, s. 113.

¹⁰¹ BOA, D. MKFD. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

¹⁰² BOA, MAD. d. 3833, s. 59.

¹⁰³ BOA, MAD. d. 3970, s. 79.

¹⁰⁴ BOA, MAD. d.3153, s. 125. BOA, MAD. d.3972, s. 121. BOA, MAD. d. 3148, s. 129. BOA, MAD. d. 3968, s. 128. BOA, MAD. d.2415, s. 129.

¹⁰⁵ BOA, D. MKFD. 27629, s. 28. 16 Şaban 1102 tarihli belge.

¹⁰⁶BOA, MAD. d. 3153, s. 125. BOA, MAD. d. 3972, s. 121. BOA, MAD. d. 3148, s. 129. BOA, MAD. d. 3968, s. 128. BOA, MAD. d. 2415, s. 129.

¹⁰⁷ BOA, D.MKFD. d. 27629, s. 28.

¹⁰⁸ BOA, MAD. d. 3155, s. 95.

değişmemiştir.¹⁰⁹ Zeytun Kazâsı'nın avarızhane sayısının, Amasya Sancağı'nın toplam avarızhane sayısına oranı yıllar içerisinde % 6,6¹¹⁰ ile % 11 arasında değişmektedir.¹¹¹ Bu değişimin sebebi, 18. yüzyılın başlarından itibaren Amasya Sancağı'nın toplam avarızhane sayısının gerilemesi, Zeytun Kazâsı'nın avarızhane sayısının ise bu süreçte aynı kalmasından kaynaklanmaktadır. İncelenen dönemde Zeytun Kazâsı, avarızhane sayısı bakımından Amasya Sancağı'nın önemli idare birimlerinden birisidir.

2.11. Lâdik Kazâsı

Amasya Sancağı'na bağlı olan Lâdik Kazâsı incelenen süreç içerisinde avarızhane sayısında değişiklik göstermemiştir. 24 Nisan 1705 tarihli bir kayda göre Lâdik'in avarızhane sayısı 40,75 hane olup¹¹², 17 Mart 1741 tarihine gelindiğinde avarızhane sayısında bir değişiklik olmamıştır.¹¹³ Lâdik Kazâsı ile ilgili kayıtlar yüzyılın ortalarından itibaren bulunmadığından sadece 1705-1741 tarihleri arası için bir değerlendirme yapılabilmektedir. Bu süreçte Lâdik'in avarızhane sayısı, Amasya Sancağı'nın toplam avarızhane sayısına oranı %8¹¹⁴ ile %11¹¹⁵ arasında değişmektedir. İncelenen dönemde Amasya Sancağı'nın avarızhane sayısı ve toplam hane sayısına oranları aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Kazâlar	Avarızhane Sayılarının Yıllar İçerisindeki Değişimi (Hane)	Toplam Avarızhane Sayısı İçerisindeki Oranı (%)
Amasya	256,25-174	% 30 - % 60
Geldigelen	31,25-29,75	% 5 - % 8
Gedegera	161,25-98	% 19,5 - % 25,5
Zünnûnabad	37-36	% 6 - % 9,5

¹⁰⁹ BOA, MAD. d. 3170, s. 123.

¹¹⁰ BOA, D.MKFD. d. 27629, s. 28.

¹¹¹ BOA, MAD. d. 3170, s. 123.

¹¹² BOA, MAD. d. 3833, s. 59.

¹¹³ BOA, MAD. d. 3825, s. 113.

¹¹⁴ BOA, MAD. d. 3833, s. 59.

¹¹⁵ BOA, MAD. d. 3825, s. 113.

Havza	46,75-45,5	% 7,5 - % 9
Merzifon	22-71,5	% 4,5 - % 14
Gümüş	37,25-39	% 6,1 - % 10,5
Gelgiras	7-10	% 1,1 - % 2,7
Merzifon-ı Abad	42,75- 39	% 6,7- % 11
Zeytun	42,25-40,75	% 6,6- % 11
Lâdik	40,75	% 8- % 11

Tablo.3. Amasya Sancağı'nda Avarızhaneler ve Toplam Avarızhane Sayısına Oranları

Tablo incelendiği zaman Amasya Sancağı'na tabi kazâların avarızhane sayılarında bazı değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Zaman içerisinde kimi kazâların avarızhane sayılarında artış yaşandığı, kimi kazâların avarızhane sayılarında da azalmalar veya bazen hiçbir değişimin olmadığı anlaşılmaktadır. Değişimin olmadığı veya bazı dönemlerde hiç vergi tarh edilmeyen kazâlar için şöyle bir çıkarım yapılabilir. Bu süreçte Amasya Sancağı'nda yeni avarız tahrirlerinin yapılmamış olması bu durumun oluşmasına sebep olmuş olabilir.

Ayrıca bu dönem ile ilgili Amasya Sancağı'ndan devletin topladığı vergi ile alakalı da bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Yüzyılın başından itibaren sancaktan toplanan vergi miktarı hane başına 400 akçe olup, bu rakam yüzyılın sonuna kadar değişmemiştir. Amasya Sancağı'nda avarızhane hesabı yapılırken her 108 akçenin bir esedi kuruş olarak hesaplanarak vergi alınması istenmekte olduğunu daha önce bahsedilmişti. Bu durum aslında Amasya Sancağı için bir istikrarmış gibi görünse de uzun vadede devletin aleyhine önemli bir gelir kaybı söz konusudur. Çünkü 1690-1808 yılları arasında kuruş içerisindeki gümüş oranının %70 oranında azalması söz konusudur (Pamuk, 2012:178).

Sonuç

Olağanüstü durumlarda bütçe açığını kapatmak maksadıyla halktan toplanan avarız vergisi, zamanla Osmanlı maliyesinin önemli gelir kaynaklarından birisi haline gelmiştir. Sadece savaş zamanlarında alınması gerekirken, zamanla düzenli toplanan vergiler haline gelen avarız vergisi, Müslüman-gayrimüslim ayrımı gözetilmeksizin tüm reayadan alınmaktaydı. Bu verginin 18. yüzyılda Amasya Sancağı'ndan toplanması ve kazâlara dağılımı ile ilgili şöyle bir çıkarım yapılabilir. Amasya Sancağı incelenen süreçte Sivas Sancağı'ndan sonra, Sivas Eyaleti'nin ikinci büyük avarızhaneye sahip sancağıdır. Bu durum, Amasya Sancağı'nın hane sayısı ve devlete ödediği vergi oranıyla orantılıdır ve Amasya Sancağı'nın iktisadi ve demografik yapısını göstermesi bakımından önemlidir.

İncelenen süreçte Amasya Sancağı içerisinde en fazla avarızhaneye sahip idari birim Amasya Kazâsı iken, en az haneye sahip idari birim Gelgiras Kazâsı'dır. Bu sıralama azdan çoğa doğru; Geldigelen, Gümüş ve Zünnûnabad Kazâları şeklinde devam etmektedir. Bu süreçte Merzifon Kazâsı ve Lâdik Kazâları ile ilgili çok az kayıta ulaşılmıştır. Bu durum devlet tarafından Lâdik ve Merzifon Kazâları'nın belirli bir süre vergiden muaf tutulmuş olabileceklerini düşündürmektedir.

Amasya Sancağı'na tabi kazâların hane sayılarında zaman içerisinde dalgalanmaların olması bölgesel vergi muafiyetlerinden ileri gelmiş olabilir. Bazı idari birimlerin zaman içerisinde idari taksimat içinde değiştirilmesi de bu duruma sebebiyet vermektedir. Mesela daha önce Amasya Kazâsı'na tabi olan Geldigelen Nahiyesi'nin 1721 tarihinde kazâ statüsüne geçirilmesi Amasya Kazâsı'nın avarızhane sayısının % 10-12 oranında azalmasına sebebiyet vermiştir.

Sonuç olarak; Amasya Sancağı avarızhane sayısı bakımından Sivas Eyaleti içinde ikinci büyük idari birimdir. Devlete ödediği vergi miktarı da bu veriyi desteklemektedir. Devletin bu süreçte Amasya Sancağı'nda yeni avarız tahrirleri yapmaması hane sayılarında büyük çaplı değişimlerin olmasının önüne geçerken, Amasya Sancağı'nda yüzyıl süreyle alınan hane başına vergide de

bir değişiklik olmayışı uzun vadede devletin iktisadi açıdan aleyhine bir durum oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) 3153, 3155, 3825, 3971, 3151, 3823, 3970, 3822, 2983, 3148, 2993, 1985, 2991, 3968, 2415, 3815, 3972, 3828, 3812, 3833, 3170, 2797, 3973, 3029, 6426, 7643, 2436, 3158.

Bab-1 Defteri, Mevkufat Kalem Defterleri (MKFD), 28406, 27629.

Bab-1 Meşihat, Amasya Şeriyeye Sicilleri (AŞŞ) 29, 53.

Aydın, Mehmet Akif (1991). *Avârız, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.108.

Barkan, Ömer Lütfi (1979). *Avarız, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. C.2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. s. 13-19.

234

Çadırcı, Musa (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 26. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.

Genç, Mehmet (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ankara: Ötüken Yayınları.

Güçer, Lütfi (1974). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: Sermet Matbaası.

Güneş, Hüseyin (2017). *Lale Devrinde Amasya*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

İnalçık, Halil (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çeviren: Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.

Kılıç, Orhan (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık.

Küçük, Levent (2007). *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kütükoğlu, Mübahat (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztürk, Temel (2004). *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Pamuk, Şevket (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sahillioğlu, Halil (1991). Avarız. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.4. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. s. 108-109.

----- (1995. Esedî. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.11. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. s. 368-369.

Sudi, Süleyman (2008). *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*. Yayına Hazırlayan. Mehmet Ali Ünal, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Şahin, İlhan-Emecen, Feridun (1991). Amasya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 1-3.

Tabakoğlu, Ahmet (2005). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

----- (2005). *Toplu Makaleler I İktisat Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

----- (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

A TRANSLATION QUALITY ASSESSMENT TOOL PROPOSED BİR ÇEVİRİ KALİTESİ ÖLÇME ARACI ÖNERİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ*
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
mehmetyildiz@comu.edu.tr

Abstract

Translation quality assessment has always attracted a great deal of scholarly attention, which has resulted in several translation assessment tools/rubrics. Yet very few were observed to incorporate translation solutions as evaluative parameters and, to the author's best knowledge, none was identified to assess the quality of translations into Turkish. These two features help the tool presented herein stand out and make a substantial contribution to the related literature. The tool was originally available in the author's doctoral dissertation (Yıldız, 2016), but an improved version was proposed in this paper. It was built on translation errors and translation solutions. To be able to judge a solution's acceptability, 25 rich points (PACTE, 2009) were identified in the excerpted manual. The rich points are located in the first part of the tool, while the second portion was solely based on the erroneous translation segments. The tool incorporates two types of errors – i.e., mechanical and transfer errors. The paper also proposes a grading table, featuring solution- and error-based grades in exponential increments. The minor, major, and critical errors are penalized with (-2), (-4), and (-8) points, whereas partially acceptable and acceptable solutions are awarded (+2) and (+4) points, respectively. The grading table is accompanied by a

* ORCID: [orcid.org/ 0000-0001-9482-4358](https://orcid.org/0000-0001-9482-4358)

rubric to describe how the degrees of errors and solutions can be operationalized, which is believed to promote objectivity and inter-rater reliability. The tool notably contributes to the literature with these two components as well. It is thought to be usable by translation schools, translators associations, and translation companies.

Keywords: Translation quality assessment, assessment tool, rubric, grading, error, solution

Öz

Çeviri kalitesinin ölçülmesi her zaman ilgi gören akademik alanlardan biri olmuştur. Bunun sonucunda da birçok çeviri değerlendirme aracı/yönergesi ortaya çıkmıştır. Ama bunlardan pek azı çeviri çözümlerini bir değerlendirme ölçütü olarak görmüştür ve hiçbirini Türkçeye yapılan çevirileri değerlendirmek için kullanılmamıştır. Bu iki farklılık, bu çalışmada sunulan ölçme aracının öne çıkmasına ve ilgili alanyazına kayda değer bir katkı sağlamasına imkan sunmaktadır. Söz konusu araç, yazarın doktora tezi (Yıldız, 2016) kapsamında üretilmiş ve bu çalışma ile daha da geliştirilmiştir. Değerlendirme aracı hem çeviri hataları hem de çeviri çözümleri üzerine inşa edilmiştir. Çeviri çözümünü bir parametre olacak işlevselleştirmek için alıntılanan kullanım kılavuzunda katılımcılara sorun oluşturması beklenen 25 unsur belirlenmiş ve bu unsurlar ölçme aracının ilk kısmını oluşturacak şekilde çalışmaya dahil edilmiştir. İkinci kısım sadece çeviri hatalarına odaklanmaktadır. Araç, iki hata türünü irdelemektedir: mekanik hatalar ve aktarım hataları. Bu çalışma, ölçme aracı ile birlikte çeviri çözüm ve hatalarına verilen puanların katlanarak arttığı bir puanlama tablosu da sunmaktadır. Küçük, büyük ve kritik hatalara sırasıyla (-2), (-4) ve (-8) puan verilirken kısmen kabul edilebilir ve kabul edilebilir çözümler (+2) ve (+4) puan ile ödüllendirilmiştir. Çalışmada aynı zamanda puanlama tablosunun anlamlandırılmasını kolaylaştıracak bir puanlama yönergesi de önerilmiştir. Bu yönergenin aracın nesnellliğini ve değerlendiriciler arası güvenilirliği geliştireceğine inanılmaktadır. Önerilen ölçme aracı, bu iki bileşeni ile de alana katkı sağlamaktadır. Aracın; çeviri eğitimi veren kurumlar, çevirmen dernekleri ve çeviri şirketleri tarafından kullanılabilmesi düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çeviri kalitesinin ölçülmesi, ölçme aracı, yönerge, puanlama, hata, çözüm

Subjective Translation Quality (Assessment)

Translation quality has been among the major concerns of commissioners/clients, translators, and assessors. These three agents of the translation market have their own definitions of translation quality. For commissioners, a high-quality translated text is supposed to have achieved the goal(s) set by them. For translators, a high-quality translation, from a functionalist perspective, is a text they produce by the *best* means at their disposal and hope to meet the commissioned needs. Lastly, for assessors, it is the translated text which manages to satisfy their expectations based on several “accuracy and fluency” criteria (Koby et al., 2014: 414). Since translation is a process governed by subjective decisions (Reiss, 2014: 91) and judges of translation quality, be they laymen or professionals, deploy different assessment criteria, translation quality tends to be subjective. But while a layperson can label a translated text simply as ‘good’ or ‘bad’, it can be claimed that professional assessors are expected to adopt an objective viewpoint and to employ objectivity-promoting rubrics to refrain from “anecdotal” (House, 1997: 3), “impression-based” (Martinez-Melis and Albir, 2001: 283), and macroanalytical evaluation (Yildiz, 2020: 575), which does not suggest that they necessarily and always do so. Therefore, this paper proposes an assessment tool that assessors of translation (quality) can use to promote the objectivity of their evaluative processes.

For researchers, subjectivity is inevitable and inherent in translation quality assessment (TQA). According to Hutchins and Somers, "what counts as a ‘good’ translation [...] is an extremely difficult concept to define precisely. Much depends on the particular circumstances in which it is made and the particular recipient for whom it is intended. Fidelity, accuracy, intelligibility, appropriate style and register are all criteria which can be applied, but they remain subjective judgements" (Hutchins and Somers, 1992: 2). Likewise, Samuelsson-Brown too questions the yardsticks of quality assessment and claims that the issue originates from intangibility of translation. He claims that "the

quality of a tangible object such as a metal bolt can be checked against a well-defined standard and such an assessment can be fairly objective. A translation is, however, an intangible entity, quality can be very subjective in many cases [...]. There are certain guidelines that can be applied [...]. (Samuelsson-Brown, 2010: 104). For Kahl (1991), what makes a 'good' or 'bad' translation is the criteria of the commissioner. Kahl (1991: 120) expresses that "commercial translations cannot intrinsically be judged as 'good' or 'bad'. Translations are a service, so they are always target-specific. They must first and foremost satisfy the customer's requirements [...]. Therefore translation quality can only be judged by these standards". In addition, it seems to Lilova (2008: 17) that "avoiding subjectivity by using rigorous and obligatory norms would be an experience doomed to failure" because she believes that "such norms cannot entirely reflect all the errors, all the cases which are particular to a given translation [and] would have such an inclusive nature, they would be so abstract that their application would always be influenced by the subjective acceptance of the person in charge of its evaluation" (Lilova, 2008: 17).

The subjective nature of assessment is evident in the theoretical approaches to the phenomenon as well, for different theoretical perspectives on translation quality would be favoring one definition over the other. For instance, while vanguards of a hermeneutic approach to TQA could be very well satisfied with so-called creative translational actions resulting from a translator's subjective interpretation of the source text, a behaviouristic viewpoint would suggest that a "good translation" should arouse an equivalent response in the target reader (House, 2015: 10-11). Moreover, a functionalist might maintain that a quality translation should fulfill the purpose provided by the commissioner, and an assessor advocating a descriptive viewpoint may have to start with figuring out whether a given text is a translation or just treat it like a translated text unless otherwise is said or evidenced. Then, (s)he can question its conformity with target cultural norms (House, 2015: 11-12). If a member of the manipulative school, an assessor looking for an imposed political view needs to reveal

how and why a source text has been chosen for and manipulated in translation (House, 2015: 13). As for linguistic stance, translation evaluation is not a mere, one-to-one structural and semantic matching anymore but employs a broadened scope with the inclusion of speech acts, pragmatics, sociolinguistics, and discourse analysis (House, 2015: 14).

The true merit of objectivity is well appreciated when it comes to assessing several works because an evaluative procedure failing to pass consistent judgments would be faulted for being unreliable. Eyckmans and Anckaert (2017: 51) are of the view that TQA “should rely on human judgement (and therefore be subjective)” and that “when (multiple) translations need to be assessed”, subjectivity turns into a problem that can be solved by having recourse to “a sound methodological basis for translation assessment practices in which the subjective process of judging translation quality is embraced and the measurement error that comes with it is calculated, expressed and controlled by means of a reliability coefficient”. This suggests that absolute objectivity is unachievable in practice, yet subjectivity should not prevail in an entire assessment process. The upcoming title attempts to present a reasonable weighting between these two extremities.

Need for Less Subjective/More Objective TQA

From the above paragraphs, it can be concluded that the translation is subjective, translation assessment is subjective, and translation quality is subjective. In other words, subjectivity is inevitably inherent in TQA. Yet given that subjectivity in assessment is a major concern and objectivity is a mainstay of assessment, then it is crucial to administer an assessment process as objectively as possible.

For Wilss (1982: 221-222), “a taxonomy of translational-critical criteria guaranteeing a systematic description, explanation, and evaluation of [target language text]” is needed “to overcome the state of inherent methodological instability”. It is very difficult to pass “any ‘final judgment’ on the quality of a translation that fulfills the demands of scientific objectivity” (House, 2001: 255)

since “the primary difficulty surrounding the issue of translation evaluation is its subjective nature” (Bowker, 2000: 183). Nevertheless, assessors should still pursue objectivity because subjectivity “does not invalidate the objective part of the assessment” (House, 2001: 256). Moreover, as Williams (2013: 420) discusses, “there is general agreement about the need for a translation to be good, satisfactory or acceptable”, yet there is an “ongoing debate” over and a need for the means of determining to what degree a translation is good, satisfactory, or acceptable. Such a need is also observable “in developing and implementing a [TQA] model” (2013: 420) and “both the language industry and translation studies urgently need a method to measure translation quality as objectively as possible” (Koby et al., 2014: 415-416). Accordingly, the present paper attempts to contribute to the efforts to satisfy this need for a tool to assess translation quality ‘as objectively as possible’ by quantifying this phenomenon.

Some research is available as to what to operationalize/consider to assess objectively. Marcel Thelen (2008: 419) produces an umbrella list of criteria based on previous considerations on TQA criteria. “(1) (various types and grades of) equivalence between ST and TT as a yardstick for accuracy/fidelity in the areas of form and meaning, (2) compatibility with the locale of the TT’s readers, and (3) correct and natural use of the language and terminology of the TT”. It can be drawn from this list that a TQA tool is expected to observe different types and grades of equivalences, consider the sociocultural characteristics of target readership, and evaluate the accuracy and fluency of a target segment. For Martinez-Melis and Albir (2001: 283), (1) assessors should consider several criteria and the assessee should be informed of them, (2) the criteria should be in congruence with the context, function, and purpose of the assessment, (3) “the object of assessment [...] must be clearly defined, as well as the level at which it is being carried out”, and the assessor should be aware of how competently he/she can assess the intended object, and (4) an assessor should know of markers to judge whether an assessee has the intended skills and, if he/she does, to what degree.

It is seemingly unlikely to produce an overarching quality assessment tool, but there are some common properties applicable to objective TQA tools. The most prominent of these properties should be predetermined apt criteria with high validity and reliability, the lack of which, as Mueller (2004) argues, potentially leads to two major measurement errors, namely invalidity and unreliability. Therefore, an assessment tool is expected to offer accurate and consistent results each time it is administered. Yet validity is considered the more important characteristic (Mueller, 2004: 163) because an assessment tool should be able to measure what it is intended to measure. Otherwise, it would repetitively and reliably produce the same or similar invalid results. The tool proposed here is believed to help administrators obtain relatively more valid and reliable results by presenting objectivity-promoting criteria, which are supposed to generate accurate results likely to recur in the same or similar evaluative settings.

Methodology

Source Text and Justification of Selection

Sampling a representative source text can be listed among the critical considerations in TQA (Martinez-Mateo et al., 2017). A randomly selected text would fall short of revealing the 'true' quality of a target text by being partially representative of the entire text. Therefore, the sampled source text should result from a conscious selection process.

Farahzad (1992: 275-276) discusses how a source text is operationalized for an evaluative activity. The text should be authentic and "self-contained for its translation to require no knowledge of the precise linguistic context". It should not be too challenging to exceed assesses' "level of command of both source and target languages as well as their level of translational competence". Lastly, assesses should be presented with brief information about the text (Farahzad, 1992: 275-276).

In this paper, the source text is a user's manual of a camera, written in English and consisting of 262. Factoring in the

abovelisted parameters, the manual was operationalized for the purpose of the study because it is an authentic, non-classwork, self-contained stand-alone textual material, whose suitability for the participating students was assessed in a pilot study (further explained below). The other reasons why this text type was chosen are that "the style of a non-literary text generally contains fewer or more controlled ambiguities, gaps and possibilities for the reader's engagement" (Boase-Beier, 2011: 76) and that denotational meaning is prioritized over connotational meaning (Newmark, 1995: 16). Thus, manuals are thought to lend themselves to a less speculative assessment.

Moreover, the participants were asked to preserve the text type as they translated, which made it relatively easy to judge whether their decisions conformed to the characteristics of manuals. Manuals' informativeness and instructionality allowed the author to less effortfully decide whether the translated units reflected the facts about the device. Because manuals' instructions are typically clear to understand, he ably questioned whether the text was capable of exerting the desired extratextual, pragmatic effects.

- Do not ¹**place the strap around the neck** of an infant or child. Placing the ²**camera** ³**strap** around the neck of an infant or child could result in strangulation.

- ⁴**Observe proper precautions** when handling batteries. ⁵**Batteries may leak** or explode if improperly handled. ⁶**Observe** the following precautions when ⁷**handling batteries** for use in this product.

- Only use a Rechargeable Li-ion Battery EN-EL9 (⁸**supplied**). Use the Quick Charger
- MH-23 (supplied) to charge the ⁹**battery**.
- Do not ¹⁰**short** or disassemble the battery.
- Be sure the product is off before ¹¹**replacing the battery**. If you are using an AC adapter, be sure it is ¹²**unplugged**.
- Do not attempt to insert the battery ¹³**upside down** or ¹⁴**backwards**.
- Do not expose the battery to flame or to excessive ¹⁵**heat**.
- Do not ¹⁶**immerse** in or expose to water.
- ¹⁷**Replace the terminal cover** when transporting the battery. Do not transport or store the battery with metal objects such as necklaces or

hairpins.
○ <u>6Batteries are prone to leakage</u> ¹⁸ <u>when fully discharged.</u> ¹⁹ <u>To avoid damage</u> to the product, be sure to remove the battery ²⁰ <u>when no charge remains.</u>
○ When the battery is not in use, attach the ²¹ <u>terminal cover</u> and store in a cool, dry place.
○ The battery may be hot ²² <u>immediately after use</u> or when the product has been used on battery power for an extended period. Before removing the battery turn the camera off and allow the battery to cool.
○ ²³ <u>Discontinue use immediately</u> should you notice any changes in the battery, such as ²⁴ <u>discoloration</u> or ²⁵ <u>deformation.</u>

Table 1. Source text and rich points

In a pilot study, ten translation students, who were then excluded from the main research, were asked to translate a user’s manual into Turkish for the author to be able to find the working lexical, phrasal, collocational, and sentential rich points. PACTE (2009: 212) defines *rich points* as “specific source-text segments that contained translation problems”. The underlined and enumerated source segments in Table 1 are the rich points. 25 rich points were identified in the manual.

Table 2 provides the by-domain distribution of the rich points. It reveals that 14 of the rich points occurred at the lexical level, whereas 11 at the syntactical level.

DOMAINS		#	RICH POINTS
A. Lexical Level	A ¹ . Words and technical terms	1	Strap
		2	Camera
		3	Battery
		4	To observe
		5	(supplied)
		6	To short
		7	Unplugged
		8	Upside down
		9	Backwards

B. Syntactical Level		0	1	Heat	
		1	1	To immerse	
		2	1	Terminal cover	
		3	1	Discoloration	
		4	1	Deformation	
		5	1	when fully discharged	
		B¹. Phrasal Level	6	1	to replace the terminal cover
			7	1	when no charge remains
			8	1	to avoid damage
			9	1	immediately after use
			0	2	discontinue use immediately
			B². Collocational Level	1	2
		2		2	to observe proper precautions
		3		2	to handle batteries
		4		2	to replace batteries
			5	2	batteries may leak/batteries are prone to leakage

Table 2. Rich points and respective domains

These source segments which are likely to pose translation problems for the participating students were operationalized in the tool. Thanks to these rich points, which correspond to the first section of the assessment tool, the author was able to award positive points for the students' viable translation solutions. The following title offers further details about the production of this

first part and the second section of the tool and about the scoring/grading.

The Tool

TQA from a broader perspective

TQA tools consist of several components, including but not limited to awarded points, type, location, and seriousness of errors or solutions (depending on whether they are error- or solution-based), and guiding rubrics. While some incorporate more of these constituents to yield more valid results, others may produce partially valid outputs by incorporating few. This is why there arises a need for more comprehensive TQA tools relying on a wide array of components to consider translation quality characteristics from a broader viewpoint.

Research is available as to what and what not a TQA tool must incorporate. Williams (2009: 5) offers a list of vital issues to take into account when producing a valid and reliable TQA tool.

- a. Evaluator
- b. Level of target language rigor
- c. Seriousness of errors of transfer
- d. Sampling versus full-text analysis,
- e. Quantification of quality
- f. Levels of seriousness of error
- g. Multiple levels of assessment
- h. Purpose or function of TQA

To elaborate on this list, an assessor should have the linguistic and extralinguistic knowledge to be able to assess a target text, yet because an assessor is likely to hold different levels of sensitivity and tolerance to linguistic and transfer errors of varying criticality, they should meticulously observe a set of rubrics. Error-based assessment is time-saving and can be quantified with relatively little effort, but an assessor should ascertain that an excerpt contains diverse translation problems featuring varying

levels of difficulty and is representative of the entire text. Translation segments are produced in view of different intratextual and extratextual aspects, such as “accuracy, target language quality, format (appearance of text), register, situationality”, thus these aspects should be deemed integral to TQA, the purpose or function of which should affect how the foregoing features should be prioritized (Williams, 2009: 6).

Error-based TQA practices built on number and seriousness of identified errors is a major concern among researchers because “they tend to ignore the macrotextual features of the target text” (Williams, 2013: 421) and “macrotextual issues of coherence and cohesion” Williams (2009: 8) and the fact that a translation with more errors than another may nonetheless may of better overall quality and meet the client’s requirements more effectively” (Williams, 2013: 421). Another criticized property of error-driven assessment is its “the over-hyped objectivity claim”, yet it seems that they tend to be subjective due to “different error typologies”, “arbitrary error weightings and acceptability thresholds”, “unreliability and inconsistency in decision-making as a result of the subjectivity”, “the reductionist and atomistic nature of error analysis”, and “applicability and practicality” concerns resulting from its “labor-intensive”, “time-consuming”¹, and “cognitively taxing” nature (Han, 2020: 260).

248

Still, it is evident that error detection is an indispensable property of TQA assessment (Bowker, 2000; Waddington, 2001; Thelen, 2008; Koby and Champe, 2013; Martinez-Mateo et al., 2017; Vandepitte, 2017; Nord, 1991), but the partial representativeness of error-based analysis, which overly relies on intertextual comparison, should be compensated for by taking other intra- and extratextual factors into account. According to Al-Qinai (2000: 499), “the assessment of a translated text seeks to measure the degree of efficiency of the text with regard to the syntactic, semantic and pragmatic function of ST within the cultural frame and expressive potentials of both source language and target language”. This proposition suggests that assessing a

¹ This view is supported by Williams (2009).

target text requires considering intra- and extratextual parameters ranging from the adequate rendering of a morpheme to the perlocutionary effects of the entire target text or its segments. Thus, a translation decision should be evaluated against both its local and peripheral impact(s).

Williams (2009: 8) reports that macrotextual issues of coherence and cohesion are ignored in the assessment guidelines since “microtextual analysis of samples has been used extensively not only because it saves time but also because it provides error counts as a justification for a negative assessment” (2009: 6). Eyckmans and Anckaert (2017: 42) state that “analytical [criteria-based] methods of assessment came to replace the holistic and intuitive approaches” as of the 1980s, which “was motivated by the need to objectify the evaluation process”. Now, there is reviving scholarly interest in holistic assessment but in one that is rubric-based and far less intuitive. Moreover, the literature of translation studies has recently come to incorporate a growing amount of research on the combination of microtextual and macrotextual analyses to produce more valid assessment tools because “quality in translation is a multifaceted reality [, so] a general comprehensive approach to evaluation may need to address multiple components of quality simultaneously” (Colina, 2009: 239).

Waddington (2001) presents a conciliative model of assessment to combine microtextual and microtextual analysis. In the study in which he compares error-based analysis with holistic assessment, his statistical results point to the benefits of combining error-based assessment and holistic evaluation (2001: 35). Similarly, Martinez-Mateo (2016: 42) claims that the combination of holistic qualitative and error-based microtextual quantitative assessment “is necessary and complementary in order to provide the full picture of translation quality”. Martinez-Mateo et al. (2017), from a functionalist perspective, propose a “Modular Assessment Pack” comprising a qualitative and a quantitative module. The qualitative module incorporates four parts to pass holistic judgments about the adequacy of the target text at stake, namely “functional, pragmatic and textual adequacy”,

“specialized lexical units and content adequacy”, “non-specialized lexical units and content adequacy”, and “normative and stylistic adequacy”. The first part “measures the TT adequacy in relation to its aim, defined by the assignment specifications and the needs of the target audience”. The second “refers to the TT’s conveyance of specialized lexical units and content in an adequate and coherent manner”, while the third and fourth to “the TT’s conveyance of non-specialized lexical units and content in an adequate and coherent manner” and “the observance of grammar, spelling and punctuation rules in the TT and the use of an adequate style, bearing in mind the aim and the target audience” (Martinez-Mateo et al., 2017: 24-25). On the other hand, their quantitative module relies on (1) error typology, (2) integration of “the qualitative module dimensions and the quantitative module error typology”, (3) functionalism-oriented textual comparison to identify errors (4) textual categorization according to “the aim and quality requirements of the TT”, and (5) tagging the detected error.

The discussion above foregrounds several features of a valid assessment tool, which can be coarsely reduced to five textual parameters:

250

1. **Intratextual factor** refers to linguistic and non-linguistic internal features of a source and target text, such as content, subject matter, textual organization, and sub- and suprasentential features (for more, Nord, 1991).
2. **Intertextual coherence** “refers to a relation between translatum and source text, defined in terms of the skopos” (Vermeer, 2012: 193).
3. **Extratextual factor** refers to the external factors that occur outside the text but still make sense with the text and make the text itself meaningful, such as the text’s real-life impact, its receivers and their perception, and its function (for more, Nord, 1991).
4. **Microtextual factor** refers to “phonemic, morphosyntactic, and lexical (subsentence/sentence) elements of discourse” (Williams, 2004: 162).

- 5. Macrotextual factor** refers to “coherence and cohesion” (Williams, 2009: 8), therefore, to “structure[s] larger than the sentence, such as the paragraph, section, and chapter” (Williams, 2004: 162).

The TQA proposed in this paper is believed to satisfy these standards to a great extent because it simultaneously addresses the micro- and macrotextual factors while taking into account the intra-, inter-, and extratextual factors. The subsequent title presents the grading rubric for the readers to be able to envisage how different levels of translation errors and solutions were conceptualized and how they were applied to the translations of the lexical, syntactical, and textual elements in the proposed tool.

The Grading Table and the Rubric

As the above discussions of holistic assessments suggest, a translation tool should not be solely relied on atomistic analyses but on micro- and macrotextual factors. This is why an assessor should be simultaneously and interchangeably able to adopt micro- and macrotextual perspectives on the evaluated target texts, and such a broad-spectrum evaluative approach should be supported by a holistic assessment tool.

Table 3² presents two levels of translation solutions – to the identified rich points – and three levels of translation errors, arising from unacceptable renditions of the rich points and the remaining source segments. It is clear that the awarded points exponentially increase; in other words, the deduced points (-2), (-4), and (-8) refer to “minor”, “major”, and “critical” errors, whereas (+2) and (+4) to “partially acceptable” and “acceptable” solutions. The following are the reasons why such a grading was preferred to a one-point-increment scoring – e.g., minor: (-1), major: (-2), and critical: (-3):

² The error grading part of this table was adapted from the ATA examination’s Flowchart for Error Point Decisions (Ver. 2009) (Koby and Champe, 2013) and the entire table was produced with the help of Dr. Geoffrey S. Koby, Kent State University, USA.

- a) to highlight the criticality levels more discernibly,
- b) to help assessors make their decisions more confidently because they would, for example, know what constitutes a critical error, how a minor error differs from a partially acceptable solution is, and what point to award them,
- c) to promote the representativeness of the points and thus the validity of the tool because a one-point distance between two neighboring criticality levels, even between a minor and critical error, would fail to present the gravity of a translation error’s impact.
- d) to increase the credibility of the tool because this exponential grading allows to better appreciate the difference between the quality of a text infested with critical errors and of another permeated by major errors.

252

GRADING TABLE					
	CRITICAL	MAJOR	MINOR	PARTIALLY ACCEPTABLE	ACCEPTABLE
ERROR	(-8)	(-4)	(-2)		
SOLUTION				(+2)	(+4)

Table 3. The grading table

This exponential grading was operationalized as explained in Table 4. The table reveals that the degrees of errors and solutions are judged in view of their local or wider impacts on the target text. Minor errors denote the translations that are not the exact equivalents but make sense in the context, while major errors are the ones making no sense and have an impact at a supralexical level to cause a semantic disturbance at textual locales ranging from sentences to paragraphs. Critical errors exert negative extratextual effects besides making no sense in the context. In

other words, their impacts do not only resonate across the entirety of a target text but also could potentially lead to corporal injuries and/or mechanical damages as far as the source text herein is concerned.

The table provides two types of solutions, i.e., acceptable and partially acceptable solutions. The solutions were only graded in the presence of the rich points. The viable solutions were considered “acceptable”, while the ones causing slight semantic disturbances were regarded as “partially acceptable”. To specify the difference between a minor error and a partially acceptable solution, the former is concerned with the analyses of lexical equivalences, while the latter is assessed against naturalness/appropriateness. For instance, the use of “plastik koruma [plastic cover]” instead of “terminal kapağı” for “terminal cover” is a minor error, while “Piller sızma yapabilir [Batteries may make leakage]” suggested for “Batteries may leak” instead of “Piller sızdırabilir” sounds colloquial and thus is a partially acceptable solution. “Pilleri kesmeyiniz [Don't cut the batteries]”, which is the suggested translation for “Don't short the batteries”, could theoretically connote that a user must not cut batteries but can short them. This assumed practice might result in an explosion and thus lead to bodily injuries or mechanical damages, which makes the suggested target segment a critical error.

ERRORS		
DEGREE	DESCRIPTION	EXAMPLE
Minor	Errors that are not the exact equivalents but make sense in context.	<i>plastik koruma [plastic cover] for terminal cover instead of terminal kapağı.</i>
Major	Errors that make no sense in context.	<i>uç kısımlar [tips/parts at the tip] for terminal cover instead of terminal kapağı.</i>

Critical	Errors that make no sense in context and have negative extratextual effects.	<i>Pilleri kesmeyiniz</i> [Don't cut the batteries] for <i>Don't short the batteries</i> instead of <i>Pillere kısa devre yaptırmayınız.</i>
SOLUTIONS		
DEGREE	DESCRIPTION	EXAMPLE
Acceptable	Solutions that perfectly make sense in the context.	<i>Fotoğraf makinesi</i> for <i>Camera.</i>
Partially Acceptable	Solutions that make sense in the context but cause a slight semantic disturbance.	<i>Piller sızma yapabilir</i> [Batteries may make leakage] (<i>sızma yapabilir</i> sounds colloquial) for <i>Batteries may leak</i> instead of <i>Piller sızdırabilir.</i>

Table 4. The rubric of errors and solutions

How the exponential grading in Table 3 and the rubric in Table 4 were positioned and operationalized in the proposed tool is presented in the following section.

The Proposed TQA Tool

Table 5 presents the TQA tool, which was built to cover a wide range of assessment-related parameters. Vertically, it is composed of translation problems – i.e., rich points –, target context, translation errors, and translation solutions. The table also presents that translation problems, errors, and solutions are further ramified into subdomains, which are horizontally positioned in the tool and occur at lexical, subsentential, and sentential/suprasentential levels.

PROBLEMATIC	TARGET	ERROR	SOLUTION
-------------	--------	-------	----------

DOMAIN	CONTEXT	CRI ¹	MAJ ²	MIN ³	PAC ⁴	AC ⁵
A. LEXICAL LEVEL						
A¹. Words ve technical terms						
strap	askı kayışını yeni doğan bebeğinizin					4
camera	Makinenin askı kayışını					4
battery	Makinenize bataryaları yerleştirirke n				2	
to observe	gerekli önlemleri alınız.					4
(supplied)	(ürünle birlikte tedarik edilen)					4
to short	Bataryayı kısa devre yaptırmayınız.					4
unplugged	cihaza takılı olmadığından		-4			
upside down	baş aşağı şekilde veya tersinden takmayın					4
backwards	baş aşağı şekilde veya tersinden takmayın		-4			
heat	aşırı ısıya					4
immerse	Suya					4

	batırmayını z					
terminal cover	bağlantı ucunu takın.		-4			
discoloration	renk atması veya deformasyo n gibi				2	
deformation	renk atması veya deformasy on gibi				2	
B. SUBSENTENTIA L LEVEL						
B¹. Phrasal Level						
when fully discharged	Bataryalar tamamen şarj edildiğinde	-8				
replace the terminal cover	bağlantı ucunu da değiştirin.	-8				
when no charge remains	şarjı bittiğinde					4
to avoid damage	Makinenin zarar görmesini engellemek için					4
immediately after use	kullanıldıkt an hemen sonra					4
discontinue use immediately	bataryay ı kullanmayı derhal bırakın.					4
B².						

Collocation Level						
to place the strap around the neck	askısını bebeklerin boynuna asmayın.					4
to observe proper precautions	gerekli önlemleri alınız.					4
to handle batteries	Makinenize bataryaları yerleştirir ken		-4			
to replace batteries	Bataryayı değiştirmeden önce					4
batteries may leak/batteries are prone to leakage	sızıntı yapabilir.					4
C.NON-RICH POINT ELEMENTS						
C1. Communicativeness						
Quantity	yeni doğan bebeğinizin ve çocuğunuzun			-2		
Quality	Bataryayı baş aşağı şekilde veya tersinden takmayın [ya çalışmayınız]	-8				
Manner	Bataryayı baş aşağı			-2		

	şekilde veya tersinden takmayın					
	Makine yüksek batarya performan sında kullanıldığı nda	-8				
	Bataryayı kullanmadığınız zaman bağlantı ucuna takınız.	-8				
Relation	Uygunsuz kullanımda piller akabilir.			-2		
C². Coherence						
Reference	Bunun takılı olmadığından emin olun.			-2		
Substitution	Böyle bir işlem, yeni doğan			-2		
Ellipsis	Pil üzerinde kısa devre yapmayın veya [pili] sökmeyin.			-2		
Conjunction	bebeğinizin ve [veya] çocuğunuzun			-2		
Lexical cohesion	[Pili] Suya sokmayın		-4			

Descriptions:	SUBTOTAL	-74	70
¹ Critical error	TOTAL SCORE	-4	
² Major error			
³ Minor error			
⁴ Partially acceptable			
⁵ Acceptable			

Table 5. The Proposed TQA Tool

Moreover, the respective target segments are provided in the table. If unacceptable, the relevant segments are highlighted in bold. The sample grading shows that the student in Table 5 grossed -74 and +70 points in the ‘errors’ and ‘solutions’ sections, respectively, amounting to -4 points in total. Both the subscore of -74 and the total score of -4 suggest that the produced target text is unacceptable.

It can be realized that the tool roughly comprises two sections: the first section relies on rich points lending themselves to the assessment of solutions and errors, while the second features the segments containing minor, major, and critical errors. The second part is important because it allows assessors to consider the translation errors other than the ones suggested as solutions to the rich points. For a holistic evaluation, any transfer/translation or mechanic/linguistic error was considered. Because this part of the tool was not constructed on rich points, it solely took errors into account. The errors were presented under two categories: communicativeness and coherence. The former is related to the capacity of a statement to communicate a specific message/content, while the latter is concerned with textual properties. In the “communicativeness” section, Grice’s four conversation maxims were operationalized – i.e., quantity, quality, manner, and relation – because they were observed to lend themselves to the problematization of the communicative characteristics of a manual. To be specific, Smith (2003: 2-32) lists the following stylistic features of a manual, which were categorized under the four Gricean Maxims:

a. Quantity

1. Keep sentences short and limit each sentence to one main idea or step.
2. Use no more than one subordinate clause per sentence.

b. Quality

3. describe the actions or procedures necessary to perform a task.
4. explain how a product works and applications for which it is used.
5. describe how the product may be misused.
6. warn consumers about hazards (safety information).

c. Manner

7. Write in the active voice.
8. Avoid noun strings
9. Avoid multiple negatives
10. Use everyday words that are familiar to and appropriate for your audience
11. Use specific, concrete words rather than ambiguous or abstract ones.

d. Relation/Relevance

12. Include only relevant information and details. This will minimize clutter and confusion and can draw consumers' attention to important information.

Since these excerpted 12 stylistic characteristics of a manual are perfectly applicable to Grice's four maxims³ and they are not only related to translation/transfer but also mechanical errors, they were included in the tool. "Mechanical errors are [linguistic errors] that can routinely be fixed without reference to the source text", whereas transfer errors require referring back to the source text to understand the performance of "the segment to reflect the true meaning of the source" (Lacruz et al., 2014: 77). Therefore, the errors in the "rich points" section are transfer errors because these translations fail to establish the retrospective communicative links to the source text.

The "coherence" subsection, which is comprised of reference, substitution, ellipsis, conjunction, and lexical cohesion, is solely concerned with mechanical/linguistic errors. They are representative of a respective translator's knowledge of the target language. They are the five cohesive devices of Halliday and Hasan (Baker, 2011: 190). Reference is used "for the relationship which holds between a word and what it points to in the real world". In the case of substitution, "an item (or items) is replaced by another item" (190), while ellipsis "is a case of leaving something unsaid which is nevertheless understood" (196). Conjunction "involves the use of formal markers to relate sentences, clauses and paragraphs to each other" (200). Lastly, lexical cohesion is "the role played by the selection of vocabulary in organizing relations within a text" (210). Since these are cohesive devices to form a "network of lexical, grammatical and other relations which provide links between various parts of a text" (Baker, 2011: 301), they can also be operationalized to assess the textual quality of a target text.

Conclusion

The present paper proposes a translation quality assessment tool, a grading table, and a rubric to contribute to the related

³ For more, see Baker (2011: 237).

domain of translation studies, namely translation evaluation. The author believes that the tool can be used by translation schools for formative and summative assessment, translators associations in certification exams, and translation companies to hire translators.

The proposed TQA tool relies on not only translation errors but also translation solutions. To be able to judge a solution's acceptability, 25 rich points were identified in the excerpted manual, of which 14 were lexical and 11 were supralexical. The rich points were positioned in the first part of the tool, while the second part was solely built on erroneous translation segments not to miss any flawed target unit that would potentially degrade the quality of a translated text. The tool is also believed to prove beneficial in identifying two types of errors, i.e., mechanical and transfer errors.

Moreover, the grading table of the proposed tool is thought to be a notable contribution to the domain of translation evaluation. The table features solution- and error-based grades in exponential increments. The grades are determined in terms of three parameters: solutions, errors, and their respective levels of (un)acceptability. To elaborate, minor, major, and critical errors are penalized with (-2), (-4), and (-8) points, whereas partially acceptable and acceptable solutions are awarded (+2) and (+4) points, respectively. Such grading allows for better discernment between the levels of translation errors and solutions. Along with the grading table, a rubric was presented to describe how the degrees of errors and solutions could be operationalized, which is considered to promote objectivity and inter-rater reliability.

This TQA tool was administered to judge the qualities of non-literary target texts. Hence, future research can discuss its applicability to literary translations. The tool, the grading table, and the rubric were tailored for the purpose of this research study; thus, researchers may adapt this tool to their respective research settings. Besides, they can also modify the tool to include some new assessment parameters, such as typographical errors. Because the tool was administered to translation students, it can be used to assess the quality levels of translations rendered by professionals.

References

- Al-Qinai, J. (2000). Translation Quality Assessment. Strategies, Parametres and Procedures. *Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal*, Vol. 45, Issue 3, pp. 497–519. <https://doi.org/10.7202/00187>.
- Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation (2nd ed.)*. London/Newyork: Routledge.
- Boase-Beier, J. (2011) Stylistics and Translation. *The Oxford Handbook of Translation Studies* (Eds. K. Malmkjaer and K. Windle). Oxford/New York: Oxford University Press. pp. 71–82.
- Bowker, L. (2000). A Corpus-Based Approach to Evaluating Student Translations. *The Translator*, Vol. 6, Issue 2, pp. 183–210. <https://doi.org/10.1080/13556509.2000.10799065>.
- Colina, S. (2009). Further Evidence for a Functionalist Approach to Translation Quality Evaluation. *Target*, Vol. 21, Issue 2, pp. 235–264.
- Eyckmans, J., and Anckaert, P. (2017). Item-Based Assessment of Translation Competence: Chimera of Objectivity versus Prospect of Reliable Measurement. *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies*, Issue 16, pp. 40–56.
- Farahzad, F. (1992). Testing Achievement in Translation Classes. *Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience* (Eds. C. Dollerup and A. Loddegaard). Amsterdam: John Benjamins. pp. 271–78.
- Han, C. (2020). Translation quality assessment: A methodological review. *The Translator*, Vol. 26, Issue 3, pp. 257–273. <https://doi.org/10.1080/13556509.2020.1834751>.
- House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- House, J. (2001). Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation. *Meta: Journal des Traducteurs/Meta: Translators' Journal*, Vol. 46, Issue 2, pp. 243–257. doi:10.7202/003141ar.

- House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London/New York: Routledge.
- Hutchins, W. J. and Somers, H. L. (1992). *An Introduction to Machine Translation*, London/San Diego: Academic Press.
- Kahl, P. (1991). Translation Quality - How Can We Tell It's Good Enough?. *Proceedings of Translating and the Computer 12: Applying Technology to the Translation Process* (Ed. C. Picken), London: Aslib. pp. 149-158.
- Koby, G. S. and Champe, G. G. (2013). Welcome to the Real World: Professional-Level Translator Certification. *The International Journal for Translation and Interpreting Research*, Vol. 5, Issue 1, pp. 156-173. doi:ti.105201.2013.a09.
- Koby, G. S., Fields, P., Hague, D. R., Lommel, A., and Melby, A. (2014). Defining Translation Quality. *Revista Tradumàtica: Tecnologies de la Traducció*, Vol. 12, pp. 413-420.
- Lacruz, I., Denkowski, M., and Lavie, A. (2014). Cognitive Demand and Cognitive Effort in Post-Editing. *Proceedings of AMTA 2014 Third Workshop on Post-Editing Technology and Practice* (Eds. S. O'Brien, M. Simard, and L. Specia), pp. 73 - 84.
- Lilova, A. (2008). The Perfect Translation – Ideal and Reality (Trans. by M. J. Stern). *Translation Excellence: Assessment, Achievement, Maintenance* (Ed. M. G. Rose). Amsterdam: Benjamins. pp. 9-18
- Martínez-Mateo, R. (2016). Aligning Qualitative and Quantitative Approaches in Professional Translation Quality Assessment. *Encuentro*, Issue 25, pp. 36-44.
- Martínez-Mateo, R., Montero Martínez, S., and Moya Guijarro, A. J. (2017). The Modular Assessment Pack: A New Approach to Translation Quality Assessment at the Directorate General for Translation. *Perspectives*, Vol. 25, Issue 1, pp. 18-48. doi:10.1080/0907676X.2016.1167923.
- Martínez-Melis, N. and Hurtado Albir, A. (2001). Assessment in Translation Studies: Research Needs. *Meta:Journal des Traducteurs/Meta: Translators' Journal*, Vol. 46, Issue 2, pp. 272-287. <https://doi.org/10.7202/003624ar>.

Mueller, C. W. (2004). Conceptualization, Operationalization, and Measurement. *The SAGE Encyclopedia Social Science Research Methods* (Eds. M. Lewis-Beck, A. Bryman, and T. F. Liao). California: SAGE. pp. 161-165.

Newmark, P. (1995). *A Textbook of Translation*, London: Longman.

Nord, C. (1991). *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.

PACTE (2009). Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Acceptability and Decision Making. *Across Languages and Cultures*, Vol. 10, Issue 2, pp. 207-230.

<https://akjournals.com/view/journals/084/10/2/article-p207.xml>

Reiss, K. (2014). *Translation Criticism – The Potentials and Limitations: Categories and Criteria for Translation Quality Assessment* (Trans. by E. F. Rhodes). London/New York: Routledge.

Samuelsson-Brown, G. (2010). *A Practical Guide for Translators* (5th ed.). Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.

Smith, T. P. (ed.) (2003). *Manufacturer's Guide to Developing Consumer Product Instructions*, Washington.

Thelen, M. (2008). Translation Quality Assessment or Quality Management and Quality Control of Translation?. *Translation and Meaning – Part 8* (Eds. B. Lewandowska-Tomaszczyk and M. Thelen). Maastricht: Hogeschool Zuyd. pp. 411-424

Waddington, C. (2001). Should Translations Be Assessed Holistically or Through Error Analysis?. *Hermes: Journal of Linguistics*, Issue 26, pp. 15-38.

Williams, M. (2004). *Translation Quality Assessment: An Argumentation-Centred Approach*. Ottawa/Ontario: University of Ottawa Press.

Williams, M. (2009). Translation Quality Assessment. *Mutatis Mutandis*, Vol. 2, Issue 1, pp. 3-23. <http://aprendeenlinea.udea.edu.co/revistas/index.php/mutatismutandis/article/view/1825/1609>.

Williams, M. (2013). A Holistic-Componential Model for Assessing Translation Student Performance and Competency. *Mutatis Mutandis*, Vol. 6, Issue 2, pp. 419-443.

Wilss, W. (1982), *The Science of Translation: Problems and Methods*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Vandepitte, S. (2017). Translation Product Quality: A Conceptual Analysis. *Quality Aspects in Institutional Translation* (Eds. T. Svoboda, Ł. Biel, and K. Łoboda). Berlin: Language Science Press. pp. 15-29.

Vermeer, H. J. (2012). Skopos and Commission in Translational Action (Trans. by A. Chesterman). *The Translation Studies Reader (3rd ed.)* (Ed. L. Venuti). London and New York: Routledge. pp. 191-202

Yildiz, M. (2016). *Mütercim-Tercümanlık Öğrencilerinin Özel Alan Çevirisi Kapsamında Yazılı Çeviri Edinçlerinin Ölçülmesi*. Unpublished Doctoral Dissertation, Istanbul: Istanbul University Institute of Social Sciences.

Yildiz, M. (2020). A Critical Perspective on Translation Quality Assessments of Five Translators' Organizations: ATA, CTTIC, ITI, NAATI, and SATI. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Issue 18, pp. 568-589. doi:10.29000/rumelide.706390.

Bozan, Muhammet Fatih-Murat Hanılçe (2021). "Gül Baba (Macaristan, Budapeşte) Hakkında Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 10, s. 267-288.

**GÜL BABA (MACARİSTAN, BUDAPEŞTE) HAKKINDA TÜRKİYE'DE
YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR BİBLİYOGRAFYA
DENEMESİ**

A BIBLIOGRAPHIC ESSAY ON SCIENTIFIC STUDIES ABOUT GÜL BABA
(HUNGARY, BUDAPEST) IN TURKEY

Muhammet Fatih BOZAN *
Tokat Gaziosmanpaşa Üni.
mfatihbozan@gmail.com

Doç. Dr. Murat HANİLÇE*
Tokat Gaziosmanpaşa Üni.
murat.hanilce@gop.edu.tr

Öz

Köklü ve kadim milletlerin önemli bir özelliği uzun bir tarihi geçmişe sahip olmaktır. Diğer bir özelliği de o tarihin içini dolduran maddi ve manevî değerlerinin ve kahramanlarının bolluğudur. Bunlardan mahrum birkaç yüzyıllık tarihi olan bazı nevezhur devletler ise bu ihtiyacı derinden hissettikleri için "hayâli kahramanlarla" dolu bir tarih inşa etmek için azami gayretler sarf etmektedirler. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Gül Baba, Türk tarihinin yüzlerce erenlerinden sadece birisidir. Dergâhını kurduğu Macaristan topraklarında halen ışığını saçmaya devam etmektedir. Türkistan'da yanan Ahmet Yesevî meşalesinin Anadolu'dan Balkanlara uzanan bu hattında bir "deniz feneri" olan Gül Baba'nın kimliği, inancı, ahlâkı, ülküsü, beşerî ve sosyal münasebetleri, Türk milletini temsil kabiliyeti ve tarihi şahsiyeti üzerinde daha fazla araştırma yapmaya ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç hem gelecek nesillere

* ORCID: orcid.org/0000-0002-0104-8896

* ORCID: orcid.org/0000-0003-0587-9336

tarih şuuru vermek açısından hem de milletimizin tarihteki müstesna yerini ve değerini ortaya koymak ve diğer milletlere tanıtmak açısından önemlidir.

Bu bibliyografya çalışmasında bugüne kadar Gül Baba hakkında yazılmış eserlerden tespit edilebilenlerin bir dökümü yapılmış ve Gül Baba'nın hayat hikâyesinden bazı kısa kesitler sunulmuştur. Bu bibliyografyayı genişletmek, ülkemizde ve başta Macaristan'da olmak üzere diğer ülkelerde yazılmış eserlere ulaşmak önemlidir. Gül Baba'nın kendisi kadar, yetiştirdiği kişileri de tespit edip o dönemde yaşatılan kültür ikliminin etki alanını ortaya koymak için yeni araştırmalara ve disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Anahtar Kelimeler: Gül Baba, Bektaşî, Macaristan, Budapeşte.

Abstract

An important characteristic of deep-rooted and ancient nations is to have a long historical past. Another characteristic of it is the abundance of material and spiritual values and heroes that fill that history. Some newly emerging states with a few centuries-old histories are destitute of these, and moreover, feel deeply the need for such characters, making maximum efforts to build a history full of "fictitious heroes". Gül Baba, who is the main subject of this study, is only one of hundreds of saints in Turkish history. His light is still shining in the Hungarian lands where he founded his dervish lodge. Gül Baba, who is like a "lighthouse" takes his fire from Ahmet Yesevi's torch in Turkestan, and stretching it from Anatolia to the Balkans needs more research in terms of his identity, belief, morality, ideal, human and social relations, ability to represent the Turkish nation and his historical personality. This need for more research is important both in terms of giving historical consciousness to future generations and in terms of revealing the exceptional place and value of our nation in history and introducing it to other nations.

In this bibliographic study, an itemized list is provided of the known works written about Gül Baba to the present day, alongside some short sections from his life story. It is important to expand this bibliography and to reach out to the works written in our country, and other countries, and most importantly Hungary. It is obvious that there is a need for new research and interdisciplinary studies to identify the people he affected which is as important as studying Gül Baba himself in order to reveal the influence of the cultural climate he lived in.

Key Words: Gül Baba, Bektashi, Hungary, Budapest.

Giriş

Bibliyografya eserleri bütün ilim camiası için her zaman ihtiyaç duyulan çalışmalar olmuştur. XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi tarafından kaleme alınan “Keşfü’z Zunun” adlı bibliyografya türündeki eser, yüzyıllardır bibliyografya çalışmalarına olan ihtiyacı gösteren somut bir delil niteliğindedir. Daha somut örneklendirecek olursak binlerce eserin bulunduğu kütüphaneler, kitapların yerlerine dair bilgi veren veri tabanına nasıl muhtaç ise bibliyografya eserleri de aynı şekilde ilim camiasının muhtaç olduğu bir nevi veri tabanıdır.

Çalışmanın konusu olan Macaristan Budapeşte’de bulunan Gül Baba ve türbesi, Türkler ile Macarlar arasında yüzyıllarca kültürel ve mânevî bir bağ oluşturmuştur. Öyle ki Macaristan’da Gül Baba’ya duyulan ilgi Türkiye’den daha çoktur. Duyulan bu ilgi tarih, edebiyat ağırlıklı olarak çeşitli alanlarda Gül Baba’ya dair birçok eser verilmesiyle somutlaşmıştır. Muhsin Kadıoğlu’nun Metin Kayahan Özgül’den aktardığına göre Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Rıza Tevfik’e yazdığı mektubunda Gül Baba’nın Macaristan’da çok meşhur olduğunu belirttikten sonra, onun için şarkılar, şiirler, hikâye ve romanlar yazıldığını, operalar bestelendiğini belirtmiştir (Kadıoğlu, 2014: 205).

Gül Baba gerek Macaristan’da gerekse Türkiye’de çok sayıda kültür ve sanat eserine konu olmuştur ve bu eserler, Gül Baba’nın manevî misyonunu günümüze taşıyor olması açısından büyük bir öneme sahiptir (Işık, 2012: 212). Fakat Macaristan’la kıyaslandığında Türkiye’de Gül Baba’ya dair eserler daha sınırlı kalmıştır. Bunun bir sebebi 1699’da kaybedilmesinden itibaren Türklerin Macaristan ve Gül Baba ile bağlarının uzun seneler kopuk kalmasıdır. Son yıllarda Türkiye’nin Balkanlara ve bölgedeki Türk mirasına ilgisinin çoğalması; bu meyanda Gül Baba türbesinin restorasyon çalışmalarıyla beraber gündeme gelmesiyle Gül Baba’ya Türkiye’de ilgi daha da artmıştır. Gül Baba hakkında yazılan eserleri birleştiren, konuya ilgi duyan araştırmacılara kolaylık sağlayan bir kaynağın olmaması bu çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur.

Hazırlanan bibliyografya denemesinde türbesi Macaristan Budapeşte’de bulunan Gül Baba ile ilgili çalışmaların tümüne ulaşma gayreti gösterilmiştir. Yine de eksikliklerin olduğu ve bunların değerli oldukları şüphesizdir. Bu çalışmanın bir deneme olduğu ve Gül Baba’ya dikkat çekmek üzere hazırlandığı unutulmamalıdır.

1. Gül Baba ve Türbesi Hakkında

Gül Baba’nın doğum tarihi bilinmemektedir. Evliya Çelebi babasından naklen Merzifonlu olduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte, Gül Baba’nın asıl adı Cafer’dir. Isparta’nın Uluborlu ilçesi İlegüb köyündendir. Baba adı Veliyüddin’dir. Veli Baba Menakıpnamesi’nde *Gül Dede* olarak da zikredilen Gül Baba, Kanuni Süleyman zamanında Nemçe (Macaristan-Budin)’de şehit düşerek oraya gömülmüştür (Krş. Erdem, 1935: 271; Hanilçe, 2021; Bkz. Ek-1, 2 ve 3). Halen türbenin içinde bulunan bir levhada ise Budin’in fethinden birkaç gün sonra Eylül 1541’de, Aya Maria Mathias Kilisesi’nden bozma Fethiye Camii’nde cemaatle namaz kılarken vefat ettiği yazılıdır. Muhsin Kadıoğlu’nun Abdullah Uçman’dan aktardığına göre, türbede gömülü olan Gül Baba’ya ait kemiklerin 400 yıl çürümeden durduğu; bunların buldukları yerden çıkartılarak Macar kafatası mütehasısları tarafından incelemeye tabi tutulduğu ve incelemeden sonra Gül Baba’nın ince, uzun boylu bir ihtiyar olduğu belirlenmiştir (Kadıoğlu, 2014: 202). Bugün türbede bulunan levhada şu bilgiler yer almaktadır:

“Gül Baba 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında yaşamış şair bir Bektaşî dervişidir. Doğum tarihi bilinmiyor. Asıl adı Cafer’dir. Külâhında daima bir gül taşıdığı için “Gül Baba, Gül Dede” lakabıyla tanınmıştır. Evliya Çelebiye göre Merzifonlu, yeni belgelere göre de Isparta ili Uluborlu ilçesinin İlegüb köyündendir. 1531 yılında Kanuni Sultan Süleyman’ın daveti üzerine Budin’e gönderilmiş, bir tekke kurmuş, Bektaşî hoşgörüsü ile kısa zamanda Buda (Budin) halkının sevgilisi hâline gelmiştir. 1541 yılında 1 Eylül günü Budin Savaşı’nda şehit düşmüştür. 2 Eylül 1541 günü Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin kıldırıldığı cenaze namazına Kanuni Sultan Süleyman da katılmış, Budapeşte’de bugün türbesinin bulunduğu yere gömülmüştür. Türbenin bulunduğu tepeye “Gül Tepe-Rozsadomb” adı verilmiş, yanında Gül Baba Bektaşî Tekkesi

yaptırılmıştır. Bu tekke, 1686 yılında yıkılmıştır.” (Kadioğlu, 2014: 202-203).

Gül Baba'nın kişiliğini anlatan birçok söylence bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 1663 yılında Türbe'yi ziyaret eden Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde yazdığı hikayedir. Evliya Çelebi'nin kâğıda aktardığı hikâyeye göre; Merzifonlu olan derviş Gül Baba, 2 Eylül 1541 tarihinde Fethiye Camisi'ne dönüştürülen Nagyboldogasszony (Meryem Ana) Kilisesi'nde kılınan ilk Cuma namazında vefat etmiştir ve cenazesine Osmanlı padişahı da katılmıştır. Derviş, Osmanlı sınırlarının manevî koruyucusu ve sembolik gözcüsü haline gelmiştir (Evliya Çelebi, 2013: 149-150; Bkz. Ek-4).

Macaristan'da Müslümanların varlığı ve Macarların İslam dini ile tanışmaları Türklerin Macaristan'ı fethettiği Mohaç Savaşı (1526) öncesine dayanmaktadır. Macaristan'daki Müslümanların dini ve edebi hayatında çeşitli tarikatların tekke ve zaviyelerin özellikle Budin'deki Bektaşilerin yoğunlukta olduğu görülmektedir (Namal, 2019: 122). Bektaşi dervişlerinden olan Gül Baba, Sultan Süleyman'ın daveti üzere 1531 senesinde Macaristan'a gelmiş ve Budin'in fethi (1541) esnasında vefat etmiştir. Vefatından sonra Budin Beylerbeyi Yahya Paşazade Mehmet Paşa tarafından 1543-1548 yılları arasında Gül Baba Türbesi ve hemen yanına bir Bektaşi Tekkesi yaptırılmıştır (Yılmaz, 2019: 164). Gül Baba Türbesi zamanla Budapeşte'deki Müslümanların bir araya geldiği bir yer haline dönüşmüştür.

Gelip geçen birçok yolcu ve fakiri üç gün barındıracak ve tekkenin masraflarını karşılayacak, buradaki dervişlerin ihtiyaçlarını giderecek birçok vakıf, Türk idaresi tarafından Gül Baba Zaviyesi Vakfına tahsis edilmiştir (Yılmaz, 2017: 539). Budin merkezinde, daha evvel Hristiyan din adamları ve mabetlerinin tasarrufunda kullanılan, çok sayıda ev, arsa ve bostanın, zaviyeye gelir olarak kaydedildiği görülmektedir. 4 Şubat 1581 tarihli Budin livasının nüfus ve hâsılatını ve Gül Baba evkafını içeren tahrir defterinde, Evkâf-ı Zâviye-i Gül Baba tasarrufuna Budin'de; bir kilise zemini, bir hane zemini, Kapukaya diye bir yer ve bir bostan zemini, yedi hâne, beş papazın hanelerinin bulunduğu bir zemin, bir keşişhâne, Kral Yanoş'un İlıcası yanında 4 hane ve

Galeta zemini akarat olarak kaydedildiği görülmektedir (BOA, TT.d, no:592, vr.5a; bkz. Ek-5 ve 6).

1686 yılında Budin'in Türk hâkimiyetinden çıkmasıyla beraber tekke aynı yıl yıkılmıştır. Türbe ise 1690 senesinde Cizvitler tarafından şapele çevrilmiştir. Cizvitlerin 1773 senesinde dağılmasıyla beraber önce Janos Thoma'nın daha sonra Müslümanların ziyaretine izin verilmesi şartıyla 1861'de Janos Wagner'in özel mülkiyetine verilmiştir. Sultan Abdülaziz dönemine kadar şapel olarak kalmıştır. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşünde teşebbüsüyle 1885 senesinde tekrar türbeye çevrilmiştir. Budapeşte'de 1926-27 yıllarında Başşehbender olarak görevli bulunan Ahmet Hikmet Müftüoğlu, türbeyle yakından ilgilenmiştir (Eyice, 1996: 229). 1914 yılında tarihi eser statüsü kazanan Gül Baba Türbesi 1962 yılından bu yana müze olarak ziyarete açık durumdadır.

Budapeşte'de Türk Dönemi'nden kalan dinî yapılar arasında günümüze ulaşan sadece Mimar Sinan'ın Macaristan'daki tek eseri olan ve daha sonra kiliseye çevrilen Mustafa Paşa Cami ile Toygun Paşa Cami (Yılmaz, 2015: 58) ve Gül Baba Türbesi olmuştur. 1987 yılında düzenlenen "Uluslararası Mimarlık Kampı" Gül Baba Türbesi'nin restorasyonu konusunda birtakım çalışmalarda bulunmuş fakat uygulamaya geçilememiştir. 2014 yılında Türkiye ve Macaristan arasında yapılan bir protokolden sonra Gül Baba Türbesi 2016 yılında TİKA tarafından restore edilmeye başlanmıştır. Restorasyon kapsamında Gül Baba Müzesi açılmış ayrıca türbenin onarımı ve çevre düzenlemesi yapılmıştır. 2018 yılında restorasyon süreci tamamlanmış ve ülke başkanlarının ortak katılımıyla tekrar ziyarete açılmıştır (TİKA: E.T. 10.05.2021).

2. Türkiye'de Gül Baba Çalışmaları

Herhangi bir alana dair basılı eserlerin fihristi niteliğinde olan bibliyografya çalışmaları, araştırmacıyla kaynaklar arasında bir köprü vazifesine sahiptir. Bu sebeple bibliyografya çalışmaları oldukça değerlidir ve bibliyografya bilgisi, her araştırma alanı için gerekli olmuştur. Karşılaşılan problemlerin çözümünde bibliyografik bilginin büyük katkısı vardır; hedefe sağlıklı ve hızlı ulaşımı sağlar (Beyhan, 2011: 368). Ayrıca daha önce araştırılmış

konuların çeşitliliği ve kapsamı hakkında bilgi sahibi olunması, çalışmanın niteliği açısından fayda sağlamaktadır.

Gül Baba Türbesini; 1551 yılında Budin'e gelen Georg Wernher, Evliya Çelebi ile çağdaş Alman seyyah Ottendorf tasvir etmiştir. Ayrıca Lambeck 1666'da, Edward Brown 1669-1671 yılları arasında, İngiliz gezgin Dr. Edward Brown 1673'te, Budin'in 1686 yılında Türklerden alınışına şahit olan İtalyan Zozeri, Gül Baba Türbesi'nden bahsetmiştir (Eyice, 1996: 229). Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Peçevi Tarihi'nde de Gül Baba hakkında bazı bilgiler bulunmakla birlikte, Gül Baba Türbesi'nde bulunan şahsın kimliği ile ilgili en geniş çalışma, iki ayda bir neşir olunan Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın 1 Ağustos 1328 tarihli 15. cüzünde Osmanlı İmparatorluğu'nun Budapeşte başkonsolosu (Başşehbenderi) Rumbeyoğlu Fahreddin tarafından "Gül Baba" adıyla yayınlanmıştır (Kadıoğlu, 2014: 203). Kadıoğlu makalesinde Gül Baba hakkında yazılan bu eseri birçok açıdan tarihi belgeler üzerinden eleştirmiştir.

Yukarıda verilen bilgiler haricinde hazırlanan bibliyografya denemesinde, Gül Baba üzerine yapılmış çalışmalar aşağıda beş başlıkta sunulmuştur. Bunlar; kitaplar, süreli yayınlar, tezler, bildiriler ve ansiklopedi maddeleridir. Bir araya getirilen eserler bütün süreci kapsamaktadır ve bibliyografya Türkçe literatür taranarak oluşturulmuştur.

2.1. Gül Baba Hakkında Bilgi Veren Kitaplar

Gül Baba hakkında yazılan kitaplar tarih, din bilimleri ve edebiyat alanlarında çeşitlilik göstermiştir. Gül Baba'nın edebi, dini ve tarihi kişiliğinin çok güçlü oluşu farklı alanlarda eserlerin kaleme alınmasına müsaade etmiştir. Kitaplar incelendiğinde Macaristan'daki Türk mimari yapıları üzerine de ciddi eserler verildiği görülmektedir. Ulaşılan kitapların listesi aşağıda verilmiştir:

Aksüt, Ali Kemali (1944). *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*. Ankara: Ahmet Saitoğlu Kitapevi.

Araslı, Altan (2009). *Avrupa'da Türk İzleri Cilt 3*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Aslıyüce, Erdoğan (2014). *Macaristan'da Gül Baba*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1979). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Romanya-Macaristan*. C.1, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Çalışlar Yenişehirlioğlu, Filiz (1989). *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıları*. İstanbul: Vakıflar Bankası Yayınevi.

Danışman, Zuhuri (1969). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*. C.6, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

Evliya Çelebi (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (Haz. S. A. Kahraman-Yücel Dağlı). C. 6, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1973). *Hurûfî Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hanilçe, Murat (2021) (haz.). *Veli Baba Menakıpnamesi*. Ankara: Seyyit Veli Baba Sultan Kültür ve Turizm Derneği Yayını.

Kantar, Şefik (2016). *Günümüz Diliyle Gül Baba*. İstanbul: UKİD Yayınevi.

Kutay, Cemal (2012). *47 Gün Sultan Abdülaziz'in Avrupa Günlüğü*. İstanbul: ABM Yayınevi.

Moinar, Jozsef (1993). *Macaristan'daki Türk Anıtları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Noyan, Bedri (1996) (haz.). *Veli Baba Menakıpnamesi*. İstanbul: Can (Adil Ali Atalay) Yayınları.

Özel, Mehmet (1998). *Restorasyonu Dolayısıyla/Macaristan Budapeşte Gül Baba Türbesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özgül, Metin Kayahan (1996). *Bîgâne Durmayın Aşinânıza, Müftüoğlu Ahmet Hikmet'in Mektup, Şiir ve Günlükleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Saral, İsmail Tosun-Emre Saral (2008). *Gül Baba ve Masalları*. Ankara: Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları.

Sevük, İsmail Habib (2013). *Tuna'dan Batı'ya*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tütüncü, Mehmet (2013). *Cezayir'de Osmanlı İzleri*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Yılmaz, Mehmet Emin (2013). *Macaristan Budin'de Gül Baba Tekkesi ve Türbesi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

2.2. Gül Baba Hakkında Bilgi Veren Süreli Yayınlar

Gül Baba'yı konu edinen süreli yayınlar çoğunlukla mimari ve dini perspektifte konuyu ele almıştır. Tarih alanında ise Gül Baba hakkında var olan soru işaretleri giderilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan süreli yayınların listesi aşağıda verilmiştir:

Abdülhamitoğlu, Necip (1982). Budapeşte'deki "Gül Baba" Türbesi. *Türk Kültürü*, S. 233, s. 695-703.

Agoston, Gabor (1994). Macaristan'da Mevlevilik ve İslam Kültürü. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 14 S. 14, s. 4-8.

Agoston, Gabor, (1998). "Gül Baba Türbesi ve Tekkesi, Restorasyonu Dolayısıyla Macaristan Budapeşte Gül Baba Türbesi", *Kültür Bakanlığı Yayınları*, s. 14-15.

Aslanapa, Oktay (1950). Macaristan'da Türk Abideleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 1 S. 2, s. 325-346.

Erdem, Tahir (1935). Gül Baba. *Isparta Halkevi Dergisi*. C. 2 S. 13, s. 268-271.

Feher, Geza (1969). Macaristan'da XVI.-XVII. Yüzyıldan Kalma Türk Mimari Anıtları. *Önasya*, S. 45, s. 20-22.

Germanus, Gyula (1996). Gül Baba Türbesinde Düşünceler-I. *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 25 S. 146, s. 45-53.

Gündüzöz, Güldane-Hatice Dağlar (2020). Divan-ı Gül Baba'da Hurufilik Bağlamında Vahdet-i Vücut Nazariyesi. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, C. 2 S. 54, s. 355-378.

Harp Mecmuası (1331). Yıl 1, S. 6, s. 83.

İşık, Neşe (2012). Macaristan'daki Mânevî Sembolümüz Gül Baba ve Hakkındaki Efsanelerden "Derviş Baba'nın Gülleri" Adlı Efsanenin Çözümlemesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 34 S. 99, s. 209-230.

Kadıoğlu, Muhsin (2012). Gül Kokusuyla Budapeşte'deki Türk Dervishi Gül Baba'nın Huzurunda.... *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, C. 51 S. 302, s. 31-37.

Kadıoğlu, Muhsin (2014). Kültürel Strateji Açısından Gül Baba Hakkındaki İlk Çalışma Rumbeyoğlu Fahreddin'in Makalesinin Yeniden Değerlendirilmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 69, s. 201-222.

Kum, Naci (1936). Gül Baba'nın Elde Ettiğimiz Eserleri. *Isparta Halkevi Dergisi*, C. 3, s. 380-384.

Maden, Fahri (2013). Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 68, s. 116.

Namal, Yücel (2019). I. Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Macar Dostluğuna Bir Örnek: Macaristan'da İslamiyet'in Resmi Din Olarak Kabulü (1916). *Avrasya Etüdlere*, Yıl. 25, S. 55, s. 119-161.

Öztuna, Yılmaz (1967). Macaristan'da Bir Türk Dergâhı-Gül Baba. *Hayat Tarih Dergisi*, S. 10, s. 7-9.

276

Saral, İsmail Tosun (2004). Tarih Sürecinde Gül Baba Türbesinin İçine Genel Bir Bakış. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, C. 9 S. 30, s. 187-191.

Saral, İsmail Tosun (2005). Kalaylıkoz Ali Paşa Gül Baba mı?. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 35, s. 203-212.

Saral, İsmail Tosun (2006). Gül Baba ve Tahta Kılıcı. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 35, s. 201-212.

Saral, İsmail Tosun (2020). Budin Gözcüsü Gül Baba, Viyana Gözcüsü Çerkez Dayı. *Düşünce ve Tarih Dergisi*, S. 75, s. 16-24.

Saral, İsmail Tosun (2004). Ignacz Kunos'un "Gül Baba" Masalı. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 189-196.

Saral, İsmail Tosun (2020). Anton Karl Fischer'in Gözünden Müslümanların Budapeşte'deki Kutsal Ziyaret Yeri Gül Baba Türbesi. *Turan Akademik İlim Fikir ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 42. Fischer'in eserinden sadece Gül Baba ile ilgili kısım Saral

tarafından Almandan çevrilmiştir. Sayfa numarası bulunmadığından internet erişim linki: Saral, İsmail Tosun (Erişim Tarihi: 16.05.2021). “Anton Karl Fischer’in Gözünden Müslümanların Budapeşte’deki Kutsal Ziyaret Yeri Gül Baba Türbesi”, <http://www.turkmacar.org.tr/anton-karl-fischerin-gozunden-muslumanlarin-budapestedeki-kutsal-ziyaret-yeri-gul-baba-turbesi/>.

Saral, İsmail Tosun (2006). Macaristan’da Osmanlı Kültürü Temsilcisi: Gül Baba. *Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları*, S. 59, s. 58-59.

Saral, İsmail Tosun (2017). Gül Baba Kimdir?. *Düşünce ve Tarih Dergisi*, S. 32, s. 32-40.

Saral, İsmail Tosun (2019). Gül Baba’nın Ölümü Tablosu. *Düşünce ve Tarih Dergisi*, S. 52, s. 58-60.

Tamas, Pinter (1998). Gül Baba Türbesi’nin Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Çalışmaları, Restorasyonu Dolayısıyla Macaristan Budapeşte Gül Baba Türbesi. *Kültür Bakanlığı Yayınları*, s. 16.

Tansel, Fevziye Abdullah (1968). Gül Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divan’ı ve Sünbül Sinan. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVI, s. 67-78.

Tevetoğlu, Fethi (1952). Yıkılan Gül Baba Tekkesi. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 3, C. 2 S. 33, s. 515-516.

Uçman, Abdullah (1988). Gül Baba Hakkında Ahmed Hikmet Müftüoğlu’ndan Rıza Tevfik’e Bir Mektup. *Bir: Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, s. 601-606.

Ürekli, Bayram (1991). Gülbaba ve Veli Baba’ya Ait Bir Şecere. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 52, s. 46-52.

Yakıtıl, Emin (1981). Gül Baba. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 184-188.

Yazar Adı Yok (1333). Cemiyet-i İslamiyesi’nin Mühim Bir Kararı Peşte’de Gül Baba Cami-i Şerifi. *Türk Yurdu*, Yıl. 6, S. 150, s. 308-309.

Yılmaz, Hacı (2017). Gül Baba'nın Balkan Bektaşiliğindeki Yeri ve Feyzname Adlı Eserinde Bektaşilik-Hurufilik İzleri. *Turkish Studies*, C. 12 S. 21, s. 532-566.

Yılmaz, Hacı (2000). Feyzname-i Misali Gül Baba. *Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, S. 15, s. 95-105.

Yılmaz, Mehmet Emin (2019). Osmanlı Macaristan'ında Tekkeler, Türbeler, Şehitlikler ve Mezar Taşları. *Vakıflar Dergisi*, S. 52, s. 157-204.

Yılmaz, Mehmet Emin (2020). Macaristan'daki Gül Baba Türbesi Hakkında Bazı Notlar. *Milli Mecmua Türk Düşüncesi II: Osmanlılar*, S. 17, s. 153-166.

2.3. Gül Baba Hakkında Yazılan Tezler

Gül Baba hakkında "YÖKTEZ" sisteminde 3 adet yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. Tezlere, "YOKTEZ" sistemine "Gül Baba" kelimesi yazılarak ulaşılmıştır. 3 tezde edebiyat alanında yazılmıştır. 1 adet tez henüz hazırlanma aşamasında olduğundan içeriği görülemediği için bu listeye eklenmemiştir. Ulaşılan tez listesi aşağıda verilmiştir:

Aka, Esra (2019). *16. Yüzyıl Şairi Misali'nin Tuyuğlarının Hurufilik Bağlamında İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dede, Mehmet (2001). *Divân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güneş, Deva (2011). *Misali Divanı: İnceleme Metin*. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2.4. Gül Baba Hakkında Sunulan Sempozyum Bildirileri

Araştırıldığı kadarıyla Türkiye'de henüz Gül Baba'yı konu alan bir sempozyum bulunmamaktadır. Daha çok dini ilimler üzerinden Bektaşilik, Mevlevilik, Hurufilik üzerine sempozyumlar yapılmış olup bu sempozyumlar arasından Macaristan Budapeşte'de bulunan Gül Baba'ya dair 4 farklı sempozyum bildirisinde rastlanılmıştır. Merkezine Gül Baba'yı alacak bir sempozyum yapılması, Gül Baba'nın tarihe kattığı değer için gelecek

nesillerimize ulaşabilmesi açısından çok önemli bir adım olacaktır. Gül Baba'ya dair bildirilere yer veren sempozyumlar aşağıda listelenmiştir:

Agoston, Gabor (1988). 16-17. Asırlarda Macaristan'da Tasavvuf ve Mevlevilik. *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler Kitabı (3-5 Mayıs 1987)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 222.

Bayram, Sadi (1999). Hacı Bektaş-ı Veli, Merzifon'da Piri Baba Budapeşte'de Gül Baba ve Bazı Bektaşi Vakıfları. *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, s. 59-62.

Çamkara Erginer, Ayşe (2018). Gül Baba Türbesinin Peşindeki Karakter: Molla Abbas Fransevi. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, s. 239-250.

Yılmaz, Mehmet Emin (2012). Macaristan'da Türk Mimari Eserlerinin Onarımları Üzerine Notlar. *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri (5-7 Ekim 2012)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, s. 475-493.

2.5. Gül Baba Hakkında Yazılan Ansiklopedi Maddeleri

Türkiye'deki ansiklopedilere bakıldığında müstakil olarak Gül Baba maddesi bulunmakta ve Gül Baba tekkesi ile türbesine dair bilgiler yine ansiklopedilerde yer almaktadır. Gül Baba'ya dair ulaşılan ansiklopedi maddeleri aşağıda listelenmiştir:

Bakırcıoğlu, Ziya (1976). Gül Baba. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. III. İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 387.

Eyice, Semavi (1996). Gül Baba Tekkesi ve Türbesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. s. 228-230.

Kaçalin, Mustafa Sinan (1996). Gül Baba. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 227-228.

Köprülü, Orhan Fuat (1978). Gül Baba. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. s. 832-834.

Yazar Adı Yok (1970). Gül Baba. *Türk Ansiklopedisi*, C. 4. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. s. 345.

Yazar Adı Yok (1971). Gül Baba. *Meydan Larousse*, C. 5. İstanbul: Meydan Yayınevi. s. 414.

Değerlendirme

Yapılan bu bibliyografya çalışmasında Macaristan Budapeşte’de meftun olan Gül Baba’ya dair 19 kitap, 36 süreli yayın, 4 sempozyum bildirisi, 3 tez, 6 ansiklopedi maddesi olmak üzere toplam 68 esere ulaşılmıştır. Tablo 1’de Gül Baba üzerine yapılan yayınların oranları gösterilmiştir.

Yayın Türü	Yayın Adedi	Oran (%)
Kitap	19	27,94
Süreli Yayınlar	36	52,94
Sempozyum Bildirisi	4	5,89
Tez	3	4,41
Ansiklopedi Maddesi	6	8,82
Toplam	68	%100

Tablo 1: Yayın Türlerinin Yayın Adedine Oranları

Alan olarak bibliyografya denemesinde ulaşılan eserler edebiyat, tarih, mimarlık ve dini ilimler arasında dağılım göstermiştir. Ulaştığımız verilere göre bugüne kadar Türkiye’de Gül Baba’ya dair en çok çalışma süreli yayınlar başlığında, en az çalışma ise tez başlığı altında bulunmaktadır. Gül Baba ve türbesinin birçok alanda tez yazımına uygun olduğu şüphesizdir. Bu konuda üniversitelere büyük bir sorumluluk düşmektedir. Günümüzde detaylanan bilim dalları dikkate alındığında Gül Baba’nın sadece tarih, ilahiyat ve edebiyat gibi birkaç bilim dalı sınırlılığında incelenmesi yerine sosyal bilimlerin diğer dallarını da içine alan disiplinler arası çalışmalara konu yapılmasının daha

isabetli olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan Gül Baba hakkında yapılan bilimsel toplantılar ve sunulan bildirimler de yeterli değildir. Gül Baba'ya dair yapılacak sempozyumlar özellikle mânevî ve kültürel mirasın aktarılması için çok önemlidir. Bu alanda da daha çok akademik çalışmaya ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ile Macaristan arasında bir kültür köprüsü kurulmasında Gül Baba önemli bir vesile olarak değerlendirilebilir.

Gül Baba vefatının üstünden yüzyıllar geçse dahi milletleri bir araya getiren mânevî bir bağ olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu kültürel mirası Türk ilim camiası olarak gerek yurt içinde gerek yurt dışında tanıtmak vazifemiz olmalıdır. Gül Baba'ya dair yapılacak yeni çalışmalara bu bibliyografya denemesinin naçizane de olsa kolaylık sağlayacağı ümit edilmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d), 592/5a.

Beyhan, Mehmet Ali (2011). Mısır'a Giden Gemiye Radovişte'de Kömür İkmali Yaptırmak. *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, s. 368-427.

Erdem, Tahir (1935). Gül Baba. *Isparta Halkevi Dergisi*, C. 2, s. 268-271.

Evliya Çelebi (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (Haz. S. A. Kahraman-Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, Semavi (1996). Gül Baba Tekkesi ve Türbesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. s. 228-230.

Hanılçe, Murat (2021) (haz.). *Veli Baba Menakıpnamesi*. Ankara: Seyyit Veli Baba Sultan Kültür ve Turizm Derneği Yayını.

Işık, Neşe (2012). Macaristan'daki Mânevî Sembolümüz Gül Baba ve Hakkındaki Efsanelerden "Derviş Baba'nın Gülleri" Adlı Efsanenin Çözümlemesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 34 S. 99, s. 209-230.

Kadıoğlu, Muhsin (2014). Kültürel Strateji Açısından Gül Baba Hakkındaki İlk Çalışma Rumbeyoğlu Fahreddin'in Makalesinin

Yeniden Değerlendirilmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 69, s. 201-222.

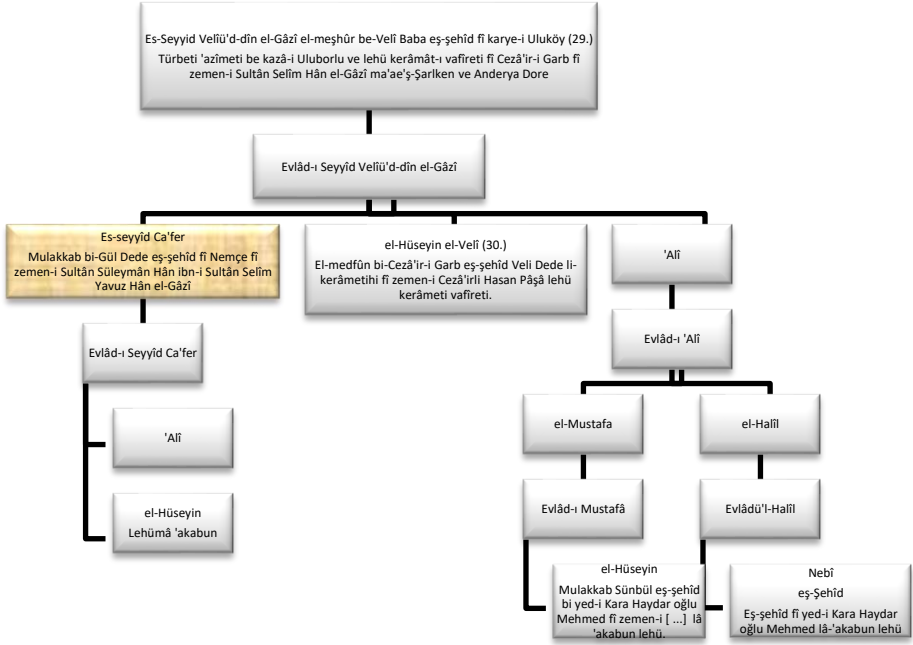
Namal, Yücel (2019). I. Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Macar Dostluğuna Bir Örnek: Macaristan'da İslamiyet'in Resmi Din Olarak Kabulü (1916). *Avrasya Etüdlere*, Yıl. 25, S. 55, s. 119-161.

TİKA, (Erişim Tarihi: 10.05.2021). "Türk-Macar Dostluğunun Sembolü Gül Baba Türbesi Restorasyonu", <https://tika2014yonetim.tika.gov.tr/upload/2018/G%C3%BCI%20Baba/G%C3%9CL%20BABA.pdf>

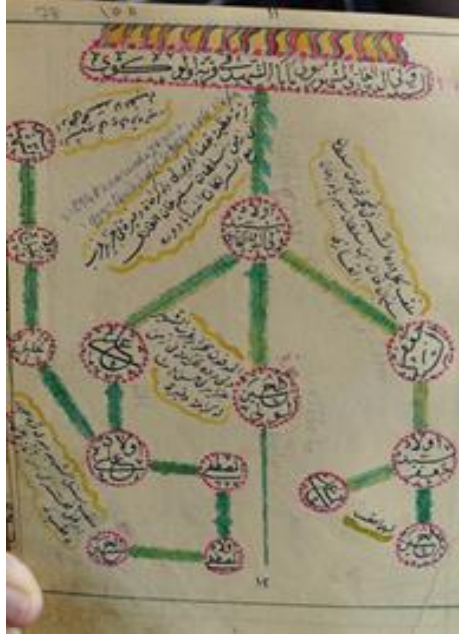
Yılmaz, Hacı (2017). Gül Baba'nın Balkan Bektaşiliğindeki Yeri ve Feyzname Adlı Eserinde Bektaşilik-Hurufilik İzleri. *Turkish Studies*, C. 12 S. 21, s. 532-566.

Yılmaz, Mehmet Emin (2015). Budin'de Mimar Sinan'ın Kiliseye Çevrilen Eseri Mustafa Paşa Camii. *Yedikıta*, S. 82, s. 58-61.

Yılmaz, Mehmet Emin (2019). Osmanlı Macaristan'ında Tekkeler, Türbeler, Şehitlikler ve Mezar Taşları. *Vakıflar Dergisi*, S. 52, s. 157-204.

Ek-1: Veli Baba Menakıpnamesi'nde bulunan şecerelerde Gül Baba'nın adının geçtiği kısmın transkripsiyonu (Veli Baba Menakıpnamesi, s. 155)

Ek-2: Veli Baba Menakıpnamesi'nde bulunan şecerelerde Gül Baba'nın adının geçtiği kısmın orijinali (Veli Baba Menakıpnamesi, s. 155)

Türbesine gitsün deyü tenekelerle memlû yağ bıraktıkları nasıl ki meşhûrdur. Biri dahî Seyyid Ca'fer'dir. Bu da Kânûnî Sultân Süleymân zamânının Nemce'ye berâber gidüb orada şehîden vefât eyledi. Seyyid Velü'd-dîn Gâzî hazretleri bu Seyyîd Ca'fer'i **Gül Dedem** deyü severdi. [silik] Ve Seyyîd Velü'd-dîn Gâzî Hazretleri bu mahdûmu [silik] Seyyid Ca'fer'e **Gül Battâl** demekle ma'rûf Ca'fer'in ismini virüb **Gül Dedem** dirdi. Diğêr oğlu Seyyid Hüseyin Velî'ye **Gül Battal oğlu Hüseyin Gâzî** ismini ve dahî kendi pederi ismini virüb âna Hüseyin Gâzîm dirdi. Ve diğêr oğlu 'Alî Seyyid Velü'd-dîn Gâzî Horâsân'dan dergâha geldiklerinde kadem-nihâde-i 'âlem oldular. Bu Seyyide Fâtıma Hazretleri mevsim-i bahârda Göl civârında Cebel-i

Ek-3: Veli Baba Menakıpnamesi'nde Gül Baba'nın Gül Dede olarak adının geçtiği sayfanın transkripsiyonu (Veli Baba Menakıpnamesi, s. 299)

Tekye-i Bektaşî Hazret-i Eş-şeyh Gül Baba'dır. Kal'a-i Budin'in Horos kapusu hâricinde Velî Beğ ılıcası kurbunda bir bâğ-ı İremezât misilli bir bayır üzre bir ma'mûr u âbâdân tekye-i fukarâ-yı Bektaşiyân'dır. Ve Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at fukarâ-yı erbâb-ı ma'ârifî gâyet çokdur. Cümlesi çete ve potura ve gazâyâ giden gâzîlerin bir alay sulehâ-yı ümmetden fakr [u] fâka erenleridir. Ve kış meydânlarında ve yaz meydânlarında gûnâ-gûn altun-misâl çerâğlar ve şem'dânlar ve kandîldânlar ve buhûrdân ve gülâbdânlar ile ârâste ve gûnâ-gûn cihâz-ı fakr ile, ya'nî zerdeste ve tabl u kudûm ve zîl ü pâlheng ve keşkûl ü teberler ile pîrâste olmuş bir âsitânedir. Ve her erbâb-ı ma'ârif olan seyyâhân-ı berr ü bihârân bu âsitânenin rûy-ı dîvârına birer gûne hüsn-i hat ile âsârlar ebyât-ı eş'ârlar tahrîr etmişler. Ve bu tekye-i bî-bedelin sâhibü'l-hayrâtı olan Mihaloğulları bu âsitânenin akârâtını kavî eylemek ile matbah-ı Keykâvûs'unda ni'met-i nefsesi âyende vü revende ve pîr ü cüvâna ve gebrâ vü tersâ ve pîr-i muğâna sofrâ-i bî-imtinânı mâh u sâl bi'l-guduvvi [ve]'l-âsâl ni'meti mebzûldur. Ve bizzât Hazret-i Gül Baba ürd-i behîşt heşt behîşt-vâr bir püšte-i şükûfezâr üzre bir kurşum örtülü kubbe-i âlî içinde medfûndur. Sandûkası yeşil çuka ile mestûr ser-i sa'âdetinde tâc-ı Bektaşî pür-nûrları var ve etrâfında gûnâ-gûn hüsn-i hatt-ı kelâm-ı izzetler ile zeyn olmuşdur. Hattâ cemî'i züvvârâna fukarâları ve pâ-bürehne ve ser-bürehne cânları ve mahbûb cân-ı cânân köçekleri her gelen kimesnelere mâ-i gül nisâr edüp micmereler ile ûd u amber yakup âdemin demâğın mu'attar ederler. Bu sultân Budin'in gözcüsüdür, himmetleri hâzır u nâzır ola. Bu sultânın aslı ve fer'i menâkıbı bâlâda münâsebetiyle tahrîr olmuşdur, rahmetullâhi aleyhi.

Şi'r-i münâsib li-nâmıkıhi:

Âşık-ı sâdık menem etdim ziyâret ben gedâ

Bülbül-i gûyâ gibi etsem fiğân ey Gül Baba.

Diğer beyt-i münâsib:

Sen Gül gül-i gülzâr-ı hakîkatde dedemsin

Aktâb-ı Budin Gülli Baba kân-ı keremsin

Kıt'a-i münâsib:

Merkad-i pâkine yüzünü süren

Değil elbet tehî o şâh-ı gedâ
Marzifon'dan gelüp vatan dutdu
Şeh Süleymân zamânı Güllü Baba.

Bu gûne şikeste beste ebyâtlarımızı hatt-ı müstekrehimiz ile âsitâne-i bâb-ı sa'âdeti kapaklarına küstâhâne tahrîr edüp ve âsâr-ı bed-eser edüp rûh-ı şerîfleriyçün bir Yâsîn-i şerîf tilâvet etdik. Kaddesenâllâhu bi-sırrıhi'l-azîz.

Ek-4: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Gül Baba (Evliya Çelebi, 2013: 149-150).

Evkâf-ı Zâviye-i Gül Baba der hâric-i varoş-ı Budun

Zemîn-i Kilise-i Felheviz

Zemîn-i hâne-i Sen Mihâl Kapukaya ma'a zemîn-i Bostan ma'a kilise-i m. [ezbûr]-hâne 7

Zemîn-i hânehâ-i Papasân -bâb 5

Keşişhâne tâbi' kilise-i m.[ezbûr]-kıt'a 1

Zemîn-i hânehâ-i Ilıca-ı Kral Yanoş-bâb 4

Zemîn-i Galeta tâbi' zaviye-i m.[ezbûr]

Hâsıl ber-vech-i maktû' fî sene 250

Zikr olan zemîn ve kilise ve hâne-i kesân ve ârâzî-i bâğât ve bostân kadîmü'l-eyyâmdan ilâ haze'l-ân izn-i sultân emân ile zâviye-i Gül Baba fukarasının vakfiyet üzere tasarruflarında olub ve ellerinde temessükât-ı kaviye ve hüccec-i şer'îye bulunmağın vilâyet-i mezbûre müceddeden tahrîr olundukda defter-i cedîd-i hâkânîye vakfiyet üzere kayd olunub tasarruflarına temessük-i cedîd virilmiştir.

Ek-5: BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) TT.d.592 (Budin livasının nüfus ve hasılatını ve Gülbaba evkafını havi mufassal tahrir defteri), H.29 Zilhicce 988/M. 4 Şubat 1581-III. Murad devri), vr. 5a. Belgenin Transkripsiyonu

Ek-7: Restorasyon sonrası Gül Baba heykeli 2018 (TİKA: E.T. 03.12.2021)

Ek-8: Restorasyon sonrasında Gül Baba Türbesi 2018 (TİKA: E.T. 03.12.2021)